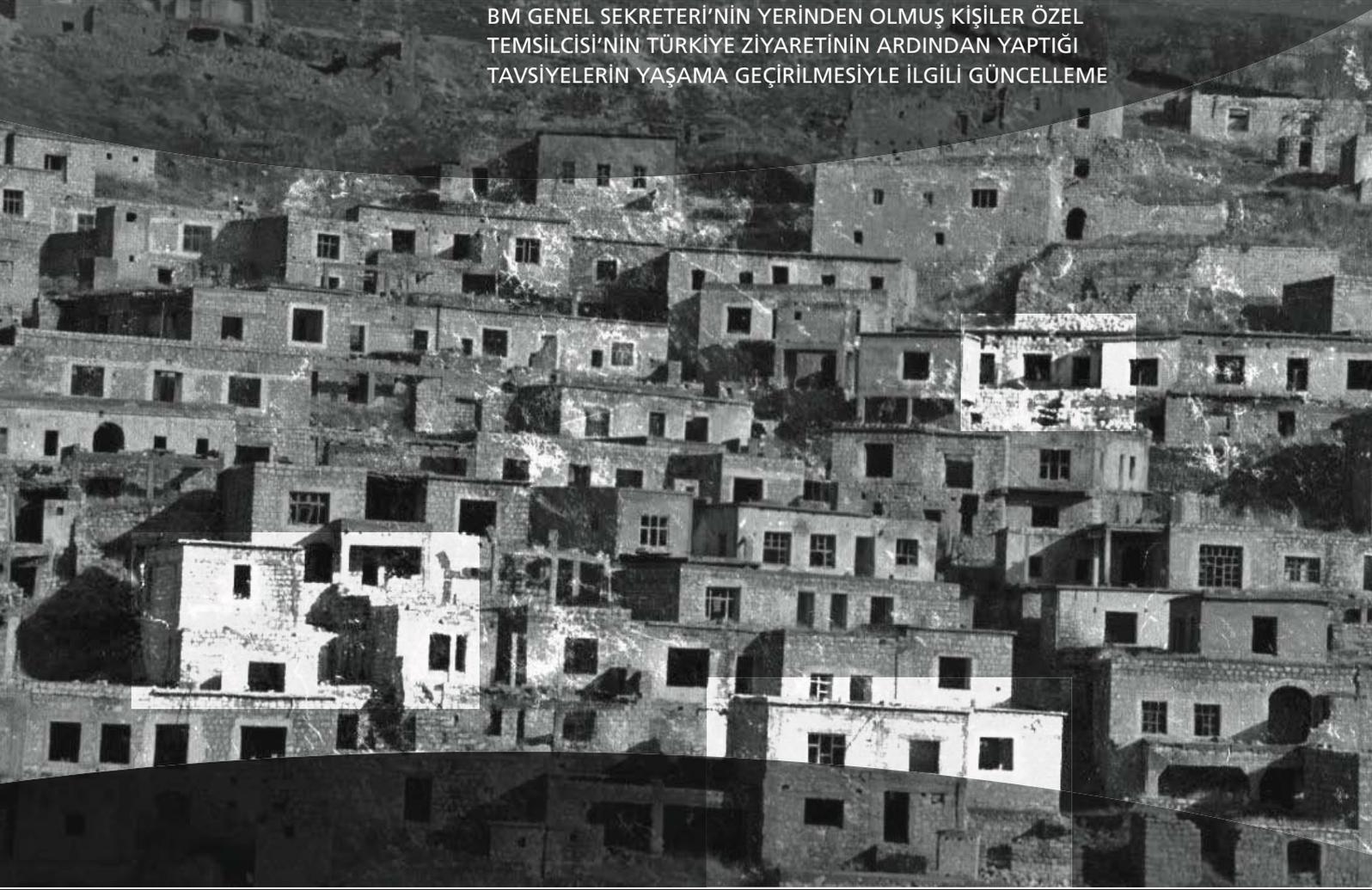

“GÜVENSİZLİK MİRASININ AŞILMASI: DEVLET VE YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER ARASINDA TOPLUMSAL MUTABAKATA DOĞRU”

BM GENEL SEKRETERİ'NİN YERİNDEN OLMUŞ KİŞİLER ÖZEL TEMSİLCİSİ'NİN TÜRKİYE ZİYARETİNİN ARDINDAN YAPTIĞI TAVSİYELERİN YAŞAMA GEÇİRİLMESİYLE İLGİLİ GÜNCELLEME

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı

NORWEGIAN
REFUGEE COUNCIL
1946 - 2006

iDMC internal
displacement
monitoring
centre

Yayımlayanlar:

Norwegian Refugee Council (Norveç Mülteci Konseyi)
Internal Displacement Monitoring Centre (Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi)
Chemin de Ballexert 7-9, 1219 Cenevre, İsviçre
www.internal-displacement.org

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
Bankalar Cad. No: 2 Kat: 3 Minerva Han, Karaköy 34420 İstanbul, Türkiye
www.tesev.org.tr

Çeviri: Metin Çulhaoğlu

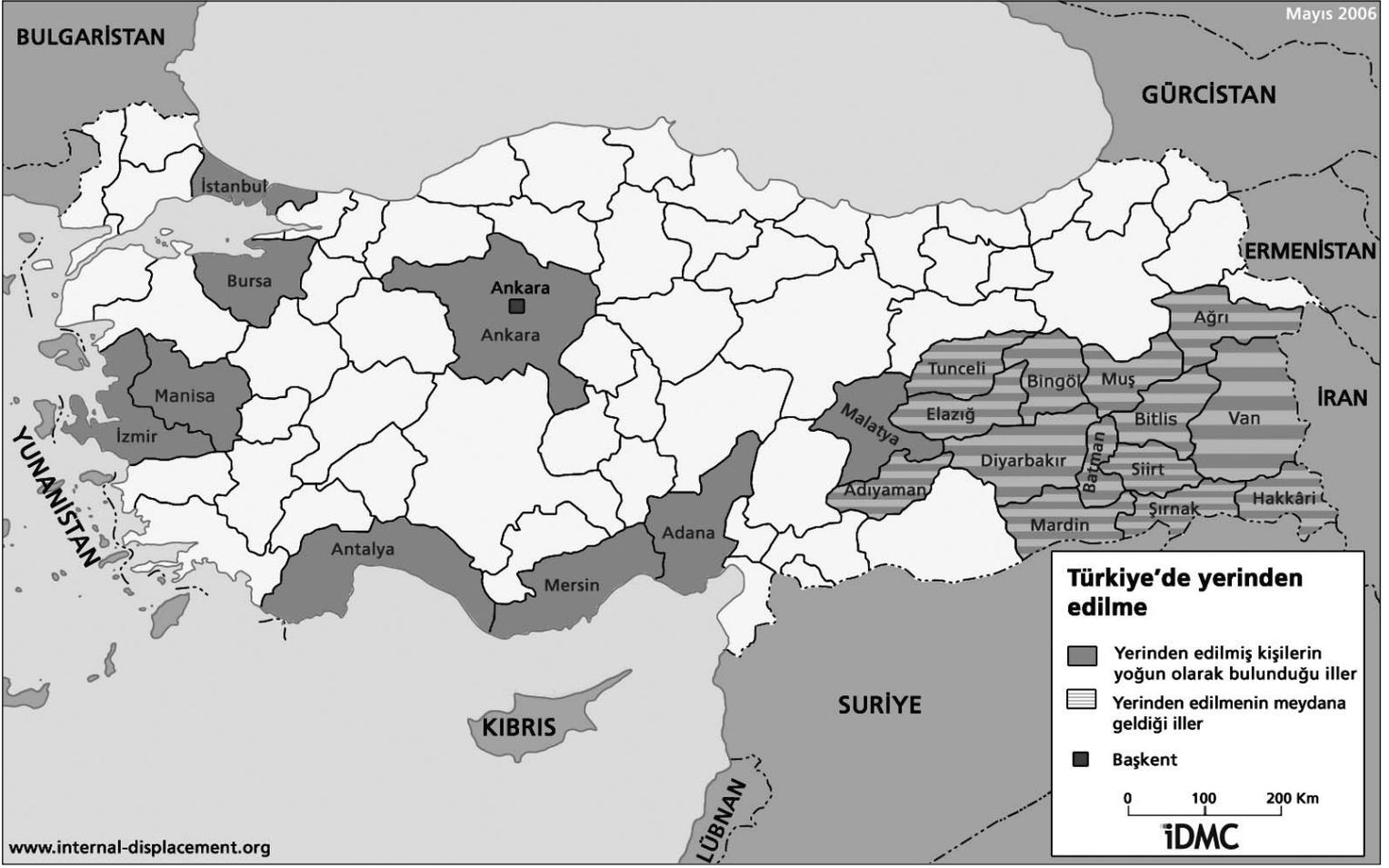
Kapak Resmi: © İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi

Tasarım ve Dizgi: Damla Sürar, Cenevre, www.damlasuear.ch

“GÜVENSİZLİK MİRASININ AŞILMASI: DEVLET VE YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLER ARASINDA TOPLUMSAL MUTABAKATA DOĞRU”

BM GENEL SEKRETERİ'NİN YERİNDEN OLMUŞ KİŞİLER ÖZEL TEMSİLCİSİ'NİN TÜRKİYE ZİYARETİNİN
ARDINDAN YAPTIĞI TAVSİYELERİN YAŞAMA GEÇİRİLMESİYLE İLGİLİ GÜNCELLEME

HAZİRAN 2006

Sunuş

BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi'nin ülke ziyaretleri sonrasında açıkladığı tavsiyeler, hükümetlerin ve ilgili diğer aktörlerin ülke içinde yerinden olma olgusuna yönelik girişimlerini geliştirmeleri açısından yararlı bir kılavuz niteliğindedir. Özel Temsilci'nin BM İnsan Hakları Konseyi'ne sunduğu görev gezisi raporlarının bir bölümünü oluşturan bu tavsiyeler, üzerinde durulması gereken konulara ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin insan haklarının Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler doğrultusunda daha iyi korunmasının yollarına işaret eder.

Norveç Mülteci Konseyi Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi, tavsiyelerin yaşama geçirilmesi sürecini desteklemek amacıyla, bu alanda pratikte sağlanan ilerlemeleri yansıtan bir dizi rapor yayımlamıştır. Bu raporların her biri, kendi ülkelerinde yerinden olma konusu ile ilgilenen önde gelen ulusal sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde ve onların gerçekleştirdiği alan araştırmaları çerçevesinde hazırlanmıştır. Böyle bir işbirliği, sivil toplum kuruluşlarının bir araya getirdiği son derece kapsamlı bilgilerin raporlara yansımaları sağladığı gibi, sivil toplumun Özel Temsilci'nin tavsiyelerinin uygulanması sürecine katılımını da güçlendirmektedir. Türkiye örneğinde ise, söz konusu raporu Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) ile işbirliği içinde hazırlanmıştır.

Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi bu raporlar dizisini yayımlayarak, Özel Temsilci'nin tavsiyeleri hakkında farkındalığın artmasını, uygulama alanındaki ilerlemeleri saptamayı ve daha fazla eylem gerektiren alanlara işaret etmeyi amaçlamaktadır. Bu raporların, Özel Temsilci'nin tavsiyelerini takip etme ve yerinden olma olgusu hakkında Yol Gösterici İlkeler'le uyumlu ve etkin politikalar geliştirme konusunda hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve ulusal sivil toplum kuruluşları için yararlı bir araç olarak işlev göreceğini umuyoruz.

Elisabeth K. Rasmussen

Norveç Mülteci Konseyi Cenevre Daimi Temsilcisi
Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi Başkanı

Önsöz

BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi olarak, Norveç Mülteci Konseyi Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi tarafından, gerek benim gerekse benden önceki Özel Temsilci'nin önemli yerinden olma sorunları yaşayan ülkelere gerçekleştirdiğimiz görev gezilerini takiben yayımlanan bu raporlar dizisini memnuniyetle karşılıyorum. Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi'nin bu girişiminden anlaşılacağı gibi, Birleşmiş Milletler'e ilettiğim resmi raporların ve hükümetlere, çatışmanın taraflarına, uluslararası aktörlere ve sivil topluma yönelik yaptığım tavsiyelerin maksadı belirli bir ülke hakkındaki tahlillere son noktayı koymak değildir. Raporlar ve söz konusu raporlara eşlik eden tavsiyeler, ülke içinde yerinden olanların yaşamlarında somut iyileşmeler sağlayacak girişimlere yol verecek bir düşünme sürecinin başlangıç noktası olarak değerlendirilmelidir.

Bu çerçevede, daha önceki Özel Temsilci Deng'in ve benim görev gezilerimiz sonrasında hazırladığımız bir dizi raporun ardından, Ülke İçinde Yerinden Olma İzleme Merkezi'nin diğer sivil toplum aktörleri ile birlikte, yeni saha araştırmalarından yararlanarak, geçen süre zarfında sağlanan ilerlemeleri değerlendirmelerini büyük bir memnuniyetle karşılıyorum. Bu tür çalışmaların ilgili bütün aktörleri, sağlanan ilerlemeleri titizlikle değerlendirmek ve gerektiğinde gelecekte atılacak adımları yeniden şekillendirmek yolunda cesaretlendireceğini umuyorum. Bu raporlar, ayrıca, çeşitli yerinden olma vakaları hakkındaki süregiden ilgim ve hükümetler ve sivil toplum ile yürüttüğüm diyaloglar açısından benim için yararlı bir referans kaynağı oluşturacaktır. Bu nedenle, Norveç Mülteci Konseyi'nin ve sivil toplumdaki diğer ortakların bu değerli ve olumlu çalışmalarını sürdürmelerini diliyorum.

Prof. Walter Kälin

BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi

Yazarların Önsözü

Bu raporun kaleme alınmasından yayımlanmasına dek kaçınılmaz olarak bir süre geçti. Raporda yer alan bilgilerin çoğu, 2006 yılı ilkbaharının ilk aylarında, yani Türkiye hükümetinin ülke içinde yerinden olma sorununun çözümü için Yol Gösterici İlkeler doğrultusunda çaba göstereceğini açıkladığı ve bu yöndeki uluslararası işbirliğinin şekillenmeye başladığı bir dönemde güncellendi. Ancak kısa bir süre sonra, geçmişte yerinden edilmenin ve son yıllarda da geri dönüşlerin yaşandığı Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki illerde PKK'nın silahlı saldırıları, güvenlik kuvvetlerinin askeri operasyonları ve kentlerde protesto eylemleri patlak verdi.

Bu raporun yazarları, söz konusu durumun önümüzdeki aylarda da devam etmesinin bölgeye geri dönüşlerin sürdürülebilir olmasını tehlikeye atabileceği ve hatta yeni yerinden edilme vakalarına yol açabileceği endişesini taşıyorlar. Bununla birlikte, söz konusu endişe, raporun yerinden edilme sorununu çözmek konusunda hükümetin beyan ettiği niyet ve bu konuda gelişmekte olan uluslararası işbirliği hakkında iyimser bir görüş içeren bulgularıyla çelişmiyor. Aksine, mevcut durum, raporun temel sonuçlarından birini daha da önemli kılıyor: Türkiye'de yerinden edilme sorununun kalıcı ve sürdürülebilir şekilde çözümü, Kürt sorununa barışçı bir çözüm bulunmadan ve toplumsal mutabakat süreci yaşanmadan gerçekleşemez. Böylesi bir mutabakat süreci, adaletin sağlanması ile PKK üyelerinin ve geçici köy korucularının silahsızlandırılması ve topluma yeniden kazandırılması gibi konuların ele alınmasını gerektirir.

Dilek Kurban | Ayşe Betül Çelik | Deniz Yüksek

TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu üyeleri

Yazarların Türkçe Çeviriye Önsözü

Ülke içinde yerinden olma gibi uluslararası ve ulusal siyasi önem taşıyan bir konu hakkında yazarken, kuşkusuz kullanılan dil de çok önemlidir. "Ülke içinde yerinden olma," çatışmalar, insan hakları ihlalleri, felaketler ve kalkınma projeleri yüzünden meydana gelen ve ülke sınırlarının aşılmadığı, zorla ya da zorunda kalarak gerçekleşen nüfus yer değiştirmelerinin tümünü ifade eden bir kavramdır. Bu raporda ise, sadece çatışmalı ortamlarda meydana gelen ve zorla ya da zorunda kalarak gerçekleşen yer değiştirmelerden söz ettiğimiz için TESEV Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu'nun diğer çalışmalarında da kullanılan terminolojiyi tercih ediyoruz. Dolayısıyla, 1984-1999 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde köy boşaltmaları ve çatışmalar yüzünden nüfusun yer değiştirmesini, "ülke içinde yerinden edilme" veya kısaca "yerinden edilme" ve bu durumdaki kişileri de "ülke içinde yerinden edilmiş kişiler" veya kısaca "yerinden edilmiş kişiler" olarak tanımlıyoruz. BM Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi'nin unvanından ve Türkiye Hükümeti'nin bu konudaki politikalarından ve resmi belgelerden söz ederken ise, Yol Gösterici İlkeler'in bütünü ile uyumlu şekilde "ülke içinde yerinden olma" (kısaca yerinden olma); bu durumdaki kişiler için de "ülke içinde yerinden olmuş kişiler" (kısaca yerinden olmuş kişiler) kavramlarını kullanıyoruz.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BM	Birleşmiş Milletler
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
Göç-Der	Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği
HRW	İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch)
HÜNEE	Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
ICBL	Uluslararası Mayınları Yasaklama Kampanyası (International Campaign to Ban Landmines)
IDMC	Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (Internal Displacement Monitoring Centre)
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)
IOM	Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration)
İHD	İnsan Hakları Derneği
İHK	İnsan Hakları Komisyonu
KDRP	Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi
Mazlum-Der	İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği
NRC	Norveç Mülteci Konseyi (Norwegian Refugee Council)
OHAL	Olağanüstü Hal
Özel Temsilci	BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkerên Kurdistan)
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TGYONA	Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması
TİHV	Türkiye İnsan Hakları Vakfı
TOHAV	Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (United Nations Children's Fund)
UNCT	Birleşmiş Milletler Ülke Takımı (United Nations Country Team)
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
USCR	ABD Mülteciler Komitesi (US Committee for Refugees)

İÇİNDEKİLER

Yönetici Özeti	8
Türkiye'de Yerinden Edilmiş Kişilerin Durumu ile İlgili Arka Plan	12
1. ULUSAL POLİTİKANIN AÇIKLIĞA KAVUŞTURULMASI VE TANITIMI	14
1.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri	14
1.2 Ülke İçinde Yerinden Olmaya İlişkin Hükümet Politikası	14
1.3 Çerçeve Metin	14
2. VERİ TOPLAMA	17
2.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri	17
2.2 Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Araştırması	17
3. KORUMA	20
3.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri	20
3.2 Geri Dönüş Sürecinde Güvenlik Güçlerinin Rolü	20
3.3 Köy Korucularının Silahsızlandırılması ve Koruculuğun Kaldırılması	20
3.4 Geri Dönenlere Yönelik İnsan Hakları İhlalleri	22
3.5 Mayın Temizleme	22
4. YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLERİN İÇİNDE BULUNDUĞU KOŞULLAR	26
4.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri	26
4.2 Yerinden Edilmiş Kişilerin İçinde Bulunduğu Koşullara İlişkin Hükümet Politikası	26
4.3 Kentlerde Yaşayan Yerinden Edilmiş Kişilerin Karşılaştıkları Sorunlar	26
4.4 Yerinden Edilmiş Kişilerin Yararlandıkları Hükümet Programları	27
5. GERİ DÖNÜŞ	29
5.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri	29
5.2 Geri Dönüş İlişkin Hükümet Politikası	29
5.3 Geri Dönüş İlişkin Hükümet Politikasının Açıklığı ve Sivil Toplumla İstişare	30
5.4 Geri Dönüşün Önündeki Engeller	30
5.5 Geri Dönüşte Ayrımcılık Yapılmamasının Sağlanması	32
6. MÜLKİYET	33
6.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri	33
6.2 Tazminat Yasası	33
7. ULUSLARARASI ORTAKLARLA İŞBİRLİĞİ	41
7.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri	41
7.2 Birleşmiş Milletler ile İşbirliği	41
7.3 Avrupa Komisyonu ile İşbirliği	42
7.4 Birleşmiş Milletler Kuruluşlarının Artan Rolü	43
8. TOPLUMSAL MUTABAKAT	43

Yönetici Özeti

Raporun Arka Planı

Genel Sekreter'in Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng (bundan sonra "Özel Temsilci" olarak anılacak) Türkiye Hükümeti'nin daveti üzerine, 27-31 Mayıs 2002 tarihlerinde Türkiye'ye bir görev gezisi yaptı. Bu gezinin amacı, "ülkedeki yerinden olma durumuna ilişkin birinci elden bilgi edinmek; Türkiye'de yerinden olmuş kişilerin koşullarının etkili bir şekilde ele alınmasını sağlamak üzere hükümet, uluslararası kuruluşlar, bağımsız ülkelerin temsilcileri ve sivil toplum kuruluşları (STK)* ile diyalog kurmak" olarak açıklanmıştı.¹ Bu ziyaretin sonucunda, Özel Temsilci, bulgularını ve tavsiyelerini İnsan Hakları Komisyonu'na 2002 yılı Kasım ayında iletti.

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), Özel Temsilci'nin tavsiyelerinin uygulanmasına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapmak ve Türkiye'deki durumu dengeli biçimde yansıtmak üzere bu raporu hazırlamıştır. Rapor; TESEV'in Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Araştırma ve İzleme Grubu (bundan böyle "TESEV Araştırma Grubu" olarak anılacak) tarafından hazırlanan rapora,² aynı grubun bazı³ üyelerinin 2005 yılında çeşitli illerde yürüttüğü saha çalışmalarına ve 2006 yılı Şubat ve Mart aylarında gerçekleştirilen takip çalışmasına dayanmaktadır.⁴ Ayrıca, insan hakları gruplarının, STK'ların ve diğer kaynakların yaptıkları değerlendirmelerden de yararlanılmıştır.⁵

Teşekkür

Bu raporun temelini, İstanbul ile Güneydoğu bölgesindeki Diyarbakır, Batman ve Hakkâri illerinde 2005 yılı içinde yapılan saha araştırmaları ve 2006 yılı Şubat-Mart aylarında gerçekleştirilen takip araştırması oluşturmaktadır. Dilek Kurban (TESEV), Ayşe Betül Çelik (Sabancı Üniversitesi) ve Deniz Yüksek (Koç Üniversitesi) tarafından kaleme alınan rapor, TESEV tarafından daha önce, Ekim 2005'te hazırlanan "Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri" başlıklı raporu temel almaktadır. Sözü edilen bu önceki raporu hazırlayanlar ise A. Tamer Aker (Kocaeli Üniversitesi), Ayşe Betül Çelik, Dilek Kurban, Turgay Ünal (Hacettepe Üniversitesi) ve Deniz Yüksek'dir. Rapor, Norveç Mülteci Konseyi (NRC) Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (IDMC) tarafından ısmarlanmış, çalışmanın sponsorluğunu da aynı kuruluş üstlenmiştir. IDMC ve özellikle ülke analisti Dina Abou Samra, araştırmaya ilişkin değerli yorum ve katkılarda bulunmuştur.

Başlıca Bulguların ve Tavsiyelerin Özeti

Türk Silahlı Kuvvetleri ile Kürdistan İşçi Partisi (PKK) arasındaki çatışmalar sırasında Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ülke içinde yerinden edilme olgusunun yaşanmasından bu yana on yıldan fazla zaman geçti.

* Çeviri hakkında not: İngilizce'deki "hükümet dışı kuruluşlar" (*non-governmental organisations* - NGOs) terimini, bu raporda Türkçe'ye "sivil toplum kuruluşları (STK) olarak çeviriyoruz. Anlam olarak bu iki kavram arasında fark olmasına rağmen, Türkçe'de "hükümet dışı" terimi hükümetle ilgisi olmayan ama devlet bünyesinde olan kurumları veya siyasi partileri de kapsayabileceği şeklinde bir yanlışlığa yol açabileceği için, STK terimini tercih ediyoruz. Bu raporda sözü edilen STK'lar, insan hakları ve yerinden edilme sorunu üzerine çalışmalar yapan kuruluşlardır. Zaten, söz konusu kuruluşlar da kendilerini "sivil toplum kuruluşları" olarak tanımlıyorlar.

¹ Genel Sekreter'in Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng'in Türkiye ziyareti sonrası, İnsan Hakları Komisyonu'nun 2002/56 sayılı kararı üzerine sunduğu "Specific Groups and Individuals: Mass Exoduses and Displaced Persons" başlıklı rapor, E/CN.4/2003/86/Add.2, 27 Kasım 2002, Yönetici Özeti, sayfa 2, paragraf 1.

² A. T. Aker, A. B. Çelik, D. Kurban, T. Ünal ve H. D. Yüksek, "Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri", İstanbul, 28 Ekim 2005, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), <http://www.tesev.org.tr/eng/events/TESEV_IY_O%20ReportEditedTranslation-Final22Dec05.doc> (bundan böyle "TESEV Raporu" olarak anılacaktır).

³ A. Tamer Aker, Ayşe Betül Çelik, Dilek Kurban ve Deniz Yüksek 2005 yılında Batman, Diyarbakır, Hakkâri ve İstanbul'da birer hafta süreyle yaptıkları çalışmalarında yerinden edilmiş kişilerle, kamu yetkililerle, belediye görevlileriyle, sivil toplum temsilcileriyle, avukatlarla, sağlık çalışanlarıyla ve sosyal hizmet uzmanlarıyla görüşmeler gerçekleştirdiler.

⁴ Ayşe Betül Çelik, Dilek Kurban ve Deniz Yüksek İstanbul ve Ankara'da şahsen, telefonla veya yazılı yaptıkları görüşmelerle takip araştırmasını yürüttüler.

⁵ Yazarlar, bu raporun hazırlanmasında yararlanan bilgi ve belgeleri sağlayan çeşitli kurum, kuruluş ve kişilere teşekkür borçludur. Burada özellikle şu kurum ve kişilere teşekkür etmek istiyoruz: İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Ankara Ofisi, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, Diyarbakır, Batman ve Hakkâri Valilikleri, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Batman ve Hakkâri Belediyeleri, Batman Çağdaş Gazetesi, Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der), İnsan Hakları Derneği (İHD), İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (Mazlum-Der), Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, Diyarbakır ve Batman Baroları ve Diyarbakır, Batman ve Hakkâri'de çalışan avukatlar. Ayrıca, Derya Demirler, Harun Ercan, Mert Kayhan ve Şefika Kumral'a, asistan olarak titizlik içinde yaptıkları çalışma için de teşekkür ediyoruz. Son olarak, deneyimlerini bizimle paylaşan yerinden edilmiş kişilere de teşekkür borçluyuz.

Fakat bu sorunun varlığı, hükümet tarafından, ancak Özel Temsilci'nin 2002 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaretle birlikte resmen kabul edilmiştir. Yerinden edilmiş kişiler 1999 yılına kadar fiilen hiçbir hükümet yardımından yararlanamıyorlardı. Bu tarihten sonra yapılan yardımlar da hayli sınırlı kalmıştır. Özel Temsilci'nin ziyareti, kamuoyunun dikkatini yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu güçlüklerle çekme açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Özel Temsilci'nin raporunun 2002 yılında yayımlanmasının ardından Türkiye Hükümeti yerinden edilmiş kişiler sorununu ele almak üzere birtakım somut adımlar atmıştır. Bu adımlar arasında en önemlileri, 2004 yılı Temmuz ayında "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun"un (bundan böyle "Tazminat Yasası" olarak anılacaktır) kabul edilmesi, Hacettepe Üniversitesi'nin 2004 yılı Aralık ayında "Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması" başlıklı çalışmayı başlatması (bundan böyle kısaca "TGYONA" olarak anılacaktır) ve "Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler" başlıklı, konu hakkındaki hükümet politikasını özetleyen bir çerçeve metnin (bundan böyle "Çerçeve Metin" olarak anılacaktır) 2005 yılı Ağustos ayında kabul edilmiş olmasıdır. Bu süreçte, Birleşmiş Milletler (BM) aktif olarak hükümete danışmanlık ve yol göstericilik etmiş, bunun sonucu olarak kısa bir süre önce hükümet ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) arasında "Türkiye'de Yerinden Olmuş Kişiler Programının Geliştirilmesine Destek" başlıklı bir anlaşma imzalanmıştır.

Bütün bu olumlu gelişmelere karşın, bu raporda tartışılacak olan araştırma bulguları, Tazminat Yasası'nın içeriği ve uygulanması, TGYONA'nın sonuçlarının kamuoyuna açıklanması ve Çerçeve Metnin kapsamı ve uygulanmasına ilişkin ciddi sorunların varlığına işaret etmektedir. Genel olarak bütün bu politikalar kamu görevlileri tarafından Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) Mükteşebatinin Benimsenmesine Yönelik Ulusal Program kapsamındaki yükümlülükleri çerçevesinde ve BM ile yakın iştişare içinde, ancak sivil toplumun yeterli katılımı sağlanmaksızın tasarlanmıştır. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde gerçekleştirilen diğer reformlarda olduğu gibi, ülke içinde yerinden edilmeye ilgili politikaların da tepeden inme biçimde planlanması, demokratik katılım açısından sorunludur. Buna ek olarak, hükümet hâlâ yerinden edilmenin yaşandığı yörelere geri dönüşün sürdürülebilirliğinin sağlanması ve geri dönmek istemeyen yerinden edilmiş kişilerin yaşadıkları kentlerde toplumsal bütünleşmelerinin sağlanmasına yönelik somut programlar ortaya koymuş değil.

Bu sorun alanlarına ek olarak, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde silahlı çatışmaların yoğun olmasa bile halen sürüyor olması da ciddi bir kaygı kaynağıdır. Bu durum, geri dönenler için tehdit oluşturmakta, geri dönmeyi düşünenler içinse caydırıcı etki yaratmaktadır. "Barış"ın yeniden tesisi ile militanların silahsızlandırılmaları ve topluma yeniden kazandırılmaları, yerinden edilmiş kişiler ve STK'lar tarafından sıkça dile getirilen taleplerdir.

Bölgedeki silahlı çatışmalar, devlete yönelik bir güvensizlik mirası yaratmıştır. Bu durum, yerinden edilmiş kişilerin ve STK'ların hükümet tarafından atılan olumlu adımların içtenliğinden ve sürekliliğinden kuşku duymalarına yol açmaktadır. Dahası, yerinden edilmiş kişiler, sivil toplum ve kamuoyu, hükümetten, köylerin boşaltılması da dahil çatışmalı dönemde meydana gelen yoğun insan hakları ihlallerini ele almasını talep etmektedirler. Bu nedenle, hükümetin yerinden edilmiş kişiler hakkındaki mevcut politikasında ve hükümetle BM arasında bu alanda gelişmekte olan işbirliğinde, karşılıklı güvenin yeniden tesisi, adaletin yerini bulması ve toplumsal mutabakatın sağlanması gibi konulardan hiç söz edilmemesi kaygı vericidir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de yerinden edilme sorununun çözümü, Kürt sorununun barışçı ve kapsamlı çözümüne bağlıdır.

Bu raporda, yukarıda dile getirilen gözlemler ışığında ve Özel Temsilci'nin raporu esas alınarak düzenlenen ve "Toplumsal Mutabakat" başlıklı yeni bir tavsiye eklenen konu başlıklarında, aşağıdaki tavsiyeler yer almaktadır.

Ulusal Politikanın Açıklığa Kavuşturulması ve Tanıtımı

Hükümetin, ülke içinde yerinden edilme sorununun varlığını kabul etmesi, konuyu Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler (bundan sonra “Yol Gösterici İlkeler” olarak anılacak) doğrultusunda ele alacağına dair siyasi irade beyan etmesi ve Çerçeve Metin temelinde bir strateji geliştireceğini taahhüt etmesi, olumlu gelişmelerdir. Ne var ki bütün bunlar, konu hakkında on yılı aşkın bir atalet döneminden sonra atılmış gecikmiş adımlardır. Ayrıca, hükümet politikasının şeffaf olmaması ve STK katılımı olmaksızın hazırlanması da kaygı vericidir. Sivil toplumun anlamlı katılımının sağlanması ve yerinden edilmiş kişilerin hükümetin konuyla ilgili politikası hakkındaki farkındalığının artırılması için, Çerçeve Metin vakit kaybetmeksizin ve yaygın olarak dağıtılmalıdır. Hükümet, Çerçeve Metne dayalı bir stratejinin oluşturulmasında ve uygulanmasında STK'lara sistemli bir biçimde danışmalıdır. Hükümet, bu konudaki politikasını uygulayacak idari yapının oluşturulması için, İçişleri Bakanlığı bünyesinde sorumlu bir birim oluşturmalıdır. Ayrıca, hükümet kurumları, STK'lar ve uluslararası toplum arasında eşgüdümü sağlayacak bu merci için yeterli fonlara sahip şeffaf ve hesap verebilir bir bütçe ayrılmalıdır.

Veri Toplama

Hacettepe Üniversitesi'nin yerinden edilmiş kişilerle ilgili kapsamlı bir araştırma yapmak üzere görevlendirilmesi, yerinden edilmenin nedenlerinin ortaya konulması ve yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu koşulların ve gereksinimlerinin belirlenmesi açısından önemli bir adımdır. Bu araştırmanın başlatılması, elde edilecek bulguların hükümetin bu konuda bir politika geliştirmesini, uluslararası işbirliğinin artmasını ve STK'ların ileride konu ile ilgili projeler gerçekleştirmesini kolaylaştıracağı yolunda beklentiler yaratmıştır. Ancak, Hacettepe Üniversitesi, niceliksel bölümü Kasım 2005 tarihinde tamamlanan bu araştırmanın bulgularını henüz kamuoyuyla paylaşmamıştır. Bu araştırmanın gerek niceliksel gerekse niteliksel bölümleri eksiksiz olarak ve daha da fazla gecikmeksizin kamuoyuna açıklanmalıdır. Hükümet yetkilileri ve Hacettepe Üniversitesi, ülke içinde yerinden edilme konusunda araştırma yapanların akademik özgürlüklerini güvence altına alacak adımlar atmalıdırlar.

Koruma

“Köy koruculuğu” sistemi insan haklarının korunması açısından bir tehdit, yerinden edilmiş kişilerin yaşam alanlarına dönmeleri açısından ise bir engel oluşturmaktadır. Gerek geçici gerekse gönüllü korucular silahsızlandırılmalı ve koruculuk kaldırılmalıdır. Köy koruculuğu yapanların topluma yeniden kazandırılmaları çerçevesinde, bu kişiler sosyal güvenlik kapsamına alınmalı ve kendilerine güvenlik sektörü dışındaki alanlarda iş imkanları sağlanmalıdır. Barış ve güvenliğin tesis edilebilmesi için, PKK militanları silahsızlandırılarak topluma yeniden kazandırılmalıdır. Hükümet ve STK'lar, çatışmanın bütün taraflarının topluma yeniden kazandırılmasını sağlayacak politikaların geliştirilmesi için işbirliği yapmalıdır. Yerleri ve sayıları hakkında kapsamlı veriler bulunmayan mayınlar da kaygı yaratan bir diğer sorundur. Mayınlar ve patlamamış mühimmat yaşam yerlerine geri dönen yerinden edilmiş kişilerin güvenliği açısından da önemli bir tehdit unsurudur. Hükümet ve silahlı kuvvetler, bu sorunun etkili biçimde ve hızla ele alınması için yerel STK'lar ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmalıdırlar. Hükümet, başlangıç olarak, mayınlı ve mayınlı olması olası bütün alanların tel örgülerle çevrilmesini ve görsel uyarı levhaları ile işaretlenmesini sağlamalıdır. Hükümet, ayrıca, sivil toplum, yerel yönetimler ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği halinde merkezi şekilde koordine edilen ve Türkçe ve Kürtçe yapılan bir mayın riski eğitimi programı başlatmalıdır.

Yerinden Edilmiş Kişilerin İçinde Bulunduğu Koşullar

Türkiye’de yerinden edilmiş nüfusun çoğunluğu on yıldır şehirlerde yaşamaktadır. Yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu koşulları iyileştirmeye yönelik özel programların bulunmaması, bu kişileri yaygın işsizlik,

çocuk emeği, sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşamama ve kadınlara ve çocuklara yönelik psiko-sosyal hizmetlerin hemen hiç olmaması gibi ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Hükümet, UNDP ve STK'lar, özellikle kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin sorunlarını hedefleyen projeler geliştirmek için acilen işbirliği içine girmelidirler. Bu projeler, çocukların eğitimi, yetişkin okur yazarlığı, beceri geliştirme, istihdam imkanları yaratılması ve küçük ölçekli işletmeler için ucuz kredi sağlanmasına yönelik olmalıdır. Toplum, kadın ve çocuk merkezlerinin sayısı artırılmalı ve bu merkezlere yerinden edilmiş kişilerin özel gereksinimlerini karşılayabilmeleri için kapasite geliştirme eğitimi verilmelidir.

Geri Dönüş

Güvenlik güçleri, kayda değer bir istisna olan Hakkâri dışında, yerinden edilmenin yaşandığı yörelerin çoğuna geri dönüşü güvenlik gerekçesiyle artık engellemektedir. Bununla birlikte, son iki yıl içinde PKK saldırılarının ve askeri operasyonların arttığı düşünülürse, kişisel güvenlikle ilgili kaygılar ve söz konusu yörelerin güvensiz olduğu şeklindeki algılar, yine de yerinden edilmiş birçok kişiyi yaşam alanlarına dönme düşüncesinden alıkoymaktadır. Hükümet, geri dönenlerin güvenliğini sağlamak için daha fazla önlem almalıdır. Bölgedeki yerel STK'lar ve kamu görevlileri, yerinden edilmiş kişiler ve devlet arasında bir güven ortamının oluşması için işbirliği yaparak, güvenlik sorununun kalmadığı yerlerde bunun aksi yönündeki algıları ortadan kaldırmalıdır. Geri dönüş önündeki diğer engeller; hükümetin Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) kapsamında sağladığı yardımların yetersizliği, yerinden edilmenin yaşandığı kırsal alanlarda altyapı ve kamu hizmetleri bulunmayışı ve kişilerin merkez köylere yerleştirilme konusunda gösterdikleri dirençtir. Hükümet, KDRP'nin uygulanmasına, Çerçeve Metin doğrultusunda ve STK'larla istişare yaparak açıklık getirmelidir. Geri dönüşün sürdürülebilir kılınması açısından kırsal ekonominin ve altyapının yeniden inşası için somut adımlar atılmalıdır.

Mülkiyet

Tazminat Yasası'nın yetersizlikleri ve uygulamadaki sorunlar bu yasanın önemine gölge düşürmektedir. Bu yasanın kapsamı ve zaman ölçeği, ister zorla yerinden edilmiş ister silahlı çatışmalar yüzünden yerlerinden ayrılmak zorunda kalmış bütün kişileri içine alacak şekilde genişletilmelidir. Yaşam, özgürlük ve güvenlik ile mülkiyet hakları ihlal edilmiş olan yerinden edilmiş kişilerin uğradıkları manevi zararların da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları doğrultusunda tazmin edilebilmesi için yasada gerekli değişiklikler yapılmalıdır. Hükümet, STK'lar ve yerel yönetimlerle işbirliği halinde, yasaya ilişkin Türkçe ve Kürtçe bilgilendirme kampanyası başlatmalıdır. Türkiye Barolar Birliği ve bölge baroları üyelerini mesleki etik kurallarına sadık kalmaları konusunda uyarmalı ve avukatların yasaya ilişkin faaliyetlerini izlemelidirler. Kurulan zarar tespit komisyonları her türlü zararda ödenecek tazminat miktarlarını, başvurunun öznel koşullarını dikkate alarak ayrı ayrı belirleyebilmelidir. Başvuruların değerlendirilmesi için belirlenen iki yıllık süre daha gerçekçi bir zaman dilimine uzatılmalıdır. Hükümet, uygulamada birliğin sağlanabilmesi için, yasa konusunda net bir tutum geliştirmeli, komisyonlara yasanın uygulamasına dair bağlayıcı nitelikte açıklayıcı notlar göndermeli ve başvuru sahiplerine ağır ispat yükü getirmemeleri konusunda esnek davranmaları talimatını vermelidir. Hükümet ayrıca sivil toplumla işbirliği yaparak sadece valiler ve yardımcılarını değil komisyonların bütün üyelerini kapsayan eğitimler vermelidir. Hükümet, başlangıç olarak, yasanın etkili ve adil uygulanmasına yönelik siyasi desteğini açık biçimde ilan etmelidir. Komisyonlar ise, jandarma tarafından verilen bilgilere başvuru sonuçlarını belirleyici önem atfetmemelidir. Komisyonların verdikleri kararları gözden geçirmek üzere bir idari temyiz mercii oluşturulmalı ve bu mercinin kararları değerlendirme süresi 2-3 ay ile kısıtlanmalıdır. Yerinden edilmiş kişiler, adalete erişimlerinin sağlanabilmesi için, idari mahkeme harçlarından muaf tutulmalı ve gerektiğinde kendilerine adli yardım temin edilmelidir. Zarar tespit komisyonlarının yapısı, sivil toplumla kamu kesiminin dengeli temsilini sağlayacak şekilde değiştirilmelidir. Komisyonlar profesyonelleştirilmeli, sayıları artırılmalı ve çalışma koşulları iyileştirilmelidir.

Uluslararası Ortaklarla İşbirliği

Özel Temsilci Deng'in 2002 yılında yaptığı ziyaretten bu yana, yerinden edilmiş kişiler konusunda BM ile hükümet arasında aktif bir işbirliği gelişmiş; bunun sonucunda, 2005 yılında UNDP ile hükümet arasında bu alanda bir program geliştirilmesine destek sağlanmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Benzer şekilde, BM ile STK'lar arasında da daha sistematik bir işbirliğine gerek vardır. BM ve hükümet, geri dönüş ve kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin toplumsal entegrasyonu gibi alanlarda yerinden edilmiş kişileri hedefleyen politikaların uygulanmasında yer almaları için STK'ları özendirmelidir. Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin AB üyeliği için resmen aday olarak kabul edildiği 1999 Helsinki Zirvesi'nden bu yana, Türkiye'yi yerinden edilmiş kişiler sorununu çözmeye yönelik adım atması için cesaretlendirerek önemli bir rol oynamıştır. Komisyon, oluşmakta olan yerinden edilmiş kişilere ilişkin politikası konusunda hükümete tavsiyelerde bulunmada ve yol göstermede daha aktif rol almalıdır. Hükümet de, yerinden edilmiş kişilerin geri dönüş ve entegrasyonu ile ilgili sosyo-ekonomik ve diğer projelerin uygulanması sürecine AB'yi dahil edebilir.

Toplumsal Mutabakat

Yerinden edilmiş kişiler, STK'lar ve hükümet, Tazminat Yasası'nın Genel Gerekeç'einde belirtilen hedefler olan "Devlete olan güven" ve "toplumsal barış"ın sağlanması gerekliliğini ifade etmektedirler. Çatışmaların ve yerinden edilmenin yarattığı travma ortamının ardından toplumsal rehabilitasyonun gerçekleşmesi, zarar tazmini, geri dönüş ve toplumsal entegrasyon gibi konularla sınırlı kalamaz; bu sürece toplumsal mutabakat da dahil edilmelidir. Toplumsal mutabakatın sağlanması uzun zaman alabilse bile, hükümet bu süreci başlatacak adımları atmalıdır. Devletin köy boşaltmalardaki sorumluluğunu açıkça kabul etmesi, manevi zararların tazmin edilmesi ve yerinden edilme ve geri dönüş sürecinde meydana gelen insan hakları ihlallerinin faillerinin belirlenip – eğer hukukun mümkünse – yargı önüne çıkarılması bu tür adımlar arasında yer alabilir. Toplumsal mutabakatın sağlanması için bir yapı oluşturulması amacıyla, diğer ülkelerdeki hakikat ve toplumsal mutabakat komisyonları örnekleri de dikkate alınarak, sivil toplumla hükümet arasında diyalog başlatılmalıdır.

Türkiye'de Yerinden Edilmiş Kişilerin Durumu ile İlgili Arka Plan

Türk güvenlik güçleri ile PKK arasında 1984 ile 1999 yılları arasında cereyan eden silahlı çatışmalar sırasında ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yoğun bir yerinden edilme olgusu yaşanmıştır. Aradan bir hayli zaman geçmiş olmasına karşın, büyük çoğunluğunu Kürtler'in oluşturduğu kişilerin yerinden edilmesinin doğurduğu sosyal, ekonomik, siyasal ve hukuki sorunlar henüz çözüme kavuşmamıştır.

Ülke içinde yerinden edilme, ya da bir başka deyişle zorunlu göç,⁶ Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin Olağanüstü Hâl (OHAL) yönetimi olduğu bir dönemde meydana gelmiştir.⁷ Yüz binlerce insanın kırsal kesimdeki evlerinden çıkartılmaları veya bu yerlerin boşaltılması,⁸ bu kişilerin anayasal ve insan haklarının ihlaliyle sonuçlanmış, önemli siyasal ve sosyo-ekonomik sorunlara yol açmıştır.

TBMM'de bu konu hakkında kurulan bir araştırma komisyonunun 1998 yılında yayımladığı rapora⁹ göre, zorunlu göçün nedenleri şunlardı: (a) Mera yasağı ve operasyon/çatışma ortamı yüzünden hayvancılık ve tarımın çökmesi; korucu olan köylere PKK tarafından baskı uygulanması; güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etmeyen köylere kuşkuyla yaklaşarak askeri operasyonları bu köylerde yoğunlaştırmaları ve sonuçta bütün bu nedenlerle insanların köylerini terk etmeleri; (b) PKK'nın, koruculuğu kabul eden bazı köy ve mezraları boşaltması; (c) Koruculuğu reddeden, güvenliği sağlamayan veya PKK'ya yardım ettiği

⁶ Bu raporda "ülke içinde yerinden edilme" ve "zorunlu göç" terimlerini birbirinin yerine geçecek biçimde kullanıyoruz. Uluslararası alanda kabul gören terim "ülke içinde yerinden edilme" olmakla birlikte, bu olgu Türkiye kamuoyunda daha çok "zorunlu göç" olarak bilinmektedir.

⁷ Olağanüstü Hâl (OHAL) ilk kez 1987 yılında bölgedeki bazı illerde ilan edilmiş, ardından kapsamı 12 ili içine alacak biçimde genişletilmiştir. 1999'dan sonra OHAL uygulaması tedricen kaldırılmış, 2002 yılında ise bütünüyle sona ermiştir.

⁸ Bu raporda "(evinden/köyünden) çıkartılma" (eviction) ve "boşaltma" (evacuation) terimleri birbirinin yerine geçecek biçimde kullanılmaktadır. Çünkü, yerinden edilmiş kişilerin çoğu köylerinden zorla çıkartılmışlardı; bir kısmının köyleri ise güvenlik nedeniyle boşaltılmıştı.

⁹ Bu raporun başlığı, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu" şeklindedir. Bundan böyle söz konusu belgeden "TBMM Raporu" olarak söz edilecektir.

düşünülen köylerin köylerin güvenlik birimlerince boşaltılması.¹⁰ Zorunlu göçe yol açan bu nedenler, Yol Gösterici İlkeler'de verilen çatışma kaynaklı yerinden olma, diğer bir deyişle yerinden edilme, tanımına genel hatlarıyla uygundur. Yol Gösterici İlkeler'e göre, çatışma nedeniyle yerinden olmuş kişiler, silahlı çatışma, yaygın şiddet hareketleri ve insan hakları ihlalleri sonucunda "zorla [yukarıdaki nedenlerden (b) ve (c)] ya da zorunda kalarak [yukarıdaki nedenlerden (a)] evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden... kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi grupları"dır.¹¹

İçişleri Bakanlığı, yukarıda sözü edilen dönemde, 945 köy ve 2.021 mezradan 358.335 kişinin yerinden olduğunu ve, KDRP'nin bir başbakanlık genelgesi ile başlatıldığı 1998 yılından bu yana bu kişilerden 137.636'sının geri döndüğünü belirtmektedir.¹² Buna karşılık, uluslararası kuruluşlar ile yerli ve yabancı STK'lar Türkiye'deki yerinden edilmiş kişi sayısını 1 ila 4 milyon arasında vermektedir.¹³ Bu tahmini rakamları destekleyecek somut veriler bulunmamaktadır; bu tahminler daha çok, son 20 yıl içinde bölgedeki silahlı çatışmalar ve güvenlik sorunlarından etkilenen nüfusun genel boyutları hakkında bir fikir vermektedir. Öte yandan, Bakanlığın verdiği sayılar ise, sadece "zorla ... evlerinden kaçan veya evlerini terk eden", bir başka deyişle TBMM Raporu'nda belirtilen (b) ve (c) nedenlerine bağlı olarak yerinden edilen kişiler ile ilgilidir. Dolayısıyla, yerinden edilmiş kişilerin gerçek sayısının resmi sayının üzerinde olması gerekir. Buna karşılık, ilgili dönemde Türkiye'deki toplam nüfus hareketleri dikkate alındığında, STK'ların ileri sürdüğü tahminlerin de gerçekçi olmayacak kadar yüksek olduğunu belirtmek gerekir.¹⁴

Metodoloji

Özel Temsilci, BM İnsan Hakları Komisyonu'na sunduğu raporunda iki paydaşa yönelik olarak 11 tavsiye dile getirmiştir. Bu paydaşlar, 1) Türkiye Hükümeti ile 2) BM ve diğer insancıl yardım kuruluşlarıdır. Bu tavsiyeler aşağıda şu başlıklar altında verilecektir: Ulusal Politikanın Açıklığa Kavuşturulması ve Tanıtımı, Veri Toplama, Koruma, Yerinden Edilmiş Kişilerin İçinde Bulunduğu Koşullar, Geri Dönüş, Mülkiyet ve Uluslararası Ortaklarla İşbirliği. TESEV Araştırma Grubu, yerinden edilmiş kişilerin adalet ve barış beklentilerini temel alarak, bunlara bir de "Toplumsal Mutabakat" başlığını eklemiştir. Bu rapor, sayılan bu alanlardaki gelişmeleri değerlendirmekte, halen sorunların yaşandığı noktaları belirlemekte ve çözüm bekleyen sorunlara yönelik birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır.

Rapordaki bulgular, yazarların daha önce TESEV Raporu için İstanbul, Batman, Diyarbakır ve Hakkâri'de yaptıkları alan araştırmaları ile bu rapor için yüz yüze ve telefon ile yaptıkları görüşmelere dayanmaktadır (bakınız "Teşekkür"). Saha çalışması, açık uçlu sorular temelinde gerçekleştirilen yaklaşık 150 derinlemesine görüşmeden oluşmaktadır. Alan araştırmalarında; hükümet yetkilileri, AB ve BM temsilcileri, il ve ilçe düzeyindeki kamu görevlileri, belediye yetkilileri, avukatlar, baro temsilcileri, sosyal hizmet uzmanları ve yerinden edilmiş kişiler ile görüşmeler yapılmıştır. Yerinden edilmiş kişilerle yapılan görüşmelerin bir bölümü toplu halde gerçekleştirilmiştir. Saha çalışmasında benimsenen niteliksel araştırma yöntemi, çeşitli süreçlere ilişkin zengin ve derinlikli verilerin toplanmasına imkan tanımıştır. Bununla birlikte, elde edilen bulgulara dayanarak, yerinden edilmiş nüfusun tamamına veya bölgenin tümündeki koşullara ilişkin genellemeler yapmak doğru olmayacaktır.

¹⁰ Geçici köy korucuları, 1985 yılından bu yana, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin kırsal kesimlerinde yaşayan sivil halk arasından köylerini PKK'ya karşı "korumak" üzere görevlendiriliyor ve karşılığında hükümetten silah ve maaş alıyorlar (bakınız, aşağıda "Koruma" başlığı).

¹¹ Yol Gösterici İlkeler, Giriş, Madde 2.

¹² Bekir Sıtkı Dağ, İçişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "Yerinden Olmuş Kişiler Programının Geliştirilmesine Destek Projesi" başlıklı çalışmada yapılan sunum, 23 Şubat 2006, Ankara (bundan böyle "UNDP Çalışmayı" olarak anılacaktır).

¹³ Örneğin, ABD Mülteciler Komitesi (USCR) Türkiye'de yerinden edilmiş kişilerin sayısı hakkında 380.000 ile 1 milyon arası rakamlar vermektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü (HRW) 2 milyon kişiden söz etmektedir. Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Göç-Der ise yayımladıkları raporlarda ve yaptıkları açıklamalarda yerinden edilenlerin sayısını 3-4 milyon olarak belirtmektedirler. Bakınız, USCR, "The Wall of Denial – Internal Displacement in Turkey" (Washington D.C.: Committee for Refugees, 1999); HRW, "Displaced and Disregarded: Turkey's Failing Village Return Programme", 2002, <<http://hrw.org/reports/2002/turkey/Turkey1002.pdf>>; ve İHD, TİHV, Göç-Der ve diğer STK'ların Ortak Basın Açıklaması, 31 Mayıs 2001, <<http://www.tihv.org.tr/basin/bas20010531.html>>.

¹⁴ 1990 ve 2000 Genel Nüfus Sayımları arasındaki nüfus hareketlerinin analizi için bakınız, Turgay Ünalın, "Yerinden Olmuş Kişiler: Kavramlar ve Dünyada Durum", Hacettepe Üniversitesi tarafından düzenlenen "Türkiye'de Göç ve Yerinden Olan Nüfusa İlişkin Çalışmalar" başlıklı çalışmada sunulan tebliğ, 4 Mart 2005, <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/idp_turkce/SayisalBoyut.zip>.

1. ULUSAL POLİTİKANIN AÇIKLIĞA KAVUŞTURULMASI VE TANITIMI

1.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri

Türkiye Hükümeti'ne:

Yerinden edilmeye ilgili hükümet politikasının açıklığa kavuşturulması ve tanıtımı: Hükümet politikasına ilişkin yaygın olumsuz algı ile Özel Temsilci'nin görev gezisi sırasında tanık olduğu olumlu yaklaşım arasındaki farklılığın giderilmesi için, hükümetin bir an önce şunları yapması gerekmektedir: Geri dönüş, başka bir yere yerleşme ve toplumsal entegrasyon boyutları dahil olmak üzere yerinden edilme hakkındaki politikasını açıklığa kavuşturmak, bu politikanın geniş kesimlere tanıtımını sağlamak, resmi kurumların çeşitli kademelerinde yerinden edilmiş kişilerden sorumlu odak noktalar oluşturmak ve hükümet kurumları ile STK'lar, sivil toplum ve uluslararası toplum arasındaki eşgüdümü ve işbirliğini kolaylaştırmak.

1.2 Ülke İçinde Yerinden Olmaya İlişkin Hükümet Politikası**

Hükümet, 2003 yılından bu yana BM ile işbirliği halinde birtakım adımlar atmıştır. Bu adımların arasında, TGYONA'nın başlatılması (bakınız, aşağıda “Veri Toplama”), “Tazminat Yasası”nın kabul edilmesi ve uygulamaya konulması (bakınız, aşağıda “Mülkiyet”) ve son olarak bir “Çerçeve Metin” oluşturulması (bakınız, aşağıda “Çerçeve Metin”) yer almaktadır.

Hükümetin bu alanda yeni bir politika oluşturduğunun ilk işareti, yeni Özel Temsilci Walter Kälın'in 4-6 Mayıs 2005 tarihlerinde Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında ortaya çıkmıştır. Kälın, Türkiye Hükümeti'nin ülke içinde yerinden olmuş kişilerle ilgili olarak, köy korucularının rolü ve mayınlar dahil geri dönüşün önündeki bütün engellerin kapsamlı biçimde ele alınacağı bir strateji geliştirme ve bu stratejinin başarılı bir şekilde uygulanması için gerekli araçları sağlama şeklindeki planını memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir.¹⁵

Hükümet, yerinden olmuş kişilerle ilgili politikasının ana hatlarını belirleyen bir strateji belgesi hazırlanması için Aralık 2004'te bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyonda İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) temsilcileri yer almışlardır. Komisyon ayrıca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki valilerden, BM'den ve Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu'ndan da bilgi almış ve bu kesimlerin görüşlerine başvurmuştur.

1.3 Çerçeve Metin

“Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler” başlıklı hükümet stratejisinin çerçevesi (bundan böyle “Çerçeve Metin” olarak anılacaktır) Bakanlar Kurulu tarafından 17 Ağustos 2005 tarihinde özel bir “Prensip Kararı” olarak kabul edilmiştir. Bu dört sayfalık metin, bir strateji belgesi değil, nihai olarak benimsenecek stratejiyi şekillendirecek olan ilkeleri ortaya koyan bir çerçevedir.¹⁶ Belge, bu içeriğiyle, hükümetten ayrıntılı bir eylem planı bekleyenlerin, özellikle de STK'ların beklentilerini karşılamamıştır.

Çerçeve Metin, konu hakkındaki politikaları ve bunların nasıl uygulanacağını belirlemekten ziyade, ülke içinde yerinden olma konusunun hükümet tarafından nasıl ele alınacağı hakkında bir fikir vermektedir.

**Çeviri hakkında not: Raporun başındaki “Türkçe Çeviriye Önsöz”de belirttiğimiz gibi, hükümet politikalarından ve resmi belgelerden söz ederken, bu konudaki resmi yaklaşımla uyumlu olarak “yerinden olma” ve “yerinden olmuş kişiler” terimlerini kullanıyoruz.

¹⁵ Walter Kälın tarafından yapılan basın açıklaması, “Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Konusunda Çalışan BM Özel Temsilcisi, Türkiye’de Yerinden Olmuş Kişiler İçin Yeni bir Umut Görüyor”, 5 Mayıs 2005, <http://www.undp.org.tr/PressRelease_9may05.asp>.

¹⁶ İçişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili, hükümetin, STK'lar ve ilgili diğer taraflardan sağlanacak girdiler ışığında strateji belgesini hazırlayacağını belirtmiştir. Bu yetkiliye göre, “strateji belgesinde” bir “eylem planı” yer alması gerektiği ve eylem planı da STK'ların geri bildirim ve katılımı olmaksızın şekillendirilemeyeceği için, mevcut belgenin, hükümetin yerinden olmuş kişiler sorununu çözme niyetini sergileyen bir çerçeve olarak görülmesi gerekmektedir. Telefon yoluyla alınan bilgi, 27 Şubat 2006.

Bir Prensip Kararı olduğu için, Çerçeve Metin Resmi Gazete'de yayımlanmamıştır.¹⁷ Belge, 4 Ekim 2005 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na ulaşmış, ardından 10 Ekim 2005 tarihinde BM ile Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu'na iletilmiştir. Çerçeve Metin, İçişleri Bakanlığının 2005 yılı Aralık ayında düzenlediği bir toplantıda vali yardımcılarına dağıtılmış ve kendilerine, bundan böyle KDRP ve Tazminat Yasası ile ilgili bütün kararların bu metin esas alınarak verileceği belirtilmiştir.¹⁸ Bunların dışında Çerçeve Metin ilgili bütün hükümet birimlerine de gönderilmiştir.

Çerçeve Metnin hazırlanması ve sunumuna ilişkin temel bir eksiklik, STK'ların, bu belge hakkında, içeriği konusunda etraflı görüş bildirmelerine imkan tanıyacak şekilde bilgilendirilmemiş olmalarıdır. Metin, STK'lara doğrudan iletilmemiştir. Bununla birlikte İçişleri Bakanlığı, STK'ların talep etmeleri durumunda belgenin kendilerine tedarik edileceğini ileri sürmektedir.¹⁹ Bakanlık, Çerçeve Metni, talebi üzerine Şubat ayı başlarında TESEV Araştırma Grubu'na iletmıştır. Buna karşılık diğer STK'lar, belgeye ulaşmakta güçlüklerle karşılaşmalarını belirtmektedirler. Örneğin, yerinden edilmiş kişilerin sorunlarıyla ilgilenen bir STK olan Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der), yerinden olma konusundaki bütün belgeleri istemelerine karşın bakanlığın kendilerine bu belgeyi vermediğini belirtmiştir.²⁰ Dahası, İstanbul'daki ve Güneydoğu illerindeki STK'lar ve barolar da, TESEV Araştırma Grubu Şubat 2006 ortalarında kendilerine bu belgeden söz edinceye kadar Çerçeve Metin'den haberleri olmadığını söylemişlerdir. Bu metinle ilgili ilk açıklama, 23 Şubat 2006 tarihinde, UNDP ile İçişleri Bakanlığının birlikte düzenlediği "Yerinden Olmuş Kişiler Programının Geliştirilmesine Destek Projesi" çerçevesinde yapılan ve konuyla ilgili STK'ların çoğunun çağrılı olduğu çalıştay (bundan böyle "UNDP Çalıştay" olarak anılacaktır) sırasında bir İçişleri Bakanlığı yetkilisi tarafından yapılmıştır. Ancak, söz konusu belge kendilerine ne toplantıdan önce ne de toplantı sırasında ulaştırıldığından, STK'lar Çerçeve Metnin içeriği konusunda kayda değer bir şekilde görüş dile getirme imkanı bulamamışlardır. Bakanlık, Çerçeve Metni, bir miktar gecikme ile, 15 Mart 2006 tarihinde internet sayfasına koymuştur.²¹

UNDP Çalıştay'ında söz alan Özel Temsilci tarafından da belirtildiği gibi, Çerçeve Metin genel olarak Yol Gösterici İlkeler'le uyumludur. En önemlisi, hükümet Çerçeve Metin ile, ülke içinde yerinden olma olgusunun tanımını, Yol Gösterici İlkeler'de belirtildiği şekliyle, ilk kez resmen kabul etmiştir.²² Çerçeve Metin, yine Yol Gösterici İlkeler ile uyumlu olarak, hükümetin bu alandaki hedeflerini sıralamaktadır. Bunlar, gönüllü geri dönüşlerin güvenlik içerisinde gerçekleşmesinin sağlanması;²³ dönüş için gerekli koşulların yerine getirilmesi ve kalkınma projelerinin desteklenmesi;²⁴ yerinden olmuş kişilerin yeni yerleşim yerlerine entegrasyonlarının kolaylaştırılması için kendilerine yardım sağlanması²⁵ ile geri dönüşler ve entegrasyona yönelik yasal mevzuatın gözden geçirilmesidir.²⁶ Bir başka olumlu husus ise, bu belgede hükümetin, Tazminat Yasası'nın etkin şekilde uygulanmasını sağlama yönünde taahhütte bulunmasıdır.²⁷

Çerçeve Metin, "Uygulama İlkeleri" başlığı altında geri dönüşlerin gönüllülük temelinde olacağını ve yetkililerin iznine tabi tutulmayacağını vurgulamaktadır.²⁸ Bununla birlikte, yerinden olmuş kişilerin, dönmek istedikleri yerin en büyük mülki idare amirine bilgi vermeleri gerekmektedir.²⁹ Geri dönüş kapsamında geçici köy korucularıyla ilgili şikayetler öncelikle ele alınacak;³⁰ ayrıca mayınların geri dönüş çerçevesinde oluşturduğu sorunlar da değerlendirilecek.³¹ Metin ayrıca uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerinde STK'larla yeterli işbirliği, işbirliği ve bilgi alışverişi yapılacağını taahhüt etmekte ve eğitim, sağlık, tarımsal

¹⁷ İçişleri Bakanlığı, Prensip Kararı'nı Resmi Gazete'de yayımlamak istemiş, ancak bunun teamüle aykırı olduğu yönünde bilgilendirilmiştir. Bir İçişleri Bakanlığı yetkilisinden telefon yoluyla alınan bilgi, 27 Şubat 2006.

¹⁸ Bölgedeki bir vali yardımcısı ile yapılan telefon görüşmesi, 16 Şubat 2006.

¹⁹ İçişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili, kendisine başvurarak Çerçeve Metni talep eden bütün STK'lara belgeyi e-posta ile göndereceğini belirtmiştir. Ancak, yine bu yetkilinin söylediğine göre, Türkiye'deki mevcut resmi uygulamalar bakımından hükümetin Bakanlar Kurulu kararlarını STK'lara iletme gibi bir "sorumluluğu" yoktur. Telefon yoluyla alınan bilgi, 27 Şubat 2006.

²⁰ Göç-Der, Güneydoğu Anadolu Projesi'nden (GAP) bir yetkilinin 2005 yılı yazında kendilerine, kısa bir süre içinde ülke içinde yerinden olma ile ilgili bir belgenin kabul edileceği yolundaki bir bilgiyi gayri resmi olarak iletildiğini belirtti. Göç-Der, Tazminat Yasası'nda 2005 yılı Aralık ayında yapılan değişikliğin ardından, yerinden olmayla ilgili bütün belgeleri İçişleri Bakanlığında resmen talep etmiş, ancak bakanlıktan bu talebi ilgili valiliklere iletmesi gerektiği yönünde yazılı bir yanıt almıştır. Göç-Der Başkanı Şefika Gürbüz'le yapılan telefon görüşmesi, 16 Şubat 2006.

²¹ <http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=722>.

²² Çerçeve Metin, sayfa 1, para. 2.

²³ A.g.k. Amaç 1.

²⁴ A.g.k. Amaç 2.

²⁵ A.g.k. Amaç 6.

²⁶ A.g.k. Amaç 8.

²⁷ A.g.k. Amaç 7.

²⁸ A.g.k. Uygulama İlkesi 1.

²⁹ A.g.k. Uygulama İlkesi 2. İçişleri Bakanlığında bir yetkili, burada söz edilen "mülki idare amirine bilgi verilmesi" gereğinin güvenlik/devlet görevlilerinden izin almak gerektiği anlamına gelmediğini belirtmiştir. UNDP Çalıştay'ındaki sunum.

³⁰ A.g.k. Uygulama İlkesi 5. Bu ilkedeki ifade oldukça muğlaktır. Bununla birlikte bir İçişleri Bakanlığı yetkilisi, bu ilkenin, köy korucularının köylerine geri dönenleri taciz ettikleri veya yerinden olmuş kişilerin mülklerini yasa dışı işgal ettikleri/kullandıkları yönündeki şikayetlerle ilgili olduğunu belirtmiştir. UNDP Çalıştay'ındaki sunum.

üretim ve istihdam alanlarındaki STK projelerine uygun görülmesi durumunda destek sağlanacağını belirtmektedir.³² Politikaların uygulanmasında şeffaflık, Çerçeve Metin’de verilen sözler arasındadır.³³ İçişleri Bakanlığı, yerinden olma konusundaki politikaların uygulanmasını, izlenmesini ve değerlendirilmesini eşgüdüm içinde yürütecek olan ana kurum³⁴ olacaktır.³⁵ Çerçeve Metnin diğer bir olumlu yönü, hükümet kurumlarının takdir yetkisinin sınırları ile bu kurumlara sorumluluk atfedebilmeye yönelik hukuki çerçeveyi belirleme ve bu açıdan uygulamada yeknesaklık sağlama sözü vermesidir.³⁶

Çerçeve Metnin içeriği açısından, Güneydoğu bölgesindeki silahlı çatışmaların ve genel şiddet ortamının sonucu olarak “evlerinden kaçmak veya evlerini terk etmek zorunda kalan” kişilerin kapsam dışında kalacağına ilişkin kaygılar vardır. Çünkü bu konumdaki kişiler, ne KDRP’nin ne de Tazminat Yasası’nın (bakınız, aşağıda “Mülkiyet”) tanımlanan hedef kitleleri arasında yer almaktadır. Sorunlu olan bir başka nokta ise, belgenin “merkez köyler” oluşturulmasını desteklemesidir.³⁷ Bu tür merkez köylerin oluşturulması yönündeki girişimler geçmişte fazla başarı kazanamamıştır; çünkü, yerinden edilmiş kişiler kendi köyleri veya mezarları dışındaki yerlere yerleşmeye istekli değildirler.³⁸ Belge, ayrıca, geri dönenlere KDRP çerçevesinde yardımların yapılabilmesi için bu kişilerin köylerinin nüfusunun 150 kişinin (veya 30 hanenin) üzerinde olması gerektiğini belirtmektedir.³⁹ Belgenin, kamu hizmetlerinin belirli merkezlerde yoğunlaştırılması amacıyla “merkez köy”lere ve “cazibe merkezleri”ne⁴⁰ yapılacak yatırımları desteklediği de göz önüne alınırsa, bu uygulama ilkesinin temel sonuçlarından birinin yerleşimlerin toplulaşmasını fazlaştırmayı özendirme ve mezarlara yeniden yerleşmeyi caydırma yönünde olacağı söylenebilir.

Genel olarak, Özel Temsilci Deng’in ziyaretinden bu yana meydana gelen gelişmelerin, hükümetin yerinden olmuş kişilere ilişkin politikasını iyileştirmesi yönünde atılmış olumlu adımlar olduğu söylenebilir. Özellikle, bu konuda UNDP ile yapılan işbirliği daha şimdiden olumlu sonuçlar vermiştir. İlerleme yavaş olsa bile, hükümetin BM ile işbirliği yapma niyeti, resmi politikada değişiklik yapılmasını mümkün kılmıştır. UNDP ile Dışişleri Bakanlığı arasında kısa süre önce imzalanan bir anlaşma, veri toplama çalışmalarında hükümetle BM arasında daha ileri düzeyde işbirliği yapılmasının yanı sıra, STK’lara Yol Gösterici İlkeler’le ilgili kapasitelerini geliştirmeleri ve hükümete politika yol göstericiliği yapmaları için BM desteği öngörmektedir (bakınız, aşağıda “Uluslararası Ortaklarla İşbirliği”). Hükümet, bu ortak mesai çerçevesinde, Brookings-Bern Yerinden Olma Projesi ve UNDP ile işbirliği içinde Yol Gösterici İlkeler’in ve ilkelere ilişkin Açıklayıcı Notlar’ın Türkçe’ye çevirisini bir süre önce tamamlamıştır. Yol Gösterici İlkeler kitapçıkları, yerinden edilmenin yaşandığı 14 ilin vali yardımcılarına dağıtılmıştır. Bu kitapçıklar ayrıca Ankara’da yapılan UNDP Çalıştay’ına katılan STK’lara da verilmiştir.

Hükümetin bir çerçeve metin hazırlaması iki yıl almıştır. Bu gecikmeye rağmen bugün, uluslararası toplum ve sivil toplumun da katılımı ve desteğiyle, uygun bir strateji ve eylem planını daha kısa bir zaman dilimi içinde geliştirmek için hükümetin önünde bir fırsat vardır.

³¹ A.g.k. Uygulama İlkesi 6.

³² A.g.k. Uygulama İlkesi 10.

³³ A.g.k. Uygulama İlkesi 11.

³⁴ A.g.k. Uygulama İlkesi 9.

³⁵ Halen İçişleri Bakanlığı bünyesinde, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP), köy korucuları ve Tazminat Yasası’nın uygulanmasıyla ilgilenen farklı birimler bulunmaktadır. Bu durum, yerinden olma ile ilgili politikaların uygulanmasını yavaşlatma gibi bir sonuca yol açabilir. Yerinden olma konusuna ilişkin bütün faaliyetlerin tek bir merkezden eşgüdümünün daha etkin bir uygulama sağlamak açısından yararlı olacağı söylenebilir.

³⁶ Çerçeve Metin, Uygulama İlkesi 13.

³⁷ Çerçeve Metin, Amaç 5.

³⁸ Örneğin, geçmişte bir TBMM üyesi ve bazı köylüler, Van’ın Çatak ilçesi Konalga köyünde oluşturulan merkez köye yerleşimlerin “gönülsüz” olduğunu söylemişlerdir. Bakınız HRW, “Displaced and Disregarded: Turkey’s Failing Village Return Program”, 2002, ss. 31-32, <<http://hrw.org/reports/2002/turkey/Turkey1002.pdf>>. Konalga köyünün bir mezrasından yerinden edilmiş olan bir kişi, TESEV Araştırma Grubu’na, ailesinin bu merkez köyde oturmayı reddettiğini, dolayısıyla KDRP çerçevesinde başka herhangi bir yardım alma imkanından yoksun kaldığını belirtmiştir. İstanbul’da yapılan görüşme, Temmuz 2005. Tuncelili bir başka yerinden edilmiş kişi ise, yakın zamanlarda ailesine Hozat ilçesinde planlanan bir merkez köyde ev teklif edildiğini, ancak ailesinin bu öneriyi reddettiğini, çünkü kendi köylerine dönmek istediklerini söylemiştir. İstanbul’da yapılan görüşme, Temmuz 2005.

³⁹ Çerçeve Metin, Uygulama İlkesi 3. İçişleri Bakanlığı’na göre, bu uygulama ilkesi, *altyapı yatırımları* (okul vb. inşaatı) şeklindeki yardımların, bir köyün nüfusunun 150 kişiden fazla olması halinde yapılacağı anlamına gelmektedir. Bakanlık, 442 sayılı Köy Kanunu’nun öngördüğü bu kuralın, Türkiye genelinde uygulandığına dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra, kaymakamlıklar ve valilikler, geri dönen hanelere evlerini yeniden inşa etmeleri için malzeme verilmesi gibi yardımları köy nüfusuna bakılmaksızın yapmayı sürdüreceklerdir. UNDP Çalıştay.

⁴⁰ A.g.k. Uygulama İlkesi 4. “Merkez köy”, “cazibe merkezi” ve “köy-kent” türü uygulamalar, nüfusları azalan kırsal yerleşimlerin merkezleştirilmesi ve/veya kamu hizmetlerinin toplulaştırılması amacıyla yönelik olarak Türkiye’de öteden beri sürdürülmektedir.

Çözüm Bekleyen Sorunlar/Yeni Tavsiyeler:

Hükümetin, ülke içinde yerinden edilme sorununun varlığını kabul etmesi, konuyu Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler (bundan sonra "Yol Gösterici İlkeler" olarak anılacak) doğrultusunda ele alacağına dair siyasi irade beyan etmesi ve Çerçeve Metin temelinde bir strateji geliştireceğini taahhüt etmesi, olumlu gelişmelerdir. Ne var ki bütün bunlar, konu hakkında on yılı aşkın bir atalet döneminden sonra atılmış gecikmiş adımlardır. Ayrıca, hükümet politikasının şeffaf olmaması ve STK katılımı olmaksızın hazırlanması da kaygı vericidir. Sivil toplumun anlamlı katılımının sağlanması ve yerinden edilmiş kişilerin hükümetin konuyla ilgili politikası hakkındaki farkındalığının arttırılması için, Çerçeve Metin vakit kaybetmeksizin ve yaygın olarak dağıtılmalıdır. Hükümet, Çerçeve Metne dayalı bir stratejinin oluşturulmasında ve uygulanmasında STK'lara sistemli bir biçimde danışmalıdır. Hükümet, bu konudaki politikasını uygulayacak idari yapının oluşturulması için, İçişleri Bakanlığı bünyesinde sorumlu bir kurum oluşturmalıdır. Ayrıca, hükümet kurumları, STK'lar ve uluslararası toplum arasında eşgüdümü sağlayacak bir merci için yeterli fonlara sahip, şeffaf ve hesap verebilir bir bütçe ayrılmalıdır.

2. VERİ TOPLAMA

2.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri

Türkiye Hükümeti'ne:

Sorunun doğasına ve boyutuna ilişkin veri toplanması: Hükümetin geri dönüşü ve başka bir yere yerleşmeyi kolaylaştırmaya yönelik mevcut çabaları ışığında ve yerinden edilmiş kişilerin nüfusun geneline göre daha acil olan gereksinimleri konusunda daha sağlıklı bir tablo elde etmek amacıyla, gerek PKK'nın gerekse güvenlik güçlerinin eylemleri sonucunda yerinden edilmiş kişilerin sayısına, halen nerelerde olduklarına, içinde buldukları koşullara ve özel gereksinimlerine, ve geri dönüş veya başka bir yere yerleşme konusundaki niyetlerine ilişkin daha kapsamlı ve güvenilir verilere gerek vardır. Bu çerçevede hükümete, Güneydoğu bölgesinde ve ülkenin diğer yörelerinde bulunan yerinden edilmiş kişilerle gündelik olarak temas halinde olan yerel STK'lar ile işbirliği içinde, yerinden edilmiş nüfusa yönelik kapsamlı bir araştırma yapması tavsiye edilmektedir. Böylece, yerinden edilmiş kişilerin gereksinimlerinin karşılanmasına ve geri dönüş ve başka bir yere yerleşmelerini sağlamaya yönelik süregelen çabalar daha sağlıklı bilgilere dayanmış olacaktır.

2.2 Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü Araştırması

Uluslararası kuruluşlarla hükümet arasındaki diyalogun gelişmesinin verdiği olumlu sonuçlardan biri de, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'ne (HÜNEE) Türkiye'de yerinden olmuş kişilerle ilgili kapsamlı bir araştırma yapma görevinin verilmesidir. HÜNEE bu araştırmayı DPT ile eşgüdümlü biçimde gerçekleştirmiştir.⁴¹ Araştırmanın kamuoyuna ilan edilen yaklaşımı, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla katılımcı ve şeffaf bir işbirliği ile ve akademik özgürlük çerçevesinde bir çalışma gerçekleştirilmesidir.⁴²

2.2.1 Araştırmanın Hedefleri ve Metodolojisi

TGYONA'nın hedefleri, geri dönüş için uygun yerleşimlerin sürdürülebilirliği ve rehabilitasyonu için bir model geliştirilmesine elverecek niceliksel ve niteliksel bulgulara ulaşmak; yerinden olmuş kişileri yeniden üretken hale getirmek için gerekli sosyal ve siyasal önlemleri belirlemek ve bu kişilerin mevcut sorunları ile birlikte yerinden olmanın demografik ve sosyoekonomik özelliklerini, nedenlerini ve süreçlerini saptamaktır.⁴³

⁴¹ Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), çeşitli alanlardaki ekonomik ve sosyal politikaların eşgüdümünü sağlayan, beş yıllık kalkınma planları ve yıllık programlar aracılığıyla ekonomik ve sosyal sektörlerle kaynak tahsisini yönlendiren başlıca devlet kuruluşudur.

⁴² Sabahat Tezcan, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) Müdürü. UNDP Çalıştayı'ndaki sunum.

⁴³ Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması (TGYONA) ile ilgili bilgiler için: http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/tgyona_eng.htm.

Araştırma ile ilgili nihai raporda, yerinden olmuş kişilerin geri dönüşünü, başka bir yere yerleşmelerini ve toplumsal entegrasyonlarını kolaylaştırmaya ve ayrıca bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik bölgesel kalkınma planlarının sürdürülebilirliğine ilişkin politika önerileri yer alacaktır.⁴⁴

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır: (i) yerinden olmuş kişilerin deneyimlerini ve sorunlarını belirlemeye ve geleceğe yönelik tercihlerini değerlendirmeye yönelik derinlikli görüşmelerden oluşan niteliksel bölüm. Bu bölüm, hükümet birimleri ve STK'lar ve Diyarbakır, Batman, İstanbul, Van, Adana ve Mersin'deki yerinden olmuş kişilerle yapılan 70 görüşmeden oluşmaktadır; (ii) 14 göç veren il (bunların listesi için aşağıda “Geri Dönüş” bölümüne bakınız), 10 yoğun göç alan il (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Bursa, Antalya, Malatya, Manisa ve Kocaeli) ve geri kalan 57 il arasından rasgele seçilen 8 ilde (Tekirdağ, Muğla, Burdur, Bolu, Aksaray, Kars, Giresun ve Çankırı) gerçekleştirilen niceliksel bölüm.⁴⁵ Ankette kullanılan soru kağıdı Yol Gösterici İlkeler doğrultusunda hazırlanmış ve 7.316 kişi tarafından doldurulmuştur.⁴⁶

Araştırma resmen Aralık 2004'te başlatılmıştır. Mevcut bilgilerin analizi ve ön çalışmalar Nisan 2005'e kadar sürmüştür, Doğu ve Güneydoğu illerindeki Eylül 2005'te başlatılan saha çalışmaları daha sonra ülkenin batı ve güney bölgelerinde sürdürülmüş ve 2005 yılı Kasım ayında tamamlanmıştır. Mayıs 2006 itibarıyla araştırma, veri analizi ve rapor hazırlama aşamasındaydı.⁴⁷ Rapor, DPT aracılığıyla Yönlendirme Komitesi'ne sunulacak ve kamu kuruluşlarının, STK'ların ve uluslararası toplumun temsil edileceği ve 2006 yılı içinde yapılacak geniş katımlı bir toplantıda tartışılacaktır.⁴⁸

Burada belirtilmesi gereken husus, TGYONA'dan, Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 2001 yılında GAP adına yaptığı ve sonuçları 2002 yılında açıklanan araştırmadan istatistiki olarak daha anlamlı veriler beklendiğidir. Sözü edilen araştırmancının çıktıkları, yerinden olma sorununun yaşandığı 12 ilde seçilmiş kırsal alanlara ilişkin “alt-bölge kalkınma planları”⁴⁹ idi.⁵⁰

2.2.2 STK'larla İşbirliği ve Saydamlık

HÜNEE, 16 Temmuz 2004 ve 4 Mart 2005 tarihlerinde yapılan iki çalıştayda, STK'ları ve uluslararası kuruluşları TGYONA konusunda bilgilendirmiş, bu kesimlerin bir bölümüyle sahada işbirliği yapmıştır. Uluslararası kuruluşların temsilcileriyle üçüncü bir toplantı da, 4 Mayıs 2005 tarihinde, Walter Kälın'in çalışma gezisi sırasında yapılmıştır.

STK'lar araştırmancının başlangıcında HÜNEE tarafından bilgilendirildiklerini ve kendilerinden görüş alındığını belirtmektedirler. Hatta kimi STK'lar, araştırma ekibine yerinden edilmiş kişilere ulaşma konusunda yardımcı olmuşlardır.⁵¹ Örneğin, Göç-Der Başkanı Şefika Gürbüz HÜNEE'yi kendilerine danıştığı için takdir etmiş, ancak göç alan illerde yerinden edilmiş kişilerin buldukları mahallelerin belirlenmesinde STK'larla işbirliği sözünü yerine getirmediğini de eklemiştir.⁵² Benzer biçimde, Diyarbakır'da yerinden edilmiş kişilere vekalet eden ve aynı zamanda Göç-Der'in Diyarbakır Şube Başkanı olan bir avukat, HÜNEE'nin başlarda kendilerinden işbirliği talebinde bulunduğunu, ancak araştırmacıların çalışma süresince bu işbirliğini sürdürmediklerini söylemiştir.⁵³ Bir başka eleştiri de İnsan Hakları İzleme Örgütü'nden (HRW) gelmiştir. HRW, HÜNEE'nin araştırmancının başında, köy korucusu olan ve olmayan yerleşimler arasında belirli bir ayırım gözetme yönünde verdiği güvencelere sadık kalmadığını belirtmiştir.⁵⁴ Sonuçta HÜNEE, zaman zaman STK'lara danışmak ve araştırma tasarımına ilişkin çalıştaylar yapmakla birlikte, uygulama sürecinde anket soru kağıdını STK'lar ile paylaşmamış ve STK'larla işbirliğini sürekli kılmamıştır.⁵⁵

⁴⁴ A.g.k.

⁴⁵ Sinan Türkyılmaz, Saha Direktörü, “Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması,” UNDP Çalıştay'ında yapılan sunum.

⁴⁶ Sabahat Tezcan, HÜNEE Müdürü. UNDP Çalıştay'ındaki sunum.

⁴⁷ A.g.k.

⁴⁸ A.g.k.

⁴⁹ “Alt-bölge kalkınma planları,” güneydoğu illerinde yerinden olmuş kişiler ile yapılan odak grup mülakatlarının sonuçlarını esas alarak, 12 kırsal alandaki yerleşimlerin düzenlenmesi ve bu yerleşimlere kamu hizmetlerinin ulaştırılması için bir model önermiştir. Bakınız, örneğin, Türk Sosyal Bilimler Derneği, “Bingöl İli Genç İlçesi Yağızca Köyü ve Çevresi Alt Bölge Gelişme Planı”, *Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Alt Bölge Gelişme Planları*, 2002, Ankara: GAP (12 planın tümünü içeren bir CD, Ankara'daki GAP İdaresi'nde mevcut).

⁵⁰ Yerinden edilmiş kişiler konusunda hükümet ekibiyle birlikte çalışan UNDP ve Avrupa Komisyonu görevlileri, bu araştırmancının sonuçlarından haberdarlardı; bununla birlikte, söz konusu araştırmancının yerinden edilmiş kişilerin sayısı ve gereksinimleri konusunda istatistik temeli sağlam tahminler sunmadığı sonucuna varmışlardır.

⁵¹ Örneğin, Akdeniz Göç-Der, HÜNEE ekibinin Mersin'deki yerinden edilmiş kişilere ulaşmasına yardımcı olmuştur. Göç-Der Diyarbakır Şubesi Başkanı Ahmet Kalpak ile yapılan telefon görüşmesi, 27 Şubat 2006; ve Şefika Gürbüz ile yazışma, 22 Şubat 2006.

⁵² Şefika Gürbüz ile yazışma, 22 Şubat 2006.

⁵³ Diyarbakır Barosu Göç Koordinatörü Mahsuni Karaman ile yapılan telefon görüşmesi, 25 Şubat 2006; ve Göç-Der Diyarbakır Şubesi Başkanı Ahmet Kalpak ile yapılan telefon görüşmesi, 27 Şubat 2006.

⁵⁴ HRW'dan Jonathan Sugden ile yapılan yazışma, 9 Mart 2006. Sugden, HRW ile HÜNEE arasındaki bu konuşmanın 4 Mart 2005 tarihindeki çalıştay sırasında gerçekleştiğini belirtmiştir.

⁵⁵ Görüldüğü kadarıyla, UNDP soru kağıdı taslağını görmüş. HÜNEE'ye bu taslak ile ilgili geri bildirim sağlamış, ancak bunun dışında soru kağıdı kamuoyuna açıklanmamıştır. UNDP görevlisi ile yapılan görüşme, 14 Şubat 2006, Ankara.

HÜNEE, TGYONA'nın bulgularını şu ana kadar açıklamaktan imtina etti. 23 Şubat 2006 tarihli UNDP Çalıştayında yapılan sunum, araştırmanın hedefleri ve yöntemleri konusunda detaylı bilgi verirken sonuçlarına hiç değinmemesi nedeniyle beklentileri karşılayamamıştır. HÜNEE'nin araştırmanın ön bulgularını saha çalışmasının bitiminden yaklaşık 4 ay sonra ilgili taraflarla paylaşmaması, beyan ettiği şeffaflık yaklaşımına ters düşmektedir. Ayrıca HÜNEE yaptığı sunumu, TGYONA'nın *niceliksel* bölümü ile sınırlamış, *niteliksel* bölümünün bulgularının ne zaman açıklanacağı veya ön bulgularının neler olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir.⁵⁶

Hükümet politikasının geliştirilmesi, uluslararası işbirliği ve ileride gerçekleştirilecek projeler TGYONA'nın sonuçlarını beklediğinden, bunların tamamlanması ve açıklanması büyük önem taşımaktadır.

2.2.3 Akademisyenler ve STK'ların Türkiye'de Yerinden Edilme Konusunda Araştırma Yapma Özgürlükleri

TESEV Raporu'nun Ekim 2005 başlarında İçişleri Bakanı'na sunulmasının ve 28 Ekim 2005'te de kamuoyuna açıklanmasının ardından, Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü, TESEV Araştırma Grubu üyesi ve TGYONA'nın Teknik Direktörü Turgay Ünal'ın, DPT'nin üniversiteye gönderdiği bir yazı nedeniyle hakkında soruşturma açılacağını bildirmiştir. Ünal, Kasım 2005'te, sürmekte olan soruşturma nedeniyle TGYONA'daki görevlerinden alındığına dair bir yazı almıştır. Soruşturmanın gerekçesi olarak, Ünal'ın üniversitenin izni olmaksızın bir başka araştırmada görev alması ve TGYONA'nın gizliliğini ihlal etmesi gösterilmiştir. 31 Mayıs 2006 tarihi itibarıyla, bu soruşturma halen sürmekteydi.

Gerek TESEV, gerekse aralarında bu raporun yazarlarının da bulunduğu Ünal'ın TESEV Araştırma Grubu'ndaki mesai arkadaşları, bu soruşturmayı genel olarak akademik özgürlüğün, özel olarak da Ünal'ın akademik özgürlüğünün ihlali olarak değerlendirmektedir. Bir akademisyenin belirli bir konuda birden fazla projede görev alması Türkiye'deki üniversitelerde genel olarak kabul edilen bir uygulamadır. TESEV, Araştırma Grubu'nda yer alması için Ünal'a çağrıda bulunduğu HÜNEE'den Ünal'ın grubun faaliyetlerine katılabilmesi için izin istemiştir. TESEV Araştırma Grubu'nun edindiği bilgiye göre, HÜNEE gerekli izni vermiştir. Gerek TESEV gerekse Araştırma Grubu, Ünal'la ilgili soruşturmanın, akademisyenleri Türkiye'de "siyasal açıdan hassas" sayılan ülke içinde yerinden edilme ve diğer konularda çalışmaktan caydırma tehlikesi taşıdığından endişe etmektedir.

Ayrıca, insan hakları ihlallerini araştıran diğer araştırmacıların da yakın zamanda birtakım kısıtlamalarla karşılaşmış olmaları kaygı vericidir. Güneydoğu bölgesinde jandarmanın ve köy korucularının karıştıkları ileri sürülen ihlalleri araştıran HRW araştırmacısı Jonathan Sugden, önce gözaltına alınmış, ardından araştırma için gerekli izin belgeleri olmadığı gerekçesiyle sınır dışı edilmiştir.⁵⁷

Çözüm Bekleyen Sorunlar/Yeni Tavsiyeler:

Hacettepe Üniversitesi'nin yerinden edilmiş kişilerle ilgili kapsamlı bir araştırma yapmak üzere görevlendirilmesi, yerinden edilmenin nedenlerinin ortaya konulması ve yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu koşulların ve gereksinimlerinin belirlenmesi açısından önemli bir adımdır. Bu araştırmanın başlatılması, elde edilecek bulguların hükümetin bu konuda bir politika geliştirmesini, uluslararası işbirliğinin artmasını ve STK'ların ileride konu ile ilgili projeler gerçekleştirmesini kolaylaştıracağı yolunda beklentiler yaratmıştır. Ancak, Hacettepe Üniversitesi, niceliksel bölümü Kasım 2005 tarihinde tamamlanan bu araştırmanın bulgularını henüz kamuoyuyla paylaşmamıştır. Bu araştırmanın gerek niceliksel gerekse niteliksel bölümleri eksiksiz olarak ve daha da fazla gecikmeksizin kamuoyuna açıklanmalıdır. DPT ve Hacettepe Üniversitesi, ülke içinde yerinden edilme konusunda araştırma yapanların akademik özgürlüklerini güvence altına alacak adımlar atmalıdırlar.

⁵⁶ TGYONA'nın ilk verilen takvimi, niteliksel araştırma bulgularına ilişkin bir rapordan söz etmektedir. HÜNEE Çalıştayında yapılan sunum, 4 Mart 2005, <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/sunum.htm>.

⁵⁷ HRW, "Turkey: Human Rights Watch Researcher Detained in Kurdish Area", 12 Nisan 2006, <http://www.hrw.org/english/docs/2006/04/12/turkey13171.htm>. HRW, yaptığı açıklamada şunları belirtmiştir: "Sugden ülkeye turist vizesi ile gelmiştir. Bu tür vize, Türk yetkililerinin daha önce teyit etmiş olduğu gibi, ülkede araştırma yapmak için Sugden'a ve diğer herhangi bir insan hakları avukatına veya delegasyonuna, meşru bir dayanak sağlar."

3. KORUMA

3.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri

Türkiye Hükümeti'ne:

(i) Geri dönüş sürecinde güvenlik güçlerinin rolünün aydınlatılması: hükümet, güvenlik güçlerinin, veya jandarmanın, geri dönüş sürecindeki rolünün, hükümetin Özel Temsilci'ye de söylediği gibi, esasen güvenlikle ilgili konularda istişare yapmak olmasını sağlamalıdır. Yetkililerin jandarmanın görüşünü esas alarak köylerine dönmelerine izin verdiği kişiler, jandarmanın haksız veya yasa dışı müdahaleleri olmadan dönüş yapabilmelidirler;

(ii) Köy korucularının silahsızlandırılması ve koruculuğun kaldırılması: hükümet köy koruculuğu sisteminin kaldırılması ve mevcut koruculara alternatif istihdam imkanları yaratılması için adımlar atmalıdır. Koruculuk tamamen ortadan kaldırılıncaya kadar, köy korucularının silahsızlandırılması işlemleri hızlandırılmalıdır;

(iii) Mayın temizleme: hükümetin, Anti-personel Mayınların Kullanılmasının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme'ye taraf olma taahhüdü ve deniz aşırı mayın temizleme faaliyetlerindeki uzmanlığı ve rolü dikkate alındığında ve mayınların yerinden edilmiş kişilerin güvenli geri dönüşü açısından yarattığı ciddi engelin ışığında, ülkenin güneydoğusunda yerinden edilmiş kişilerin döndükleri yörelerde mayın temizleme çalışmalarına girişmesi ve böylece geri dönüş sürecini hızlandırması kuvvetle tavsiye edilir.

3.2 Geri Dönüş Sürecinde Güvenlik Güçlerinin Rolü

Özel Temsilci, hükümetten, geri dönüş sürecinde güvenlik güçlerinin rolüne açıklık getirmesini talep etmiştir. Bu bağlamda hükümetten, güvenlik güçlerinin, veya jandarmanın, geri dönüş sürecindeki rolünün esasen güvenlik meseleleri konusunda görüş bildirmekle sınırlı kalmasını sağlaması istenmiş, yerinden edilmiş kişilerin haksız veya yasa dışı jandarma müdahalesi olmadan geri dönebilmelerinin önemi vurgulanmıştır. Yukarıda “Ulusal Politikanın Açıklığa Kavuşturulması ve Tanıtımı” başlığı altında da belirtildiği gibi, Çerçeve Metin, yerinden edilmiş kişilerin geri dönüş için herhangi bir “izne” tabi olmadıklarını ve “dönülebilecek yerlerin güvenliğine ilişkin konular[ın], valilikler tarafından ilgili birimlerle koordine edilece[ğini]” belirtmektedir.⁵⁸ Genel olarak bakıldığında, güvenlik güçlerinin son yıllarda geri dönen yerinden edilmiş kişilere yönelik yasa dışı müdahale yaptıklarına yönelik bir bildirim olmamıştır.

3.3 Köy Korucularının Silahsızlandırılması ve Koruculuğun Kaldırılması

Geçici köy koruculuğu kurumu, 26 Mart 1985 tarihinde, 3175 sayılı yasa ile 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Yasası'na bir hüküm eklenmesi yoluyla oluşturulmuştur.⁵⁹ Köy korucuları, İçişleri Bakanlığı'nın talebi üzerine, Bakanlar Kurulu kararı ile görevlendirilmişlerdir. Halen bu uygulama 22 ilde geçerlidir. 3175 sayılı yasanın uygulanmasına ilişkin yönetmelik “ulusal güvenlik” ile ilgili olduğu gerekçesiyle gizli tutulduğundan, köy korucularının hangi esaslara göre görevlendirildikleri ve görevden alındıkları, görevlerinin tam olarak ne olduğu konusunda kamuoyu fazla bir bilgi sahibi değildir.⁶⁰ İçişleri Bakanlığı tarafından verilen bilgilere göre, 7 Nisan 2006 tarihi itibarıyla bölgede 57.174 geçici köy korucusu bulunmaktaydı.⁶¹ Bunlara ek

⁵⁸ Çerçeve Metin, Uygulama İlkesi 2.

⁵⁹ Köy Kanunu'nun 74'üncü Maddesine İki Fıkra Eklenmesine Dair Kanun, no. 3175, 26 Mart 1985. Bu bilgi, 3175 sayılı yasanın iptaline yönelik bir talebin reddine ilişkin, 21 Ocak 1986 tarih ve 18995 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan bir karara dayanmaktadır.

⁶⁰ Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in milletvekili Mesut Değer'in soru önergesine verdiği yanıt, 2 Haziran 2005, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/77-5667c.pdf>.

⁶¹ İçişleri Bakanlığı Toplumla İlişkiler Bölümü tarafından talep üzerine verilen bilgi, 24 Nisan 2006 (TESEV Araştırma Grubu'nun kayıtlarında mevcut).

olarak bir de, gönüllü köy korucuları vardır. Bunlar, kendilerini ve ailelerini PKK'ya karşı koruma amacını beyan ederek gönüllü koruculuk yapan kişilerdir. Bu kişiler yerel yetkililerce silahlandırılmalarına karşın, maaş almamaktadırlar ve askeri operasyonlara katılma yetkileri de yoktur.⁶² Gönüllü köy koruculuğu da yasal dayanağını 442 sayılı yasada bulmaktadır. Gönüllü köy korucuları kaymakamlar tarafından görevlendirilmektedir. İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun belirttiğine göre, 30 Kasım 2003 tarihi itibariyle bölgede 12.279 gönüllü köy korucusu bulunmaktadır.⁶³

Aslında, 2000 yılında yayımlanan bir hükümet kararı ile, gerek geçici gerekse gönüllü köy korucusu alımına son verilmiştir.⁶⁴ Bununla birlikte, son dönemlerde yerel basında yer alan haberlere göre, Batman'ın Sason ilçesinde 650 gönüllü köy korucusu alımı yapılmıştır.⁶⁵ Bir İçişleri Bakanlığı yetkilisi, TESEV Araştırma Grubu'nun bu konudaki soruları üzerine, "bu kişilerin köylerini korumak amacıyla gönüllü olduklarını," kaymakamlığın ise yalnızca bu kişilerin adlarını kaydettiğini ve gönüllülere silah verilmediğini belirtmiştir. Yetkili, 2000 yılından bu yana bölgede köy korucusu alımının yasal olmadığını tekrarlamıştır.⁶⁶

Gene İçişleri Bakanlığı'ndan alınan bilgilere göre, 1985 yılı ile Nisan 2006 arasında 5.139 geçici köy korucusu çeşitli "suçlara karışmışlardır" ve bunlardan 868'i tutuklanmıştır. İşlenen suçların dökümü şöyledir: 2.391'i "terörle ilişkili," 964'ü mülkiyete karşı, 1.341'i kişilere karşı işlenen, 443'ü de kaçakçılık ile ilişkili.⁶⁷ Aralık 2003 itibariyle, 264 gönüllü köy korucusu, cinayet, cinayete teşebbüs, ateşli silahlar yasasına muhalefet, kamuya açık yerlerde ateş etme, orman ürünleri ve silah kaçakçılığı gibi suçlardan mahkum olmuştur. 78 gönüllü köy korucusu ise, PKK'ya yardım ve yataklıktan hüküm giymiştir.⁶⁸ Ulusal medya son yıllarda köy korucularının kadın kaçırmaya, gasp ve silahlı çete oluşturma gibi yasadışı faaliyetlerine ilişkin çeşitli öykülere yer vermiştir.

Köy korucularının karışıklıkları suçlara ilişkin bütün kanıtlara karşın hükümetin, Özel Temsilci Deng'in tavsiyeleri doğrultusunda köy korucularını silahsızlandırmaya ve koruculuğu kaldırmaya niyetli olduğunu gösteren herhangi bir işaret yoktur. Hatta, silahsızlandırma şöyle dursun, 2003 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bir yönetmelik, emekliye ayrılan köy korucularına ve ölen köy korucularının yasal varislerine daha önce yetkililer tarafından temin edilen silahları yasal olarak bulundurma izni vermiştir.⁶⁹

Koruculuk konusuna ilişkin başlıca girişim, halen İçişleri Bakanlığı tarafından nihai haline getirilmekte olan bir yasa tasarısıdır. Ancak, görüldüğü kadarıyla bu tasarı koruculuğun kaldırılmasına ilişkin önlemler içermemektedir. TESEV Araştırma Grubu'na, yasa tasarısının amacının, geçici köy korucularının sosyal ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesi olduğu söylenmiştir.⁷⁰ İçişleri Bakanı, geçici köy korucularının "taleplerini karşılamak ve geçici köy koruculuğu sistemi ile ilgili sorunları çözmek" amacıyla bu kişilere sosyal güvenlik hakları sağlayacak⁷¹ bir çalışmanın yürütüldüğünü belirtmiştir.⁷² Buna karşılık, son birkaç yıldır bu kişileri diğer alanlarda istihdam etmeye ilişkin yerel ölçekli çabalara dair basında haberler yer alsan bile, hükümetin geçici köy korucularına alternatif istihdam imkanları sağlamaya yönelik merkezi herhangi bir program geliştirdiğini gösteren bir işaret yoktur.⁷³

Yukarıda "Ulusal Politikanın Açıklığa Kavuşturulması ve Tanıtımı" başlığı altında da değinildiği gibi, Çerçeve Metin'de "geri dönüşler kapsamında geçici köy korucularıyla ilgili şikayetler öncelikle ele alınacaktır"

⁶² Bölgedeki bir kamu görevlisi ile yapılan görüşme. 2005 yazı.

⁶³ İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun milletvekili Mesut Değer'in soru önermesine verdiği yazılı yanıt, 12 Aralık 2003, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-1471c.pdf>.

⁶⁴ İçişleri Bakanlığı'nın UNDP Çalıştay'ında yaptığı sunum.

⁶⁵ "Sason'da 2 bin 259 Korucu", *Batman Gazetesi*, 16 Haziran 2005, <http://www.bianet.org/2005/06/16/62517.htm>.

⁶⁶ Bir İçişleri Bakanlığı yetkilisinden telefon yoluyla alınan bilgi, 27 Şubat 2006.

⁶⁷ İçişleri Bakanlığı Toplumla İlişkiler Bölümü tarafından talep üzerine verilen bilgi, 24 Nisan 2006 (TESEV Araştırma Grubu'nun kayıtlarında mevcut) ve İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun milletvekili Türkân Miçoğulları'nın soru önermesine verdiği yazılı yanıt, 14 Haziran 2005, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/7/7-6226c.pdf>.

⁶⁸ Bakınız İçişleri Bakanı, dipnot 63.

⁶⁹ Geçici ve Gönüllü Köy Korucularının Elleri Bulunduruldukları Ruhsatsız Silahların Teslimi ve Ruhsata Bağlanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Resmi Gazete, no. 25110, 16 Mayıs 2003, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2003/05/20030516.htm#4>.

⁷⁰ İçişleri Bakanlığı, yasa taslağını görmek isteyen TESEV Araştırma Grubu'nun bu talebini, henüz son haline gelmemiş bir metnin paylaşılmasının birtakım spekülasyonlara yol açabileceği gerekçesiyle reddetti.

⁷¹ 2006 yılının başlarında, Köy Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle, halen görev yapmakta olan ve geçmişte en az 10 yıl görev yapmış geçici köy korucularının ve kanunen bakmakla yükümlü oldukları kimselerin, yoksul kişilere ücretsiz sağlık hizmeti verilmesini sağlayan "yeşil kart" uygulamasından yararlanmalarının önü açılmıştır (bakınız aşağıda "Yerinden Eilmiş Kişilerin İçinde Bulunduğu Koşullar"), no. 5443, Resmi Gazete, no. 26042, 3 Ocak 2006, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2006/01/20060103-3.htm>.

⁷² Bakınız İçişleri Bakanı, dipnot 67.

⁷³ Örneğin, Şırnak Valisi geçici köy korucularının okullarda kapıcı olarak istihdamı için 2000 ve 2003 yıllarında girişimlerde bulunmuş, ancak bu tür işleri "aşağı" gören kimi korucuların direnciyle karşılaşmıştır. Bakınız, örneğin, <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=11772> ve <http://www.evrensel.net/03/01/17/kose.html#2>.

denilmektedir.⁷⁴ Köy koruculuğuyla ilgili sorunlara hükümet politikasında ilk kez yer verilmiş olması olumlu bir adım olmakla birlikte, Özel Temsilci'nin tavsiyesi doğrultusunda koruculuğun kaldırılmasından veya korucuların silahsızlandırılmalarından hiç söz edilmemesi kaygı vericidir. Genel olarak bakıldığında, İçişleri Bakanlığı'nın geri dönen yerinden edilmiş kişilerin güvenliği açısından köy koruculuğu sistemini gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Bakanlık yetkilileri bu görüşü, geri dönüşün güvenlik içinde yapılmasının Yol Gösterici İlkeler'de de vurgulandığını belirterek savunmaktadır.⁷⁵ Oysa bu görüş, geçici köy korucularını geçmişte gerçekleştirdiği insan hakları ihlalleri dolayısıyla yerinden edilmiş kişilerin ve geri dönenlerin güvenliği açısından bir tehdit olarak gören birçok STK'nın tutumuna ters düşmektedir.

3.4 Geri Dönenlere Yönelik İnsan Hakları İhlalleri

Bölgedeki insan hakları ihlalleriyle ilgili bildirimlerde son birkaç yıl içinde önemli bir azalma olmuştur.⁷⁶ Bu doğrultuda, yerinden edilmiş kişilerin köy korucuları tarafından tacize uğradıklarına ve geri dönüşlerinin engellendiğine ilişkin şikayetler de azalmıştır.⁷⁷ Bildirilen az sayıdaki olayda da failer yargı önüne çıkarılmıştır.

Bundan birkaç yıl önce, köy korucularının geri dönen yerinden edilmiş ailelere ait tarımsal arazileri yasadışı olarak işgal ettiklerine ilişkin iki bildirimde bulunulmuştur. Eylül 2002 tarihli bir olayda, köy korucularının Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde köylerine dönen sekiz aileye ateş açması sonucunda üç kişi ölmüş, birçok kişi de yaralanmıştır. Olaya ilişkin haberlerin ulusal medyada yer alması üzerine, yetkililer geri dönenlerin güvenliğini sağlamak üzere harekete geçmiş ve köy korucularını tutuklamıştır.⁷⁸ İkinci olayda ise, 2002 yazında hasat dolayısıyla Muş ili Malazgirt ilçesi Nurettin köyüne dönen üç yerinden edilmiş kişi, topraklarını işgal eden köy korucuları tarafından öldürülmüştür.⁷⁹ 2004 yılı sonbaharında, Süryani ailelerin Şırnak ve Mardin illerinin İdil ve Midyat ilçelerine bağlı köylerindeki evlerini işgal eden köy korucuları jandarma tarafından uzaklaştırılarak ailelerin evlerine dönebilmeleri sağlanmıştır.⁸⁰

Yerinden edilmiş kişilere yönelik saldırılar çok sık olmamaktadır ve yetkililer bu yönde duyum aldıkları takdirde bu tür olayların üzerine gitmektedirler. Bununla birlikte, TESEV Araştırma Grubu'nun Diyarbakır, Hakkâri ve Batman il merkezlerinde yaşayan yerinden edilmiş kişilerle yaptığı görüşmeler, köy korucularının yasalara aykırı olarak ağaç kesmeye ve yerinden edilmiş ailelerin arazilerinde hasat toplamaya veya hayvan otlatmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu durum, geri dönen yerinden edilmiş kişiler tarafından bir tehdit olarak algılandığı gibi, dönmeyi düşünmekte olanlar açısından da caydırıcı olmaktadır.⁸¹

Köy korucularının sayısı kimi illerde ve ilçelerde diğerlerinden daha fazladır. Dolayısıyla, bu kişilerin oluşturduğu tehdidin, geri dönüş yapılan her yörede aynı olduğu söylenemez.⁸² Yerinden edilmiş kişiler, köy korucularının gerçekleştirdiği ihlalleri genellikle İnsan Hakları Derneği (İHD), Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV) ve gibi STK'lara ve barolara bildirmekte, bu kuruluşlar da olayları yargıya ve medyaya intikal ettirmektedirler.

3.5 Mayın Temizleme

Türkiye, "Anti-personel Mayınların Kullanılmasının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme"ye (bundan sonra "Ottawa Sözleşmesi" olarak anılacak) 25 Eylül 2003 tarihinde taraf olmuştur. Bunun yanı sıra hükümet, kısa bir süre önce, Çerçeve Metin'de "terör örgütleri tarafından döşenmiş mayınların geri dönüş çerçevesinde oluşturduğu sorunlar"ın ele alınacağı taahhüdünde bulunmuştur.⁸³ Bu iki girişim, Özel Temsilci'nin mayın temizliğine ilişkin tavsiyelerinin yerine getirilmesi bakımından olumlu gelişmelerdir.

⁷⁴ Çerçeve Metin, Uygulama İlkesi 5.

⁷⁵ ÜNDP Çalıştay'ında söz alan bir İçişleri Bakanlığı yetkilisi.

⁷⁶ İHD'nin 2005 yılı Raporu, <http://www.ihd.org.tr>. Bundan böyle İHD Raporu- 2005 olarak anılacaktır.

⁷⁷ A.g.k. Örneğin, İHD'nin yıllık raporunda, 2005 yılında geçici köy korucularının karıştıkları 14 işkence ve kötü muamele vakasından söz edilmektedir. Bu olayların nerelerde gerçekleştiğine ilişkin bilgi verilmemektedir.

⁷⁸ Örneğin bakınız, Şeyhmuza Çakan ve Ahmet Şık, "Korucular Yakalandı," *Radikal*, 29 Eylül 2002, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=51620&tarih=29/09/2002>.

⁷⁹ Örneğin bakınız, Celal Başlangıç, "Kanatan Yara Koruculuk," *Radikal*, 22 Temmuz 2002, http://www.radikal.com.tr/veriler/2002/07/22/haber_44153.php.

⁸⁰ Faruk Balıkcı ve Muzaffer Duru, "Sarı Köyü Asıl Sahiplerine Teslim Edildi," ve Nazif İflazoğlu, "Süryanilerin Derdi Güvenlik," her ikisi için bakınız *Radikal*, 25 Eylül 2004, sayfa 5.

⁸¹ Örneğin, Diyarbakır'da yerinden edilmiş üç kişi ile yapılan görüşmeler, Şubat 2005 ve Vanlı bir yerinden edilmiş kişi ile İstanbul'da yapılan görüşme, Temmuz 2005.

⁸² Köy korucularının farklı illerdeki dağılımı konusunda bakınız İçişleri Bakanı, dipnot 67.

⁸³ Çerçeve Metin, Uygulama İlkesi 6.

Ottawa Sözleşmesi, Türkiye'de 1 Mart 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, 1 Mart ile 28 Ağustos 2004 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan ilk Madde 7 Raporu'nu (bundan böyle "Türkiye'nin Birinci Madde 7 Raporu" olarak anılacaktır), 1 Ekim 2004 tarihinde sunmuştur.⁸⁴ Daha sonra, 10 Mayıs 2005 tarihinde de 1 Ocak - 31 Aralık 2004 dönemini kapsayan bir yıllık güncelleme raporu (bundan böyle, "Türkiye'nin İkinci Madde 7 Raporu" olarak anılacaktır) sunmuştur.⁸⁵ 2005 takvim yılını kapsayan üçüncü rapor ise önümüzdeki aylarda sunulacaktır.

Türkiye'de kara mayınlarının tam sayısı ve döşendikleri yerler bilinmemektedir. Bu konuda resmi bilgilerin bulunabildiği tek kaynak, Türkiye Hükümeti'nin sözleşme yükümlülüklerini nasıl yerine getirdiğine dair BM Genel Sekreteri'ne sunduğu "Madde 7 Raporları" ile çeşitli BM daimi komite toplantılarında yaptığı sunumlardır. Türkiye, Birinci Madde 7 Raporu'nda, 3 milyonun biraz altında anti-personel mayın stoku olduğunu bildirmiştir.⁸⁶ Bunlardan 920.000'i halen 15 bölgede⁸⁷ döşeli durumdadır ve 687'sinin yedi ilde döşeli olduğu sanılmaktadır.⁸⁸ Türkiye, 1996'da anti-personel mayın üretimini durdurmuş ve mayın satış ve devrini de askıya almıştır.⁸⁹ Dahası, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin mayın kullanması, Genelkurmay Başkanlığı'nın 26 Ocak 1998 tarihli direktifi ile yasaklanmıştır.⁹⁰

Hükümetin Çerçeve Metin'de mayınlar konusunu ele alma taahhüdü olumlu olmakla birlikte, belgenin Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından döşenen mayınlardan söz etmemesi sorunludur. Benzer biçimde, Türkiye'nin Madde 7 Raporları, ne mayınların kimin tarafından döşendiğini, ne de bu mayınların döşendiği tarih ve yerleri belirtmektedir. STK raporlarına göre, güvenlik tesisleri civarında, ülkenin doğu ve güneydoğusundaki sınır boylarında, sınırlardan içeride bulunan bazı meskun bölgelerde ve "güvenlik nedenleriyle boşaltılan" köylerin etrafında mayınlar döşelidir.⁹¹ STK'lara göre bu mayınlar hem ordu hem de PKK tarafından yerleştirilmiştir.⁹²

Çerçeve Metin, Özel Temsilci tarafından iletilen tavsiyenin öngördüğü gibi mayın temizleme çalışmalarıyla ilgili bir taahhütte bulunmamaktadır. Bir İçişleri Bakanlığı yetkilisi, TESEV Araştırma Grubu'nun sorusu üzerine, devletin mayınları temizleme güvencesi verdiğini söylemiş, ancak bunun nasıl veya ne zaman yapılacağını belirtmemiştir.⁹³ Türkiye'nin yıllık Madde 7 Raporları, stoklanmış anti-personel mayınların imhası konusunda bilgi vermemekte, yalnızca bu yöndeki çalışmaların sürdüğünü belirtmekle yetinmektedir. Hükümet, BM'ye yaptığı resmi bir açıklamada, stoklanmış mayınların Mayın ve Mühimmat Bertaraf Tesis'i'nin 2006 yılında açılmasının ardından imha edileceğini belirtmiştir.⁹⁴ Döşeli mayınların temizlenmesi konusunda ise, Türkiye, Madde 7 Raporu'nda bunlardan 1.225'ini imha ettiğini belirtmiş, ancak temizleme faaliyetlerinin nerelerde yapıldığına ilişkin bilgi vermemiştir.⁹⁵ Hükümet, bir başka açıklamasında, bu faaliyetlere 1998 yılında Diyarbakır, Batman, Mardin, Bitlis, Bingöl, Tunceli ve Gölle'de başladığını bildirmiştir.⁹⁶ Ne var ki, STK'lar, Diyarbakır ve Mardin'de yapılan saha çalışmalarına dayanarak, hükümetin bu beyanına, bu iller özelinde itiraz etmektedirler.⁹⁷ STK'ların hükümete yönelttikleri bir başka eleştiri de, mayın temizleme çalışmalarının sınır bölgelerinde yoğunlaştırılıp ülke içindeki meskun alanların ihmal edilmesi nedeniyle.⁹⁸ Türkiye, ayrıca, 16.000 anti-personel mayınını Türk Silahlı Kuvvetleri'nin eğitimi ve geliştirilmesi için elinde tutacağını belirtmiştir.⁹⁹ Bu, Ottawa Sözleşmesi'ne taraf devletlerin ellerinde tuttıkları mayınlar bakımından ikinci en

⁸⁴ Raporunda teslim tarihi belirtilmemekle birlikte, BM tarafından bildirilen resmi tarih 1 Ekim 2004'tür. Uluslararası Mayınları Yasaklama Kampanyası (ICBL), Karamayınları İzleme Raporu 2005-Türkiye, 2005, dipnot 4, www.icbl.org (bundan böyle "Karamayınları İzleme Raporu" olarak anılacaktır).

⁸⁵ Raporunda teslim tarihi olarak 30 Nisan 2004 belirtilmektedir, ancak bunun 30 Nisan 2005 olması gerekir. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma İlişkileri'nden bir yetkiliden telefon yoluyla alınan bilgi, 7 Mart 2006. BM tarafından açıklanan teslim tarihi, 10 Mayıs 2005'tir. Karamayınları İzleme Raporu, dipnot 5.

⁸⁶ Birinci Madde 7 Raporu, Form B.

⁸⁷ A.g.k., Form C. Bu yöreler şunlardır: Ardahan, Batman, Diyarbakır, Doğubeyazıt, Gaziantep, Hakkâri, İskenderun, Kağızman, Kars, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli ve Van.

⁸⁸ A.g.k. Mayın döşeli olduğundan kuşkuyla anılan iller şunlardır: Batman, Bingöl, Bitlis, Mardin, Tunceli, Şırnak, Siirt.

⁸⁹ Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 2.

⁹⁰ A.g.k. sayfa 4.

⁹¹ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi, Türkiye'deki Mayınlarla İlgili Bilgiler, <http://www.mayinsizbirturkiye.org/>.

⁹² A.g.k. Ayrıca bakınız, Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 5.

⁹³ Bekir Sıtkı Dağ, UNDP Çalıştayı.

⁹⁴ Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 3, yapılan alıntı: "Türkiye'nin 13 Haziran 2005 tarihli Ottawa Sözleşmesi Toplantısındaki Sunumu," Mayın Temizliği, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Faaliyeti Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 13 Haziran 2005.

⁹⁵ İkinci Madde 7 Raporu, Form G.

⁹⁶ Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 7, yapılan alıntı: "Türkiye'nin Sunumu, Mayın Temizliği, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Faaliyeti Teknolojileri Daimi Komitesi," Cenevre, 11 Şubat 2004.

⁹⁷ A.g.k. Mayınsız Bir Türkiye Girişimi'nden yapılan alıntı: "Diyarbakır ve Mardin Gezileri Raporu," 13-17 Haziran ve 20 Temmuz 2004; ve bu bilgilerin İHD Diyarbakır Şubesi tarafından teyidi.

⁹⁸ İHD'nin eleştirisi için bakınız, Tolga Korkut, "İHD Mayına Karşı Eğitim Kampanyası Başlatıyor", *Bianet*, 25 Nisan 2006, <http://www.bianet.org/2006/04/25/78172.htm>. Diyarbakır Barosu mayın projesi koordinatörü de benzer bir görüş dile getirmiştir. Tolga Korkut, "Türkiye'nin Hâlâ Mayın Politikası Yok", *Bianet*, 5 Nisan 2004. <http://www.bianet.org/2006/04/05/77224.htm>.

⁹⁹ İkinci Madde 7 Raporu, Form D.

yüksek sayıdır.¹⁰⁰ Bununla birlikte hükümet, silahlı kuvvetlerin küçültülmesi çerçevesinde bu sayının yeniden gözden geçirilebileceğini de belirtmiştir.¹⁰¹

Türkiye bütün mayınlı alanların çitlerle çevrildiğini ve buralara uluslararası standartlara uygun olarak kalıcı tehlike işaretleri yerleştirildiğini bildirmektedir. Gene bildirildiğine göre, çitler ve tehlike işaretleri düzenli aralıklarla kontrol edilmekte, bütün mayınlar görevliler tarafından 24 saat boyunca izlenmekte ve yetkililer yöre sakinlerini mayınların varlığı konusunda uarmaktadır.¹⁰² Buna karşılık, STK’larca verilen bilgilere göre, halk, mayınların çevresindeki çitlerin kırıldığını ve “mayınların ve patlamamış mühimmatın işaretlenmemiş ve çitlenmemiş meskun alanlarda da bulunabildiğini ve geçmişte hem hükümet hem de muhalif grupların bunları kullandıklarını”¹⁰³ söylemektedir. Bu rapor yazıldığı sırada, hükümet henüz herhangi bir mayın riski eğitimi gerçekleştirmemiştir. Bu konudaki farkındalığı geliştirmeye¹⁰⁴ ve mayın mağdurlarına adli yardım sağlamaya¹⁰⁵ yönelik yerel girişimler bulunmasına rağmen, merkezi eşgüdümlü bir mayın risk eğitimi ve farkındalık geliştirme programının bulunmaması son derece endişe vericidir.

Kara mayınları ve patlamamış mühimmat, ülkenin güneydoğusunda hem sivillerin hem de askeri personelin yaşamı açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Türkiye’nin Birinci Madde 7 Raporu’nda belirttiğine göre, 1984 ile 2004 tarihleri arasında meydana gelen patlamalarda, 400 askeri personel ölmüş, 1.126’sı da sakat kalmıştır; buna karşılık mayınlar yüzünden meydana gelen sivil ölümler ve yaralanmalar konusunda bilgi verilmemektedir.¹⁰⁶ İkinci Madde 7 Raporu’nda 1 Mart 2004-1 Mart 2005 döneminde meydana geldiği belirtilen can kaybı ve yaralanmalar da, yine askeri personele dair bilgiler ile sınırlıdır (25 ölüm ve 123 yaralanma vakası) sivillere ilişkin bilgileri kapsamamaktadır.¹⁰⁷ Buna karşılık hükümet, bir başka raporda sivil kayıplara ilişkin resmi sayıları vermektedir. Buna göre, 2004 ve 2005 yıllarında mayınlar ve patlamamış mühimmat yüzünden üçü çocuk 29 sivil ölmüş, ikisi çocuk 111’i de yaralanmıştır.¹⁰⁸ STK rakamları ise farklıdır. İHD’ye göre, mayınlar ve patlamamış mühimmat yüzünden yalnızca 2005 yılında 69 ölüm ve 161 yaralanma meydana gelmiştir.¹⁰⁹ Bununla birlikte İHD, bu olayların nerelerde meydana geldiği ve bu kayıplardan ne kadarının yerinden edilmiş kişilerden oluşabileceği konusunda bilgi vermemektedir. Mayınsız Bir Türkiye Girişimi ise, 2004 yılı için şu sayıları vermektedir: 57 ölü (35’i sivil) ve 111 yaralı (72’si sivil) olmak üzere en az 168 kurban.¹¹⁰ Gerçek sayılar ne olursa olsun, kayıplar arasında fazla sayıda sivilin bulunması, hükümetin var olduğunu belirttiği koruma ve uyarı mekanizmalarının gerçekten yeterli olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir.

Hem Irak hem de İran’la komşu olması nedeniyle sınır boyunca yoğun biçimde mayınlanmış ve gerek il sınırları içerisinde gerekse sınır ötesi büyük nüfus hareketleri yaşanmış olan Hakkâri’de, mayınlar ve patlamamış mühimmat özellikle kaygı konusudur. Tehlikeli bölgeleri belirlemek üzere bir alan çalışması yürütmekte olan Hakkâri Mayınlara Karşı Farkındalık Geliştirme Kampanyası adlı bir STK’nın, kayıplara dair istatistiki veriler toplamakta ve sivillere yönelik bir farkındalık geliştirme kampanyası başlatmayı planlamaktadır. Bu yerel STK tarafından açıklanacak bilgiler, bu bakımdan önemli bir kaynak olacaktır. Aynı grup tarafından yapılan bir basın açıklamasında, Hakkâri’de yalnızca 2004 yılında çoğu kadın ve çocuk olmak üzere en az 50 kişi yaşamını yitirmiştir.¹¹¹

Mayınlar geri dönüş önünde ciddi bir engel ve geri dönenlerin güvenliği açısından önemli bir kaygı konusudur. Geri dönenler arasında mayın veya patlamamış mühimmat yüzünden meydana gelen kayıplarla

¹⁰⁰ Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 3.

¹⁰¹ A.g.k. sayfa 4, alıntı: “Türkiye’nin 13 Haziran 2005 tarihli Ottawa Sözleşmesi Toplantısındaki Sunumu,” Mayın Temizliği, Mayın Risk Eğitimi ve Mayın Faaliyeti Teknolojileri Daimi Komitesi, Cenevre, 13 Haziran 2005.

¹⁰² İkinci Madde 7 Raporu, Form I.

¹⁰³ Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 7.

¹⁰⁴ Mayınsız Bir Türkiye Girişimi tarafından çekilen ve ulusal televizyonlarda yayımlanan mayınlar ve patlamamış mühimmatla ilgili bir belgesel, Türkiye’de bu konuda üretilen ilk görsel materyaldir. Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 8. Ayrıca, Hakkâri Mayınlara Karşı Farkındalık Geliştirme Kampanyası da, yerel ölçüde kayda değer bir farkındalık geliştirme girişimidir. Benzer biçimde, İHD de yakınlarda bir mayın risk eğitimi kampanyası başlatmıştır. Bakınız Korkut, “İHD Mayına Karşı Eğitim Kampanyası Başlatıyor,” dipnot 98.

¹⁰⁵ Diyarbakır Barosu, Herkes İçin Adalet Projesi kapsamında, mayın mağdurlarına adli yardım vermektedir. Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 8.

¹⁰⁶ Birinci Madde 7 Raporu, Form J.

¹⁰⁷ İkinci Madde 7 Raporu, Form J.

¹⁰⁸ Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 9, alıntı: Türkiye’nin Karamayınları İzleme Anketi’ne Yanıtları, BM Daimi Temsilciliği, Cenevre, 31 Ağustos 2005.

¹⁰⁹ İHD Yıllık Rapor- 2005.

¹¹⁰ Karamayınları İzleme Raporu, sayfa 9.

¹¹¹ Hakkâri Mayınlara Karşı Farkındalık Geliştirme Kampanyası Basın Açıklaması, “Yeni Bir Grup Türkiye’nin Kürt Bölgesinde Mayınlara Karşı Kampanya Başlatıyor,” 1 Kasım 2004.

İlgili sayı olmamakla birlikte, yerel STK raporları, medyada yer alan haberler ve TESEV Araştırma Grubu'nun bölgedeki araştırmaları, mayınların ve patlamamış mühimmatın yoğunlaştığı kırsal alanlara geri döndükleri için, yerinden edilmiş kişilerin bu bakımdan savunmasız bir kesimi oluşturduklarına işaret etmektedir. Örneğin, Batman'da yerinden edilmiş kişilerin henüz yeni döndükleri bir köye yapılan ziyarette, köylüler TESEV Araştırma Grubu'na eşlik eden bir gazeteciye köyün yakınlarında buldukları patlamamış büyük bir mermi göstermişlerdir.¹¹² Köyün sakinleri, bunun ilk olmadığını,¹¹³ güvenlikleri için endişe duyduklarını ve geri döndüklerine "neredeyse pişman olduklarını"¹¹⁴ söylemişlerdir. Bu konuda çocuklar özellikle risk altındadırlar. Diyarbakır'ın bir köyüne geri dönenler, TESEV Araştırma Grubu'na çocuklarının güvenliğinden kaygı duyduklarını belirtmişlerdir. Korktukları, çocuklarının evlerinin civarında gördükleri patlamamış mühimmatla oynamaları olasıdır. Batman'da bir avukat ise, TESEV Araştırma Grubu'na, Sason ilçesine bağlı bir köyde arazide oynayan iki çocuğun mayın patlaması sonucunda öldüğünü bildirmiştir.¹¹⁵ Hakkâri söz konusu olduğunda, dönüş sonrası olası mayın patlamasından kaynaklanan kayıpları özellikle kaygı uyandırmaktadır; çünkü bu ilde anlamlı sayılacak bir geri dönüş neredeyse hiç yaşanmamıştır ve il sınırları içerisindeki köylerin neredeyse tamamı boşaltılmıştır. Yerel bir STK, uluslararası toplumu hoşnut etmek için yaygın bir mayın arama ve temizleme çalışması yapılmaksızın başlatılacak ani bir geri dönüş sürecinin "mahvedici sonuçlar doğurabileceği" uyarısında bulunmuştur.¹¹⁶ İHD de, bu kaygıyı paylaşmakta, boşaltılan köylere geri dönüş gerçekleşmeden önce bu köylerin çevresindeki arazilerin mayınlardan temizlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹¹⁷

Çözüm Bekleyen Sorunlar/Yeni Tavsiyeler:

Köy koruculuğu sistemi insan haklarının korunması açısından bir tehdit, yerinden edilmiş kişilerin yaşam alanlarına dönmeleri açısından ise bir engel oluşturmaktadır. Gerek geçici gerekse gönüllü korucular silahsızlandırılmalı ve koruculuk kaldırılmalıdır. Köy koruculuğu yapanların topluma yeniden kazandırılmaları çerçevesinde, bu kişiler sosyal güvenlik kapsamına alınmalı ve herhangi bir suçla karışmamışlarsa kendilerine alternatif istihdam imkanları sağlanmalıdır. Ancak, bu kişiler, eğitim ve güvenlik dışındaki alanlarda istihdam edilmelidirler. Barış ve güvenliğin tesis edilebilmesi için, PKK militanları bütünüyle silahsızlandırılarak topluma yeniden kazandırılmalıdır. Bunlardan adı suçlara bulaşmayanlar için de istihdam yolları açık olmalıdır. Hükümet ve STK'lar, çatışmanın bütün taraflarının topluma yeniden kazandırılmasını sağlayacak politikaların geliştirilmesi için işbirliği yapmalı ve köy korucuları ile kırsal nüfus arasında uzun zamandır süren anlaşmazlıkları çözüme bağlayacak mekanizmalar oluşturmalıdır.

Yerleri ve sayıları hakkında kapsamlı veriler bulunmayan mayınlar da kaygı yaratan bir diğer sorundur. Mayınlar ve patlamamış mühimmat yaşam yerlerine geri dönen yerinden edilmiş kişilerin güvenliği açısından da önemli bir tehdit unsurudur. Hükümet ve silahlı kuvvetler, bu sorunun etkili biçimde ve hızla ele alınması için yerel STK'lar ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmalıdırlar. Hükümet, başlangıç olarak, mayınlı ve mayınlı olması olası bütün alanların tel örgülerle çevrilmesini ve anlaşılabilir uyarı levhaları ile işaretlenmesini sağlamalıdır. Hükümet, ayrıca, sivil toplum, yerel yönetimler ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği halinde merkezi şekilde koordine edilen ve Türkçe ve Kürtçe yapılan bir mayın riski eğitimi programı başlatmalıdır.

¹¹² Bu olay, bir sonraki gün yerel bir gazetede yer almıştır. "Dikkat Patlayabilir!", *Batman Çağdaş*, 30 Haziran 2005.

¹¹³ A.g.k. Önceki olayda, jandarma patlamamış mühimmatı etkisiz hale getirmiştir.

¹¹⁴ A.g.k. TESEV Araştırma Grubu'nun bu köydeki saha çalışması sırasında, Kaymakam tarafından grubun "güvenliğini sağlamak" gerekçesiyle eşlik etmek üzere görevlendirilen köy korucularına, grup üyelerine yolların PKK tarafından mayınlanmış olabileceğini söylemiş, daha sonra bazı grup üyelerinin bulunduğu arabanın önden gitmesini sağlamıştır. Batman, 29 Haziran 2005.

¹¹⁵ Mustafa Yıldız ile yapılan görüşme, Batman, Haziran 2005. Yıldız, bu çocukların geri dönen yerinden edilmiş ailelere mensup olup olmadığını belirtmedi.

¹¹⁶ Hakkâri Mayınlara Karşı Farkındalık Geliştirme Kampanyası Basın Açıklaması. Bakınız dipnot 111.

¹¹⁷ Korkut, "İHD Mayına Karşı Eğitim Kampanyası Başlatıyor", dipnot 98.

4. YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLERİN İÇİNDE BULUNDUĞU KOŞULLAR

4.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri

Türkiye Hükümeti'ne:

Yerinden edilmiş kişilerin güncel koşullarının ele alınması: Geri dönüş imkanlarının artması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, yerinden edilmiş kişilerin evlerine ve topraklarına dönmelerinin uzun bir süreç olabileceği gözardı edilmemelidir. Bu durumda, hükümet de, STK'lar ve BM kuruluşları ile işbirliği içinde, yerinden edilmiş kişilerin olumsuz olduğu belirtilen mevcut koşul ve sorunlarını ele almak için daha fazla çaba göstermelidir. Yerinden edilmiş kişilerin karşılaştıkları ekonomik ve toplumsal birçok sorunun aynı zamanda bu kişilerin gittikleri yerlerdeki toplulukların da sorunları olduğu bilinmektedir ve bu sorunların çözümüne yönelik girişimler, GAP çerçevesindekiler dahil, yerel STK'lar ve BM kuruluşları ile işbirliği içinde sürdürülmektedir. Bununla birlikte, yerinden edilmiş kişilere özgü sorunlara da özellikle dikkat edilmesi gerekir. Örneğin, yeterli konut imkanları, sağlık hizmetleri, kadın ve çocuklara yönelik psiko-sosyal yardımlar bu çerçevede değerlendirilmelidir.

4.2 Yerinden Edilmiş Kişilerin İçinde Bulunduğu Koşullara İlişkin Hükümet Politikası

Türkiye Hükümeti'nin yerinden edilme sorunuyla ilgili politikası, kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin kendi konumlarına has sorunlarını bugüne kadar ihmal etmiştir. Benzer biçimde, Türkiye'nin bu alanda kaydettiği gelişmeleri yıllık İlerleme Raporları'nda izleyen Avrupa Komisyonu da büyük ölçüde geri dönüşler üzerinde odaklanmış, yerinden edilmiş kişilerin güncel koşullarına fazla dikkat etmemiştir.¹¹⁸ Dolayısıyla, Çerçeve Metnin benimsenmesi ve TGYONA'nın yapılması, yetkililerin yerinden edilmiş kişilerin güncel koşullarını ele almaları açısından olumlu adımlardır. Çerçeve Metnin büyük bölümü KDRP'nin uygulanmasına yoğunlaşırken, yine de yerinden edilmiş kişilere yardım ve destek sağlamaya yönelik önlemlerden söz edilmekte, bu kişilerin yeni yerleştikleri yerlerde toplumsal entegrasyonunun sağlanmasına yönelik yaklaşımların araştırılıp, planlanıp uygulamaya konulacağı belirtilmektedir.¹¹⁹ Bunun yanı sıra, kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin sayısının belirlenmesi ve bu kesimin sorunları hakkında bilgi toplanması TGYONA'nın açıklanan amaçları arasındadır. Bu araştırmanın, kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu koşullar hakkında daha doğru bir tablo sunması beklenmektedir.

4.3 Kentlerde Yaşayan Yerinden Edilmiş Kişilerin Karşılaştıkları Sorunlar

Hükümet tarafından verilen sayılara göre yerinden edilmiş nüfusun üçte ikisi (yaklaşık 240.000 kişi) yaşam alanlarına dönmemiştir. Hali hazırda kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin sayısı gerçekte bu rakamın çok daha üzerinde olabilir. Kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin bir bölümü yaşam alanlarına bir daha geri dönmeyi düşünmezken, bir bölümü de nihayetinde dönmeyi isteseler bile şu anda bunu yapabilecek durumda değildir.

Yerinden edilmiş kişiler, yerinden edilmelerini izleyen ilk yıllar içinde başka yörelere yerleşme konusunda yetkililerden konut, gıda, nakit, eğitim imkanları, sağlık hizmetleri ve istihdam açısından hemen hemen hiçbir yardım görmemişlerdir.¹²⁰ Sonuçta bu kişiler genellikle Güneydoğu bölgesindeki kentlerde (Diyarbakır, Batman, Hakkâri ve Van) ve büyük metropollerde (İstanbul ve Ankara) kent yoksullarının saflarına katılmışlardır.¹²¹

¹¹⁸ Avrupa Komisyonu, "Türkiye İlerleme Raporu" (6 Ekim 2004) ve "Türkiye İlerleme Raporu", (9 Kasım 2005), <<http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/docs.htm>>.

¹¹⁹ Çerçeve Metin, Amaç 6 ve Uygulama İlkesi 7.

¹²⁰ Bu duruma istisnalar oluşturabilecek yegane örnekler; 1990'ların ortasında sınırlı sayıda yerinden edilmiş kişinin Tunceli ve Diyarbakır'da depremlerden sonra inşa edilen afet evlerine yerleştirilmesi ile yerinden edilme yaşandıktan birkaç yıl sonra Van il merkezinde yerinden edilmiş kişiler için inşa edilen konutlardan ibarettir. Bu bilgiler, TESEV'in İstanbul ve Diyarbakır'da yerinden edilmiş kişilerle yaptıkları görüşmelerden ve kimi gazete haberlerinden derlenmiştir. Ayrıca bakınız, Leyla Şen, "Poverty Alleviation, Conflict and Power in Poor Displaced Households: A Study of the Views of Women in Diyarbakır", *New Perspectives on Turkey*, 32 (2005): 113-136.

¹²¹ Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde insanların yerinden edilmesi olgusu ile artan kent yoksulluğu arasındaki bağlantıyı ele alan kimi çalışmalar vardır. Örneğin bakınız, Bilgin Ayata ve Deniz Yüksek, "A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, 32 (2005): 5-42, <<http://home.ku.edu.tr/~dyukseker/ayata-yukseker-NPT.pdf>>; Şen, "Poverty Alleviation"; R. Dağ, A. Göktürk ve H.C. Türksoy, der., *Bölge İçerisinde Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması* (genişletilmiş 2. baskı), Ankara: TMMOB, 1998; Mehmet Barut, *Zorunlu Göçte Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C. Vatandaşlarının Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyoekonomik, Sosyokültürel Durumları, Askeri Çatışma ve Gerginlik Politikaları Sonucu Meydana Gelen Göçün Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Göç Mağduru Ailelerin Geriye Dönüş Eğilimlerinin Araştırılması ve Çözüm Önerileri*, Göç-Der, İstanbul, 1999-2001 ve Bediz Yılmaz, "The Dialectics of Exclusion and Integration in the Example of Kurdish Conflict-Induced Migrants in Istanbul", yayımlanmamış çalışma (TESEV Araştırma Grubu'nun dosyasında).

Kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişiler birbirile ilişkili bir dizi sorundan etkilenmektedirler. Bunların arasında yoksulluk ve işsizlik, eğitim çağı gelmiş çocukların eğitime yeterince erişememeleri, bir geçim stratejisi olarak çocukların çalıştırılmaları, yetersiz barınma imkanları ile sağlık hizmetlerine ve psiko-sosyal hizmetlere yetersiz erişim yer almaktadır.¹²² Tarım kesiminden gelen ve dolayısıyla kentsel istihdam için gerekli becerilere sahip olmayan bu nüfus kesiminde yetişkin erkek ve kadınların çoğu işsizdir.¹²³ Evde emeklerine gereksinim duyulması, Türkçe bilmemeleri ve kültürel engeller çoğu durumda yerinden edilmiş kadınları işgücü piyasasından uzak tutmaktadır. Erkekler ve kadınların bulabildikleri işler (örneğin erkekler için inşaat işçiliği ve işportacılık, kadınlar için ise çocuk bakma veya eve parça başı iş alma¹²⁴) nitelik açısından kalıcı olmayan, kayıt dışı ve dolayısıyla sigorta kapsamı dışındaki işlerdir. Yetişkinlerin işsiz oluşu, çocukların çalışma yaşamına atılmalarına yol açmaktadır. Çocuklar bu durumda sokaklarda satıcılık yapmakta veya kayıt dışı atölyelerde (örneğin İstanbul'daki küçük ölçekli kayıt dışı konfeksiyon atölyeleri) çalışmaktadır. Aile bütçesine katkıda bulunma zorunluluğu çok sayıda çocuğun okul dışı kalmasına neden olmaktadır. Yine de, son yıllarda bu çocukların bir bölümünün, kısmen aşağıda sözü edilen Şartlı Nakit Transferi Programı sayesinde, okula döndükleri söylenebilir. Sokaklarda ve kötü koşullardaki atölyelerde çalışma, çocukları ayrıca sağlık ve güvenlik açısından birtakım risklere maruz bırakmakta, fiziksel ve psikolojik gelişimlerine ket vurmaktadır.

Çocuk işçiliği konusundan bağımsız olarak, eğitime erişememe yerinden edilmiş kişiler açısından kapsamlı bir sorun oluşturmaktadır. Özellikle yerinden edilmenin ilk yıllarında birçok aile maddi sorunlar yüzünden çocuklarını okula gönderememiştir. Yerinden edilmiş çok sayıda çocuk örgün eğitim imkanlarına ulaşmadan büyümekte ve ardından kentsel işgücü piyasasında iş bulamamaktadır. Dahası, eğitime erişememe, geri dönenler ve dönmeyi düşünenler açısından da sorundur; çünkü geri dönüşlerin cereyan ettiği birçok kırsal yerleşimde okullar kapalıdır (bakınız, aşağıda "Geri dönüş").

Son olarak, yerinden edilmenin getirdiği travma ve kentlerde bunu izleyen yoksulluk, psikolojik ve sağlıkla ilgili başka sorunları tetiklemektedir. TESEV Araştırma Grubu'nun ziyaret ettiği ailelerin çoğu sağlıklı, uygun olmayan, aşırı kalabalık ve küçük mekanlarda yaşamaktadır. Bu koşullar hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmakta ve iyileşme sürecini de güçleştirmektedir. Çocuklar yetersiz beslenme sorunu ile karşı karşıyadırlar. Yoksullara yönelik ücretsiz bir sağlık hizmeti programının varlığına karşın (aşağıdaki bölüme bakınız), yerinden edilmiş kişilerin çoğu herhangi bir sigorta kapsamında olmadığından,¹²⁵ kamusal sağlık kurumlarından ve hizmetlerinden yeterince yararlanılamamaktadır. Ayrıca, yerinden edilmiş kadın ve çocuklara özgü psiko-sosyal hizmetler de bulunmamaktadır. Yerinden edilmiş kişilerin yoğun olarak yaşadığı İstanbul, Batman, Hakkâri ve Diyarbakır gibi kentlerde kadın ve çocuk destek merkezlerinin kimilerinde yerinden edilenlerin durumuna ilişkin duyarlılık görülse bile, bu kişilere yardıma yönelik somut hizmetler bulunmamaktadır.

4.4 Yerinden Edilmiş Kişilerin Yararlandıkları Hükümet Programları

Yerinden edilmiş kişileri özellikle hedefleyen projeler olmamasına karşın, bu konumdaki birçok kişi Türkiye nüfusunun en yoksul kesimlerini hedef alan ülke çapındaki bir dizi programdan yararlanabilmiştir. Bunların arasında en önemlilerinden biri "yeşil kart" uygulamasıdır. Bu uygulama çerçevesinde yoksullara ücretsiz sağlık hizmetleri verilmektedir. Diğer yardımlar arasında yoksullara illerdeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından bir sefere mahsus olmak üzere gıda, yakacak, giyim, okul kırtasiye ve nakit yardımları yer almaktadır. Şartlı Nakit Transferi Programı çerçevesinde çocuklarını okula gönderen ve aşularını düzenli yaptıran ailelere düzenli nakit desteği verilmektedir. Ayrıca, son birkaç yıl içinde Ankara, İstanbul ve Diyarbakır gibi kentlerde sokaklarda çalışan yerinden edilmiş bazı çocuklara kimi sosyal hizmetler götürülmüş ve bu çocukların aileleri de Şartlı Nakit Transferi Programı kapsamına alınmıştır.

Bu bağlamda, yerinden edilmiş kişilerin görece en çok yararlandıkları program olarak "yeşil kart" üzerinde özellikle durulabilir. Türkiye'deki toplam "yeşil kart" sahibi kişi sayısı 10 milyon civarında iken halen Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki 14 ilde (ki bunlar yerinden edilmenin yaşandığı ve KDRP'nin uygulandığı illerdir) 3 milyon kişi "yeşil kart" sahibidir. Bu 3 milyon kişinin ne kadarının yerinden edilmiş kişi olduğu bilinmemekle

¹²² Yerinden edilmiş kişilerin sağlık ve psiko-sosyal hizmetlere ilişkin sorunları hakkında daha fazla bilgi için bakınız, TESEV Raporu, dipnot 2. TESEV'in İstanbul ve Diyarbakır'da görüştüğü erkek hanehalkı reislerinin çoğunluğu işsizdi. Diyarbakır'da ve diğer kentlerde yerinden edilmiş kişileri kapsayan çeşitli araştırmalar, yetişkinlerin işsizlik oranının yüzde 60-80 arasında olduğunu göstermektedir. Örneğin, çeşitli illerdeki yerinden edilmiş kişileri kapsayan bir araştırma için bakınız, Mehmet Barut, *Zorunlu Göçe Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C. Vatandaşları*; ve R. Dağ, A. Göktürk ve H.C. Türksoy, *Bölgeiçi Zorunlu Göç*. Ayrıca Diyarbakır'daki yerinden edilmiş kişilerin durumu için bakınız, M. Ersoy ve H. T. Şengül (der.), *Kente Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örneği* (2000, ODTÜ, Ankara).

¹²⁴ İstanbul'daki yerinden edilmiş kadınların durumuna ilişkin bir çalışma için, bakınız Betül Çelik, "I Miss My Village!": Forced Kurdish Migrants in Istanbul and their Representation in Associations", *New Perspectives on Turkey*, 32, Bahar 2005: 137-163.

¹²⁵ Türkiye'de sosyal güvenlik bütün kesimleri kapsamamaktadır. Bir kişinin herhangi bir sosyal güvenlik sistemine dahil olabilmesi için bir işyerinde veya kendi hesabına kayıtlı olarak çalışması veya bu durumdaki bir kişinin bağımlısı olması gerekir. Bu anlamda sosyal güvenlik sorunu yerinden edilmiş kişilerin ötesinde çok daha geniş bir toplumsal sorundur. Ancak, yetişkin yerinden edilmiş kişilerin çoğunun işsiz oldukları veya kayıt dışı sektörde düzensiz olarak çalıştıkları için sosyal güvenlik kapsamı dışında kaldıkları da bir gerçektir.

birlikte, TESEV Araştırma Grubu'nun saha çalışmaları, “yeşil kartın” yerinden edilmiş kişiler arasında hayli yaygın kullanıldığını göstermiştir.¹²⁶ Ayrıca, Güneydoğu'daki yaygınlığı açısından çiftçilere yönelik Doğrudan Gelir Desteği'nden (DGD) de söz etmek gerekir. KDRP'nin uygulandığı 14 ilde DGD'den yararlanan çiftçilerin sayısı ve desteğin miktarı, bu bölge nüfusunun ülkenin toplam nüfusu içindeki payıyla orantılı görünmektedir.¹²⁷ Yerinden edilme olgusuna karşın Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin bu programdan görece iyi yararlanabiliyor olması, çiftçilerin topraklarını yıllardır işlememiş olsalar bile DGD alabilmeleriyle açıklanabilir.

Bütün bunlar olumlu gelişmelerdir. Ancak, yerinden edilmiş kişiler gündeme geldiğinde uygulama ile ilgili iki ciddi kaygıya değinmek gerekir. Bir kere, bütün bunlar, genel yoksulluk ve “sosyal risk”i azaltma programlarıdır ve bu içerikleriyle yerinden edilmiş kişilerin özel koşullarını ve gereksinimlerini dikkate almazlar. İkinci husus ise, yerinden edilmiş çok sayıda kişinin bu programlarda öngörülen yardımları alabilmek için gerekli koşullara sahip olmamasıdır. Örneğin, yoksulluk durumunun değerlendirilmesinde dikkate alınan ölçütlerden biri tarımsal mülke sahibi olmamaktır. Buna karşılık yerinden edilmiş kişilerin çoğunun yaklaşık on yıldır ulaşamadıkları tarım arazileri ve mülkleri vardır ve bu da onları bazı yardım programlarının kapsamı dışında bırakmaktadır. Dahası, bu yardım programlarının bir kısmı, yerinden edilmiş kişilerin ivedi gereksinimlerinin karşılanabilmesi açısından çok geç kalmıştır ve üstelik bunların süresinin uzatılması da planlanmamaktadır. Örneğin, okul çağına çocuğu olan ailelere yönelik Şartlı Nakit Transferi ile Doğrudan Gelir Desteği, 2001 yılında başlatılan Dünya Bankası finansmanlı iki ayrı projenin birer bölümünü oluşturmaktadır ve bu programlar sırasıyla 2006 ve 2007 yıllarında sona erecektir.¹²⁸

Son birkaç yıl içinde, yerinden edilmiş ailelerin çocuklarının çalışması konusunda politika yapımcıların taşıdığı kaygı giderek artmıştır. TBMM'nin bir araştırma komisyonunun “sokak çocukları” sorunu ile ilgili raporunda, İstanbul, Diyarbakır, Mersin ve Adana gibi (ki bu illerin hepsinde önemli sayıda yerinden edilmiş kişi bulunmaktadır) bazı illerde sokaklarda çalışan ve/veya yaşayan çocuk sayısında görülen artışın başlıca nedenleri arasında iç göçler ve işsizlik gösterilmekte ve çocukların sokaklardan uzak tutulması için merkezden eşgüdümlü politikaların uygulanması tavsiye edilmektedir.¹²⁹ İstanbul'daki çocuk merkezlerinde görevli sosyal hizmet uzmanları, hedef kitlelerinin önemlice bir bölümünü yerinden edilmiş ailelerin çocuklarının oluşturduğunu farkındadırlar; bununla birlikte yerinden edilmiş çocuklara yönelik özel bir program bulunmamaktadır. Yine de, resmi yetkililerin, belediyenin ve STK'ların işbirliğiyle geçen yıl Diyarbakır'da başlatılan ve sokaklarda yaşayan ve/veya çalışan çocuklarla madde bağımlılığı sorunu olan çocukların rehabilitasyonunu hedef alan bir proje, illerde bu alanda bir model işlevi görebilir.¹³⁰

Çözüm Bekleyen Sorunlar/Yeni Tavsiyeler:

Türkiye'deki yerinden edilmiş nüfusun çoğunluğu yaklaşık son on yıldır şehirlerde yaşamaktadır. Yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu koşulları iyileştirmeye yönelik özel programları bulunmadığından, bu kişiler yaygın işsizlik, çocuk emeği, sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşamama ve kadınlara ve çocuklara yönelik hemen hiçbir psiko-sosyal hizmet olmaması gibi ciddi sorunlarla karşı karşıyadırlar. Hükümet, UNDP ve STK'lar, özellikle kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin sorunlarını hedefleyen projeler geliştirmek için acilen işbirliği içine girmelidirler. Bu projeler bir yandan çocukların eğitimi, yetişkin okur yazarlığı ve beceri eğitimi gibi konulara odaklanırken, diğer yandan da istihdam imkanları yaratılması ve küçük ölçekli işletmeler için ucuz kredi sağlanması gibi unsurları kapsamalıdır. Söz konusu programlar hem Güneydoğu bölgesindeki kent merkezlerini, hem de ülkenin güney ve batısındaki metropollerini hedef almalıdır.

Kadınlara ve çocuklara yönelik psikososyal hizmet verilmesi için, toplum, kadın ve çocuk merkezlerinin sayısı artırılmalı ve yerinden edilmiş kişilerin özel gereksinimlerini karşılayabilmeleri için bu merkezlere kapasite geliştirme eğitimi verilmelidir. Hükümet, BM ve STK'lar bu merkezlerdeki eğitim ve kapasite geliştirme çalışmalarına yardımcı olmak için işbirliği yapmalıdır.

¹²⁶ Sağlık Bakanlığı yeşil kart sahiplerinin kırsal/kentsel kesim ayrımına göre dökümünü vermemektedir. Bununla birlikte, kırsal kesimde sağlık kuruluşları çok seyrek olduğundan bu kesimin çoğunluğunu kent yoksullarının oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kayda değer bir nokta, Türkiye'deki yeşil kart sahiplerinin neredeyse yüzde 30'unun 14 “KDRP ilinde” yaşamasıdır. Oysa, 2000 yılı Genel Nüfus Sayımına göre bu 14 ilin toplam nüfusu Türkiye nüfusunun yalnızca yüzde 10.6'sını oluşturmaktadır. Bu oranlar, Sağlık Bakanlığı'nın yeşil kart istatistiklerine ve 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı verilerine dayanılarak TESEV Araştırma Grubu tarafından hesaplanmıştır, <http://tdms.saglik.gov.tr/ojsdpdemos/ykbs/ykbs_ilaktif.jsp> ve <<http://www.die.gov.tr>>.

¹²⁷ 14 KDRP ilinde doğrudan gelir desteğinden yararlanan çiftçiler, Türkiye genelinde bu destekten yararlanan çiftçilerin yüzde 11'ini oluşturmaktadır ve KDRP illerinde bu destek kapsamındaki tarımsal alan tüm Türkiye'de aynı destek kapsamındaki toplam tarımsal alanın yüzde 14'üdür. TESEV Araştırma Grubu bu oranları Tarım Bakanlığı'nın 2004 yılı Doğrudan Gelir Desteği rakamlarına dayanarak hesaplamıştır, <http://www.tarim.gov.tr/arayuz/9/icerik.asp?efl=desteklemeler/Tugem_destekleme/destek.htm&curdir=\\desteklemeler\\Tugem_destekleme&fl=dgd2004_nisanweb.htm>.

¹²⁸ Bakınız, Dünya Bankası, “Sosyal Riski Azaltma Projesi Özeti” ve “Tarımsal Reform Uygulama Projesi Özeti”, <<http://www.worldbank.org.tr>>.

¹²⁹ “TBMM Çocukları Sokağa Düşüren Nedenlerle Sokak Çocuklarının Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu”, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/sokak_cocuklari_kom/raporlar.htm>.

¹³⁰ Diyarbakır Belediye Başkanı ile yapılan görüşme, Şubat 2005.

5. GERİ DÖNÜŞ

5.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri

Türkiye Hükümeti'ne:

- (i) Geri dönüş konusunda açıklık ve sivil toplumla istişare: Hükümet, geri dönüş konusunda çeşitli girişimler başlatmıştır, ancak bu programlar arasındaki ilişkinin ve bu girişimlerin hangi kitleleri hedeflediğinin açık olmaması yüzünden bazı kaygılar oluşmuştur. Bu yüzden hükümete, yerinden edilmiş kişiler ve onlara yönelik çalışan STK'lar ile kapsamlı bir görüş alışverişi içine girmesi kuvvetle tavsiye edilmektedir. Köye Dönüş projesinin Güneydoğu bölgesine geniş ölçekte geri dönüşü ve yeniden yerleşimi gerçekleştirmeye yönelik başlıca politika aracı olduğu varsayıldığında, hükümet; bu projenin hedeflerini, kapsamını ve kaynaklarını açıkça ortaya koyan bir belge hazırlamalıdır. Dahası, GAP İdaresi de, henüz bunu yapmamışsa, Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından yapılan fizibilite çalışmasının sonuçlarını açıklamalı, bu araştırmanın bulgularının ve uygulamaya dönük adımların yerinden edilen kişiler ve STK'larla açık biçimde tartışılacağı zeminler yaratmalıdır;
- (ii) Geri dönüşlerde ayrımcılık yapılmamasının sağlanması: Hükümet, geri dönüş sürecinde eski köy korucularının PKK ile bağlantılı oldukları yönünde algılar olan kişilere kıyasla kayırıldıkları yolundaki iddiaları araştırarak, geri dönüş konusunda ayrımcı olmayan bir yaklaşım geliştirmelidir. Bu tür sorunlardan kaçınılması ve bu tür uygulamalar olduğu yolundaki kuşkuların ortadan kaldırılması bakımından, illerdeki yetkililer, geri dönmek isteyenlerin başvuru sırasında evlerinden ayrılmalarının tam gerekçesini belirtme zorunluluğunu gözden geçirmelidir. Ya da, yetkililer, geri dönmek için başvuranların, hem terörist faaliyetler yüzünden hem de güvenlik güçlerinin tahliye etmesi yüzünden meydana gelen yerinden edilmeleri içeren tek bir seçeneği işaretlemelerini mümkün kılmalıdır. Yetkililer, ayrıca, yerinden edilmeleri konusunda yargıya başvurmama koşuluna yer veren başvuru formlarının kullanılmakta olduğu yolundaki iddiaları da araştırmalıdır. Bu bağlamda Temsilci, Diyarbakır'daki yargı sistemine yönelik idari incelemenin sonuçlarını hükümetten resmen öğrenme imkanları bulunduğu bundan memnun olacaktır. Dışişleri Bakanlığı yetkililerine göre söz konusu inceleme sonuçları, az önce sözü edilen sorunun ele alınabileceği bir çerçeve sunmaktadır.

5.2 Geri Dönüşe İlişkin Hükümet Politikası

Yerinden edilmiş kişilerin yaşam alanlarına dönmelerini sağlama açısından hükümet tarafından atılan en kapsamlı adım 1998 yılındaki bir genelge ile başlatılan KDRP'dir.¹³¹ Başlarda 12 ili- Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli ve Van – kapsayan bu proje daha sonra Adıyaman ve Ağrı illerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. KDRP, bu 14 ilde aşağıdaki çalışmaları kapsamaktadır: Kendi köylerine veya mevcut başka yerlere dönmek isteyenlerin yeniden yerleşimi; buralarda gerekli sosyal ve ekonomik altyapının oluşturulması; yeniden yerleşim sırasında sürdürülebilir yaşam koşulları yaratılması; kırsal yaşamın yeniden inşası ve canlandırılması; kırsal yörelerde daha dengeli bir yerleşim planının geliştirilmesi; hükümet yatırım ve hizmetlerinin daha akılcı dağılımı ve "merkez köy"lerin kurulmasının desteklenmesi. 2000 yılında KDRP'nin idaresi, proje kapsamının genişletilmesi ve uygulamanın kolaylaştırılması açısından Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nden alınarak İçişleri Bakanlığı'na ve ilgili valiliklere verilmiştir. KDRP çerçevesinde başlıca iki tür yardım söz konusudur. Bunlardan biri, yerinden edilmiş kişilere, köylerine dönmek üzere ilgili valiliklere başvurduklarında inşaat malzemeleri ve hayvan

¹³¹ Bekir Sıtkı Dağ, UNDP Çalıştay'ındaki sunum.

verilmesidir (bu yardımlar, KDRP için ayrılan bir ödenekten karşılanmaktadır). İkinci tür yardım olarak ise, valilikler geri dönüş yapılan bazı köylere altyapı yatırımı yapmaktadır (bunun finansmanı ise İl Özel İdare Bütçesi kapsamında valilikler tarafından sağlanmaktadır).¹³²

İçişleri Bakanlığı'na göre, yerinden edilmiş kişilerin yaklaşık üçte biri (138.000 kişi) 31 Ocak 2006 tarihi itibarıyla KDRP kapsamında köyelerine geri dönmüş bulunuyordu.¹³³ Ne var ki, Bakanlık tarafından verilen sayılar ulusal ve uluslararası STK'lar tarafından gerçekleri yansıtmadığı için eleştirilmektedir ve bu eleştiri iki nedene dayanmaktadır.¹³⁴ Bir kere, birçok kişi 10 yılı aşkın bir süre önce yerinden edildiğinden aradan geçen süre içinde haneler büyümüş veya yeni haneler oluşmuştur. İkincisi, birçok kişi, köyelerindeki koşullar kesin geri dönüş açısından elverişli olmadığı veya artık kentlere yerleşmiş oldukları için köyelerine mevsimlik olarak geçici şekilde dönmektedir. Örneğin pek çok kişi, özellikle de yaşlılar, ekim ve hasat mevsimlerinde köyelerinde kalmakta, kışın ise kentlere dönmektedir. Bu da “geri dönüş”ün tam olarak ne anlama geldiği konusunda soru işaretleri yaratmaktadır.¹³⁵

5.3 Geri Dönüşe İlişkin Hükümet Politikasının Açıklığı ve Sivil Toplumla İstişare

Hükümet KDRP'yi geri dönüş ve yerleşim açısından başlıca program saymaktadır. Ancak, projenin hedeflerini, kapsamını ve kaynaklarını net biçimde ortaya koyan bir belge üretmemiştir. Çerçeve Metin, hükümetin geri dönüşlerle ilgili genel politikasını açıklığa kavuşturma açısından olumlu bir adımdır. Ancak Çerçeve Metin, ne KDRP'nin geçmişte nasıl uygulandığına açıklık getirmekte, ne de projenin kapsamını ve kaynaklarını belirginleştirmektedir. Dahası, Çerçeve Metin geri dönüş sürecinin bir parçası olarak sosyal, ekonomik, kültürel ve eğitimsel kalkınma projelerinin hazırlanması gereğinden söz ettiği halde, etkilenen kırsal yörelerin sosyo-ekonomik canlanmasına yönelik henüz somut projeler ve programlar ortaya konulmamıştır (bakınız, yukarıda “Ulusal Politikanın Açıklığa Kavuşturulması ve Tanıtımı”).

Çerçeve Metin hükümete geri dönüş sürecinde STK'larla istişarede bulunma yükümlülüğü getirmektedir.¹³⁶ Ne var ki hükümet bugüne dek yerinden edilmiş kişilerle ve STK'larla sistematik herhangi bir işbirliği ve danışma çalışması yapmamıştır. Kimi yetkililere göre KDRP belirli yönleriyle henüz “araştırma” aşamasındadır ve bir kez uygulama aşamasına geçildikten sonra hükümetin STK'lara danışması da gündeme gelecektir.¹³⁷ Ne var ki, halihazırdaki biçimiyle KDRP'nin on yıla yakın bir süredir yürürlükte olduğu düşünülürse, bu sorgulanabilir bir iddiadır. Yerinden edilmiş kişilerin ve sivil toplumun görüşlerinin alınması; geri dönüş sürecinde yerinden edilmiş kişilerin gereksinimlerinin ve beklentilerinin belirlenmesi ve geri dönenler için daha güvenli bir ortam sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

5.4 Geri Dönüşün Önündeki Engeller

İnsanların yerinden edildikleri yaşam alanlarına geri dönüşünü engellemeye devam eden birkaç unsur vardır. Bu unsurlar; yerinden edilmiş kişilerin güvenliğine yönelik gerçek veya algılanan tehlikeler, mayınlar ve patlamamış mühimmat, geri dönenlere yeterince yardım yapılmaması ve geri dönülen yörelerde kamusal ve sosyal hizmetlerin bulunmayışıdır. Bu engellerin görece önemi ise yöreden yöreye değişmektedir.

TESEV Araştırma Grubu'nun bilgi topladığı yörelerden birçoğunda güvenlik güçleri güvenliksiz olduğu gerekçesiyle geri dönüşleri engellemektedir. Ancak bu konuda Hakkâri kayda değer bir istisna oluşturmaktadır. Örneğin, Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlı bir köyün bazı mezarları dışında, yerinden edilmiş

¹³² Örneğin, Diyarbakır Valiliği, 2005 yılı İl Özel İdare Bütçesi'nden karşılanmak üzere yerinden edilmiş kişilerin geri döndükleri 37 köy ve 23 mezraya su getirmiş ve geri dönülen bazı köylerin yollarını onarmıştır. Bunlar, geri dönüş için kişisel başvurulara KDRP kapsamında temin edilen inşaat malzemesi, besi hayvanları ve arı kovanlarının dışındaki yardımlardır. Diyarbakır'da bir vali yardımcısı ile yapılan telefon görüşmesi, 27 Şubat 2006.

¹³³ UNDP Çalıştayı'ndaki İçişleri Bakanlığı sunumu.

¹³⁴ Örneğin HRW, 2005 raporunda, birçok köyde geri dönenlerin sayısının bakanlık tarafından açıklanan sayıların çok altında olduğunu belirledi. Bakınız, HRW, “Still critical: Prospects in 2005 for Internally Displaced Kurds in Turkey”, 2005, <<http://www.hrw.org/reports/2005/turkey0305/index.htm>>. Benzer biçimde, İHD'nin TESEV Araştırma Grubu ile paylaştığı seçilmiş köylere ilişkin rakamlarda da geri dönenlerin sayısı bakanlık tarafından açıklanan sayıların açıkça altındadır. İHD Diyarbakır Şubesi ile iletişim, Mayıs 2005.

¹³⁵ “Geri dönüş”ün farklı kişiler için ne anlama geldiğine ilişkin eleştirel bir tartışma için bakınız, Ayata ve Yüksekler, “A Belated Awakening”, sayfa 35-36.

¹³⁶ Çerçeve Metin, Uygulama İlkesi 10.

¹³⁷ Hükümet yetkilileri ile yapılan görüşme, 14 Şubat 2006, Ankara.

kişilerin Diyarbakır ve Batman illerine bağlı köylere dönmeleri güvenlik nedeniyle engellenmemektedir. Kulp'ta ise, güvenlik güçlerinin, söz konusu mezralara geri dönmek isteyenleri o yörelerin güvenli olmadığı yönünde uyardığı belirtilmektedir.¹³⁸ HÜNEE ekibi de, TGYONA saha çalışması sırasında, yerinden edilmenin yaşandığı 14 ilin örnekleme dahil edilen köylerinden yalnızca ikisine (Bingöl ve Ağrı'da birer köy) güvenlik nedeniyle ulaşamamıştır.¹³⁹ Buna karşılık Hakkâri'de ise güvenlik koşulları geri dönüş için engel oluşturmaya devam etmektedir. Hakkâri'de sınırlı bir geri dönüş, ancak son birkaç yıl içinde başlamıştır ve bu da genelde mevsimlik bir geri dönüştür; yani insanlar salt hasat mevsiminde köylerine dönebilmişlerdir.¹⁴⁰ Ne var ki, geçen yaz çatışmaların artması ve yerinden edilmiş kişilere ait çadırların yakılması, geçici olarak dönenlerin köylerini bir kez daha terk etmelerine neden olmuştur.¹⁴¹ Hakkâri ilinde, özellikle Irak sınırındaki Çukurca ilçesine bağlı kimi köylerde güvenlik güçleri güvenlik sorunları nedeniyle geri dönüşlere izin vermemektedir.¹⁴² Güvenlik riskleri arasında, PKK'ya yönelik askeri operasyonların ve yöredeki PKK varlığının yanı sıra, mayınlar ve patlamamış mühimmat da yer almaktadır (bakınız, yukarıda "Mayın Temizleme").

Birçok yörede güvenlik güçleri yerinden edilmiş kişileri güvenlik gerekçesiyle geri dönmekten alıkoymasına rağmen, çok sayıda kişi halen geri dönememelerinin başlıca nedeni olarak güvenlik sorunlarını göstermektedir. Burada dikkate alınması gereken nokta şudur: PKK ile güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar 1999 yılında hemen hemen kesilme noktasına geldiği halde, çatışmalar özellikle ilkbahar ve yaz aylarında olmak üzere 2004 yılından bu yana artmıştır. Güvenlik güçleri PKK üyelerinin saklandıkları yerlere ve sınırdan PKK sızmalarına karşı operasyonlar yürütürken, PKK da yolları mayınlamış ve bombalama eylemleri yapmıştır. Her iki tarafın faaliyetleri sonucunda asker, sivil ve PKK militanları arasında kayıplar meydana gelmektedir.¹⁴³ TESEV Araştırma Grubu'nun dört il merkezinde, ayrıca Batman ve Hakkâri'nin kimi ilçelerinde görüştüğü yerinden edilmiş kişilerin hemen hepsi güvenlik ve barış sağlanmadan köylerine dönmeyi düşünmeyeceklerini belirtmiştir. Bu kişiler, askeri operasyonlar, silahlı çatışmalar, PKK militanlarının saldırıları veya devletin korucu olmaları yönünde kendilerine baskı yapması gibi olasılıklar yüzünden evlerini yeniden terk etmek zorunda kalacakları endişesini taşımaktadırlar. TESEV Araştırma Grubu'nun geri dönüş sürecinin tedricen başlamış olduğu Batman iline bağlı köylerde görüştüğü kişiler de aslında köylerinde kalmak istediklerini, ancak çatışmalar başlarsa yine ayrılmak zorunda kalmaktan korktuklarını belirtmişlerdir.

Bütün bunlara ek olarak, KDRP'nin uygulanmasından kaynaklanan birtakım sorunlar, yardımların sınırlılığı ve sosyo-ekonomik altyapı yetersizlikleri de geri dönüşün önünde engel teşkil etmektedir. KDRP uygulamaları yeterince şeffaf değildir; ödenekleri kullanma yetkisinin valilik ve kaymakamlıklara ait olması da farklı illerde geri dönenlere yapılan yardımlar arasında tutarsızlıklar ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yerinden edilmiş kişiler KDRP yardımlarını (çoğu kez inşaat malzemesi olarak verilen yardımlar) yeni bir ev yapma, geri dönüşün masraflarını karşılama ve tarımsal faaliyetlere başlama açısından yetersiz bulmaktadırlar.¹⁴⁴ Yerinden edilmiş kişilerin vurguladığı bir başka husus, köylerinde kamu hizmetlerinin (su, elektrik, yol, vb.) veya sosyal hizmetlerin (okul, sağlık ocağı, vb.) bulunmamasıdır. Altyapı yetersizliği kalıcı dönüşün önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bu arada vurgulanması gereken bir başka husus da şudur: Kimi illerde, yerinden edilmiş kişilerin birtakım kamusal hizmetlere ilişkin beklentileri aradan geçen zaman içinde artmış olabilir ve bu nedenle özellikle gençler ve yetişkin kadınlar mahrumiyet içindeki bir kırsal yaşama geri dönmek istemeyebilirler.¹⁴⁵ Bu arada, Diyarbakır gibi bazı illerde yetkililerin geri dönülen köylerde altyapının yeniden inşasına yönelik yatırımlar yaptıklarını da belirtmek gerekir.¹⁴⁶

¹³⁸ Diyarbakır Barosu Göç Koordinatörü Mahsuni Karaman ve Göç-Der Diyarbakır Şube Başkanı Ahmet Kalpak ile yapılan telefon görüşmeleri, 27 Şubat 2006.

¹³⁹ Sinan Türkyılmaz, Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması, UNDP Çalıştay'ında yapılan sunum.

¹⁴⁰ Hakkâri'de bir kamu görevlisi ile yapılan görüşme, 19 Ekim 2005. STK'lar ve belediye görevlileri yerinden edilmiş kişilerin köylerine yalnızca yazın döndüklerini ve çadırlarda kaldıklarını belirtmektedirler, Ekim 2005.

¹⁴¹ Hakkâri Belediye Başkan Yardımcısı ile yapılan görüşme, 10 Ekim 2005. Belediye Başkan Yardımcısı, çadır yakma olaylarının Çukurca ilçesinin köylerinde yoğunlaştığını belirtmiştir. İHD'nin verdiği bilgiye göre, 2005 yılında Çukurca'ya mevsimlik olarak dönen kişilerden bir kısmının ekinleri yakılmış ve bundan ciddi zarar görmüşlerdir. Necibe Güneş ile yapılan görüşme, İHD Hakkâri, 19 Ekim 2005.

¹⁴² Yerinden edilmiş bir kişi, TESEV Araştırma Grubu'na, Çukurca'nın ışıklı köyüne dönmek isteyen yerinden edilmiş kişilere izin verilmediğini söylemiştir. Çukurca'daki yerinden edilmiş kişilerle yapılan görüşme, 21 Ekim 2005.

¹⁴³ Örneğin, İHD'nin yıllık raporları, 2004 ve 2005 yıllarında silahlı çatışmalarda ölen kişi sayısının belirgin biçimde arttığına işaret etmektedir. Bu çatışmalarda 2001 yılında 92, 2002'de 30, 2003'te ise 104 kişi ölmüşken, bu sayı 2004 yılında 240'a, 2005 yılında da 496'ya çıkmıştır. 2000 yılındaki çatışmalarda ise 857 kişi ölmüştü. Rapor, bu çatışmaların nerelerde patlak verdiğini belirtmemektedir. Bakınız İHD Raporu-2005, <<http://www.ihd.org.tr>>

¹⁴⁴ Diyarbakır ve İstanbul'daki yerinden edilmiş kişilerle 2005 yılının sırasıyla Şubat ve Temmuz aylarında yapılan görüşmeler.

¹⁴⁵ Yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşle ilgili düşüncelerinin cinsiyet ve kuşak bazındaki farklılaşması konusunda bakınız, TESEV Raporu, sayfalar 8-13.

¹⁴⁶ Diyarbakır'da bir vali yardımcısı ile yapılan telefon görüşmesi, 27 Şubat 2006.

Bazı illerde kendi köyleri veya mezraları dışında bir yere, özellikle merkez köylerdeki konut projelerine yerleştirilen aileler de vardır. Birkaç yerinden edilmiş kişi, Tunceli ve Van’da valiliklerin ailelerine KDRP çerçevesinde kendi köy veya mezraları dışındaki bir yerde konut vermeyi önerdiklerini, ancak aileleri bu öneriyi reddettiğinde KDRP’den yararlanma fırsatını da yitirdiğini anlattılar.¹⁴⁷ Bölgenin toplumsal ve kültürel yapısı ve çatışmalı dönemde çeşitli gruplar arasında doğan husumetler göz önüne alındığında, birçok aile, merkezi yerleşimlerde yaşamak istemeyebilir.¹⁴⁸ Bu bakımdan, geri dönüşlerin gönüllülük temelinde olması sağlanmalı ve yardımlar belirli koşullara bağlanmamalıdır.

5.5 Geri Dönüşte Ayrımcılık Yapılmamasının Sağlanması

Bazı yerinden edilmiş kişiler, 2000’li yılların başında, geri dönüş sürecinde ve geri dönenlere yönelik hükümet yardımları ve yatırımlarda köy korucularına öncelik verildiğini belirtmektedirler.¹⁴⁹ Buna karşılık, günümüzde geri dönüş sürecinde köy korucularına öncelik tanındığına ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁵⁰ Ancak yine de, kimlerin KDRP’ye başvurabileceği konusundaki kriterler şeffaf olmadığından, yardımların dağıtılmasında başka tür ayrımcılıkların yaşanması mümkündür.¹⁵¹

Geri dönüş sürecinin başlangıç aşamalarında, KDRP çerçevesinde geri dönmek isteyen yerinden edilmiş kişilerin, başvuru formunda evlerini PKK yüzünden terk ettiklerini belirten bir seçeneği işaretlemek zorunda bırakıldıkları bildiriliyordu. Bu, artık uygulanmamaktadır.

Çözüm Bekleyen Sorunlar/Yeni Tavsiyeler:

Güvenlik güçleri, kayda değer bir istisna olan Hakkâri dışında, yerinden edilmenin yaşandığı yörelerin çoğuna geri dönüşü güvenlik gerekçesiyle artık engellemektedir. Bununla birlikte, son iki yıl içinde PKK saldırılarının ve askeri operasyonların arttığı düşünülürse, kişisel güvenlikle ilgili kaygılar ve söz konusu yörelerin güvensiz olduğu şeklindeki algılar, yerinden edilmiş birçok kişiyi yaşam alanlarına dönme düşüncesinden alıkoymakta, dönmüş olanları da köylerini bir kez daha terk etme düşüncesine yöneltmektedir. Hükümet, yeni bir yerinden edilme dalgasıyla karşılaşmamak için, geri dönenlerin güvenliğini sağlamak amacıyla daha fazla önlem almalıdır. Bölgedeki yerel STK’lar ve kamu görevlileri yerinden edilmiş kişiler ve devlet arasında bir güven ortamının oluşması için işbirliği yaparak bazı yörelerin güvenli olmadığı yolundaki algıları ortadan kaldırmalıdır. Geri dönüş önündeki diğer engeller; hükümetin KDRP kapsamında sağladığı yardımların yetersizliği, yerinden edilmenin yaşandığı kırsal alanlarda altyapı ve kamu hizmetleri bulunmayışı ve kişilerin merkez köylere dönme konusunda gösterdikleri dirençtir. Hükümet, STK’larla işbirliği içinde, KDRP’nin uygulanmasına Çerçeve Metin doğrultusunda açıklık getirmelidir. İçişleri Bakanlığı bünyesinde, geri dönüşle ilgili olarak STK’larla birlikte sistematik çalışmalar yürütecek bir odak noktası oluşturulmalıdır. Geri dönüşün sürdürülebilir kılınması açısından kırsal ekonominin ve altyapının yeniden inşası için somut adımlar atılmalıdır.

¹⁴⁷ Tunceli ve Van’da yerinden edilmiş iki kişi ile İstanbul’da yapılan görüşme, Temmuz 2005.

¹⁴⁸ HRW, Van’ın Konalga köyünden kişilere atıfta bulunarak, yerinden edilmiş kişilerin merkez köylere yerleşmek istemediklerini ileri sürmüştür. Bakınız HRW, “Displaced and Disregarded: Turkey’s Failing Village Return Programme”, cilt. 14, no. 7 (Ekim 2002), <<http://hrw.org/reports/2002/turkey/Turkey1002.pdf>>. İlginç bir nokta, GAP tarafından yaptırılan alt bölge kalkınma planlarında da, yerinden edilmiş kişilerin büyük bir çoğunluğunun merkez köylere yerleşmek istemediklerinin belirtilmesidir. Yerinden edilmiş kişilerin buna karşı çıkış nedenleri arasında kültürel etmenler, aşiret çekişmeleri ve tarımsal mülklerine daha yakın olma tercihleri yer almaktadır. Bakınız, Türk Sosyal Bilimler Derneği, “Diyarbakır İli Yeniköy Merkez Köyü ve Alt Bölge Planı” *Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi Alt Bölge Gelişme Planları*, içinde, 2002, Ankara: GAP, s.11.

¹⁴⁹ Örneğin, TESEV Araştırma Grubu, boşaltılan köylerin korucularına Van il merkezinde devlet tarafından yaptırılan konutların tahsisinde öncelik verildiğini duymuştur (Yalın Erez Mahallesi). Benzer biçimde, Diyarbakır’daki bazı yerinden edilmiş kişiler, bir merkez köydeki konutlarda yine köy korucularına öncelik tanındığını düşünmektedirler. Diyarbakır ve İstanbul’daki yerinden edilmiş kişilerle sırasıyla Şubat 2005 ve Temmuz 2005’de yapılan görüşmeler. Batman’da TESEV’in görüştüğü bazı yerinden edilmiş kişiler de KDRP çerçevesindeki yardımlarda köy korucularına öncelik verildiğini ileri sürmüşlerdir. Haziran 2005’te yapılan görüşme.

¹⁵⁰ Diyarbakır Barosu Göç Koordinatörü Mahsuni Karaman ile 25 Şubat 2006 ve Göç-Der Diyarbakır Şubesi Başkanı Ahmet Kalpak’la 27 Şubat 2006 tarihinde yapılan telefon görüşmeleri. Diyarbakır Valiliği tarafından verilen sayılara göre daha önce köyleri boşaltılan 43.664 kişiden 19.800’ü geri dönmüştür. Diyarbakır’da bir vali yardımcısı ile yapılan telefon görüşmesi, 27 Şubat 2006.

¹⁵¹ Sığınmacı olarak Almanya’da yaşadıkdan sonra Batman’daki boşaltılan köylerine geri dönen Yezidiler’den biri, TESEV Araştırma Grubu’na, KDRP’ye yardım başvurusunun reddedilmesinin gerekçesini Almanya’da bulunmuş olduğu için kendisinin zengin sayılması olarak açıklamıştır. 30 Haziran 2005’te yapılan görüşme.

6. MÜLKİYET

6.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri

Türkiye Hükümeti'ne:

Tazminat: Temsilci, hükümetin güvenlik güçleri tarafından tahliye edilen kişiler dahil olmak üzere, güneydoğudaki şiddet olaylarından etkilenen kişilere tazminat ödenmesine yönelik bir yasal düzenleme yapma yolunda attığı adımları memnuniyetle karşılamaktadır. Temsilci, hükümetin içinde bulunduğu mali sorunların farkında olmakla birlikte, bu yasanın kısa süre içinde meclise sunulmasını önermekte ve bu arada hükümete yeni yasal düzenleme çerçevesinde yapılacak başvuruların etkili bir şekilde ele alınacağı bir sistem geliştirmenin yollarını arama çağrısında bulunmaktadır.

6.2 Tazminat Yasası

Tazminat Yasası'nın 2004 yılında kabul edilmesi, hiç kuşkusuz, Türkiye'de yerinden edilme sorununun çözümü yolunda bugüne dek atılmış en önemli adımdır. Gerçekten de hükümet bu yasayla, Özel Temsilci'nin dile getirdiği ve ayrıca AB'nin de yıllık İlerleme Raporları'nda yinelediği tavsiyeyi yaşama geçirme adına önemli bir adım atmıştır.¹⁵² Çerçeve Metin, Tazminat Yasası'nın uygulamaya konulmasını, yerinden edilmiş kişilerin "sıkıntılarının giderilmesine yönelik olarak [atılmış] önemli bir adım"¹⁵³ olarak değerlendirmekte ve "yasanın etkin şekilde uygulanmasının sağlanması" nı amaçlamaktadır.¹⁵⁴

6.2.1 Tazminat Yasası'nın Usul ve İçeriği

Tazminat Yasası, 17 Temmuz 2004 tarihinde kabul edilmiş, 27 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁵⁵ Yasanın uygulamasına ilişkin yönetmelik, Bakanlar Kurulu tarafından 4 Ekim 2004 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁵⁶ Daha sonra bu yönetmelikte 15 Eylül 2005 tarihinde bir değişiklik yapılmıştır.¹⁵⁷ Başlangıçta, yasa çıkmadan önce uğranılan kayıplar için başvuru süresi 1 yıla sınırlıyken, kısa bir süre önce yasada yapılan bir değişiklikle bu süre 2007 yılı başına kadar uzatılmıştır.¹⁵⁸

Yasa, kişilerin 1987 yılından bu yana "terör eylemleri veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle" uğradıkları maddi zararların tazminini öngörmektedir ve terör eylemleri veya terörle mücadele faaliyetleri nedeniyle zarar uğrayan herkese tazminat verilmesini öngörmektedir. Yasadan yararlanmaya hak kazanan kişilerin arasında, bunlarla sınırlı kalmamak üzere, yerinden edilmiş kişiler, silahlı kuvvetler mensupları, polis ve köy korucuları yer almaktadır.¹⁵⁹ Yasa ile, üç tür zarar tazmin edilmektedir: taşınır veya taşınmaz mallara gelen zararlar, ölüm ve yaralanmalar ve kişilerin mallarına ulaşamamalarından kaynaklanan zararlar.¹⁶⁰ Başvuru dilekçelerinin işleme konması, uğranılan zararın tespiti ve ödenecek tazminatın belirlenmesi gibi görevler, zarar tespit komisyonlarına verilmektedir.¹⁶¹ Bu komisyonlar talep üzerine illerde oluşturulmaktadır.¹⁶² Komisyonlar, altısı kamu görevlisi olmak üzere yedi üyeden oluşmaktadır. Komisyon

¹⁵² Avrupa Komisyonu, "Türkiye İlerleme Raporu" (6 Ekim 2004) ve "Türkiye İlerleme Raporu" (9 Ekim 2005) <http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/docs.htm>.

¹⁵³ Çerçeve Metin, sayfa 2.

¹⁵⁴ Çerçeve Metin, Amaç 7.

¹⁵⁵ Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun, no. 5233, 17 Temmuz 2004, (bundan böyle "Tazminat Yasası" olarak anılacaktır), *Resmî Gazete*, no. 25535, 27 Temmuz 2004, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/>.

¹⁵⁶ Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Yönetmelik, Karar no. 2004/7955, 4 Ekim 2004, *Resmî Gazete*, no. 25619, 20 Ekim 2004, <http://rega.basbakanlik.gov.tr/>.

¹⁵⁷ Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Karar No: 2005/9329, 22 Ağustos 2005, *Resmî Gazete*, no. 25937, 15 Eylül 2005.

¹⁵⁸ Bu değişiklik meclis tarafından 28 Aralık 2005 tarihinde kabul edilmiş ve 3 Ocak 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, no. 5442, 28 Aralık 2005, (bundan böyle "5442 Sayılı Yasa" olarak anılacaktır), *Resmî Gazete*, no. 26042, 3 Ocak 2006.

¹⁵⁹ Tazminat Yasası, Madde 1.

¹⁶⁰ A.g.k. Madde 7'de şöyle denmektedir: "Bu Kanun hükümlerine göre sulh yoluyla karşılanabilecek zararlar şunlardır: a) Hayvanlara, ağaçlara, ürünlere ve diğer taşınır ve taşınmaz mallara verilen her türlü zararlar; b) Yaralanma, sakatlanma ve ölüm hallerinde uğranılan zararlar ile tedavi ve cenaze giderleri; ve c) Terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle kişilerin mal varlıklarına ulaşamamalarından kaynaklanan maddi zararlar."

¹⁶¹ A.g.k. Madde 5.

¹⁶² A.g.k. Madde 4.

¹⁶³ A.g.k.

başkanlığını, vali tarafından belirlenen bir vali yardımcısı yapmaktadır. Diğer üyeler, maliye, bayındırlık ve iskan, tarım ve köy işleri, sağlık, ve sanayi ve ticaret müdürlüklerinden vali tarafından atanan beş kamu görevlisi ile ilgili baro tarafından atanan bir avukattır. Komisyonların kamu görevlisi olmayan tek üyesi bu avukattır.¹⁶³

Başvuranların uğradıkları zararları tespit eden komisyonlar, nakdi veya ayni olarak ödenecek tazminatın miktarını belirleyen sulhnameler hazırlayarak bunları başvuru sahiplerine iletir.¹⁶⁴ Başvuru sahibine devlet tarafından daha önce herhangi bir ödeme yapılmışsa, bunun miktarı öngörülen tazminattan düşülür.¹⁶⁵ Başvuran kişinin sulhname şartlarına itiraz etmesi ve belgeyi imzalamaması durumunda, bir uyuşmazlık tutanağı düzenlenir.¹⁶⁶ Başvurusu hakkında uyuşmazlık tutanağı düzenlenen kişiler, ilgili idare mahkemesinde dava açarak yargı yoluna gitme hakkına sahiptir.¹⁶⁷

31 Ocak 2006 tarihi itibarıyla, 79 ilde kurulan 92 komisyona toplam 180.000 civarında başvuru yapılmıştır.¹⁶⁸ Bu başvurulardan yaklaşık 16.000'i (yüzde 10'dan azı) sonuca bağlanmıştır. Sonuca bağlanan başvurulardan 6.000'inde tazminat ödenmesi yolunda karar alınmış, 10.000 başvuru ise reddedilmiştir.¹⁶⁹ İçişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili, 5.000 başvurunun reddedilmesinin gerekçesini, başvuru sahibi olan güvenlik görevlilerinin daha önce tazminat almış olması olarak açıklamıştır.¹⁷⁰ Buna karşılık aynı yetkili, reddedilen diğer 4.000 başvurunun ret gerekçesini belirtmemiştir. TESEV'in ulaştığı ve yasanın ülke ölçeğinde uygulamasına ilişkin verileri içeren resmi bir belgede reddedilen başvuruların gerekçelerinin dökümü verilmektedir.¹⁷¹ 2005 yılı sonu itibarıyla, 177.416 başvurudan 8.826'sı şu gerekçelerle reddedilmiştir: Yasa kapsamı dışında kalma (1.650); daha önce tazminat almış olma (5.144); yasanın öngördüğü zaman süresi dışında kalma (474); gerekli belge ve bilgilerin verilmemiş olması (634) ve "diğer" nedenler (924). Bu gerekçeler arasında "bilgi ve belge eksikliği," üzerinde özellikle durulması gereken bir gerekçedir ve bu konu daha ayrıntılı olarak aşağıda ele alınmaktadır (bakınız aşağıda "Ağır İspat Yükünden Kaynaklanan Yüksek Ret Oranları").

6.2.2 Yasanın İçeriğindeki Sorunlar

Tazminat Yasası'nın 1'inci maddede belirtilen kapsamı, zararların kimin yol açtığına bakılmaksızın tazminini öngörmesi bakımından olumludur.¹⁷² Dolayısıyla yasa, koruculuğu kabul ettikleri için PKK tarafından, veya koruculuğu kabul etmedikleri veya PKK'ya yardım ettikleri iddiasıyla güvenlik güçleri tarafından köylerinden çıkartılan kişileri kapsamına almaktadır. Bununla birlikte, yasa kapsamının yerlerinden zorla çıkartılan kişilerle sınırlı tutulması, Yol Gösterici İlkeler'de daha geniş tanımlanan ve silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin ve insan hakları ihlalleri sonucunda yerlerini terk etmek "zorunda kalan" kişileri de kapsayan yerinden edilmiş kişi tanımına ters düşmektedir.¹⁷³ Yasanın 1'inci maddesinin "terör eylemleri veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle" meydana gelen zararlar ile sınırlandırılması, yerlerinden doğrudan doğruya PKK veya güvenlik güçleri tarafından çıkartılmayan, ancak bölgedeki çatışmaların yol açtığı sonuçlardan kaçınmak için kaçmak zorunda kalan insanların uygulamada kapsam dışı kalması riskini içermektedir. Bu hükmün uygulanmasında idareye tanınan geniş takdir yetkisi, bazı komisyonların yasayı dar yorumlamasına neden olabilir. Nitekim, Hakkâri'de bir vali yardımcısı, güvenlik endişesi nedeniyle yerlerini terk etmek zorunda kaldıklarını iddia eden kişilerin başvurularının reddedildiğini, çünkü "mevcut yasanın bu tür taleplerin incelenmesine cevaz vermediğini" belirtmiştir.¹⁷⁴ Diyarbakır gibi kimi başka illerdeki komisyonlar bu hükmün değerlendirilmesinde bugüne dek esnek davranmış olsalar bile,¹⁷⁵ Hakkâri örneği, idarenin takdir yetkisinin yasada yapılacak bir değişiklik ile sınırlandırılması gerektiğine işaret etmektedir. Böylesi bir değişiklik ile, "silahlı çatışma ortamı nedeniyle uğranılan zararlar"ın da yasa kapsamında olduğu açıkça ifade edilmelidir.

¹⁶⁴ A.g.k. Madde 5(b).

¹⁶⁵ A.g.k.

¹⁶⁶ A.g.k. Madde 5(c).

¹⁶⁷ A.g.k. Madde 12.

¹⁶⁸ Bekir Sıtkı Dağ, UNDP Çalıştay'ındaki sunum.

¹⁶⁹ A.g.k.

¹⁷⁰ A.g.k.

¹⁷¹ Tazminat Yasası çerçevesinde yapılan başvuruların ülke çapındaki sonuçlarını gösteren bir İçişleri Bakanlığı belgesi (Bundan böyle "İçişleri Bakanlığı Belgesi" olarak anılacaktır). TESEV Araştırma Grubu'nun kayıtlarında mevcut.

¹⁷² Tazminat Yasası, Madde 1.

¹⁷³ Yol Gösterici İlkeler, İlke 2, yerinden olmuş kişileri şöyle tanımlamaktadır: "zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden, özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi grupları."

¹⁷⁴ Hakkâri'de bir vali yardımcısı ile yapılan görüşme, 19 Ekim 2005.

¹⁷⁵ Diyarbakır'da bir avukat ile yapılan görüşme, 14 Mart 2006.

Benzer biçimde, yasanın süre kapsamı da sorundur: yasa kapsamının OHAL'in ilan edildiği 1987 yılından başlatılması, PKK'nın silahlı saldırılarını başlattığı 1984 ile 1987 tarihleri arasında uğranılan zararların kapsam dışı kalmasına yol açmaktadır. Çerçeve Metin'de yer alan "1984-1998 yılları arasında, Türkiye'de ... çok sayıda köy ve mezra boşalmıştır" ibaresi de yasadaki bu zaafa işaret etmektedir.¹⁷⁶ Bir İçişleri Bakanlığı yetkilisi, Tazminat Yasası ile Çerçeve Metin arasındaki bu tutarsızlığa işaret edilmesi üzerine, yasa kapsamının başlangıç tarihi olarak 1987 yılının belirlenmesinin nedeninin, hükümetin uygulamalarının yargı denetimi dışında kaldığı OHAL döneminde yargı yoluna başvuramayan kişilere imkan tanımak olduğunu açıkladı.¹⁷⁷ Aynı yetkili, çatışmaların 1984 yılında başladığını kabul etmekle birlikte, mağdurların o sıralarda mahkemelere başvurma haklarının olduğunu ileri sürdü. Ne var ki, bölgede sıkıyönetimin hüküm sürdüğü 1984-1987 döneminde devlete karşı dava açmak birçok kişi açısından pratikte imkansızdı.¹⁷⁸

6.2.3 Yasanın Tanıtımı

Hükümet, yasa yeterince tanıtılmamıştır. Bunun yerine, aralarında İHD ve Göç-Der'in bulunduğu bir grup STK ve bölgedeki barolar, yasa hakkında bilgilendirme ve farkındalık artırma girişimini üstlenmişlerdir. Yine de yerinden edilmiş kişilerin yasa konusundaki farkındalıklarının derinliği konusunda belirsizlikler vardır. Yerinden edilmiş kişilerin yasanın getirdiği hakları ve yasaya nasıl başvuracaklarını bilip bilmedikleri belirsizdir. TESEV Araştırma Grubu'nun görüştüğü yerinden edilmiş kişilerin çoğu yasadaki haberdar ve komisyonlara başvuru yapmış olsalar bile, hemen hepsi yasa ile ilgili anlamlı bilgilerden yoksundu. Bu kişilerin, Tazminat Yasası çerçevesinde yaptıkları başvurular ile KDRP'ye yapmış oldukları başvuruları veya 1990'larda yerlerinden edilmelerinin hemen ardından mahkemelerde açtıkları davaları birbirine karıştırdıklarını gözlemledik.

Yerinden edilmiş kişilerin yasanın kapsamına ilişkin bilgileri de yetersizdir. Birçoğu, yasanın yalnızca köy boşaltmalardan doğan zararları karşıladığını ve ölüm ve yaralanmaların yasa kapsamına girmediğini sanmaktadır.¹⁷⁹ Bir örnekte, köyü güvenlik güçleri tarafından yakılan bir kişi, olaylar sırasında yaralanmadığı için yasaya başvurmayı düşünmediğini söyledi.¹⁸⁰ Yasanın başlığı da karışıklığa yol açmaktadır. "Terör" sözcüğünden ürken kişiler, yasaya başvurularını halinde "terörist" addedileceklerinden kaygı duyabilmektedir.¹⁸¹ Bölgede başvurulara vekalet eden bir avukat, mağdurların yasaya başvurmayı, haklarının meşru talebinden ziyade devleti şikayet etmek biçiminde algıladıklarını belirtmiştir.¹⁸²

Hükümetin Tazminat Yasası'nı yeterince tanıtamamış olması, bölgede zaten yaygın olan devlete karşı güvensizlik duygularını da besleyebilir. Birçok STK ve avukat, yasanın çıkarılmasının asıl amacının AB ve AİHM'yi hoşnut etmek olduğu düşüncesindedir. Diğerleri ise, devlete karşı güvensizlik beslemekte ve devletin iyi niyetle hareket edeceğinden kuşku duymaktadır. Hükümetin Tazminat Yasası ile ilgili bir farkındalık kampanyası başlatması, bu güvensizliğin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunabilir.

6.2.4 Güven Oluşturmada STK'lara ve Avukatlara Düşen Sorumluluk

STK'lar ve avukatlar, yasanın etkili biçimde uygulanmasında kritik bir rol oynamaktadırlar. Ama kimi durumlarda sürece zarar verdikleri de görülmektedir. Birçok kamu yetkilisi, yerinden edilmiş kişilerin uğradıkları zararları abartarak ve/veya kendileri henüz reşit değilken anne-babalarının uğradıkları zararlar için tazminat isteyerek, başka bir deyişle temelsiz taleplerde bulunarak, yasa istismar etmeye çalışmalarından şikayet etmektedir. Avukatlar tarafından da doğrulanan bu tür durumlar sayıca az olsa bile, yine de devlet ile yerinden edilmiş kişiler arasındaki karşılıklı güvensizliği beslemeleri nedeniyle kaygı vericidir. Bu bağlamda, avukatlara, müvekkillerine başvurularına dayanak olan iddialarında gerçeği yansıtmalarını tavsiye etme konusunda özel bir sorumluluk düşmektedir.¹⁸³ Diğer bir konu da, yerinden edilmiş kişilere verilen avukatlık hizmetlerinin düşük kalitesidir. Bunun bir nedeni, kimi avukatların Tazminat Yasası'nı bir

¹⁷⁶ Çerçeve Metin, satır 1.

¹⁷⁷ UNDP Çalıştayı'nda bir İçişleri Bakanlığı yetkilisinin sorulara yanıtı.

¹⁷⁸ Nitekim hukukçular, gerek siyasal gerekse yargısal süreçlerin ordunun kontrolünde olduğu sıkıyönetim dönemlerinde hukuk süreçlerinin çok daha erişilmez olduğunu belirtmektedirler. Hukukçular, OHAL'in anayasallığı ile sıkıyönetimin hukuk dışılığı arasındaki çelişkiye işaret etmektedirler. Tahir Elçi ile yapılan görüşme, İstanbul, 12 Mart 2006.

¹⁷⁹ Batman'da yerinden edilmiş kişilerin oturdukları iki mahallenin eski muhtarı ile yapılan görüşme.

¹⁸⁰ Batman'ın bir köyünde geri dönenlerle yapılan görüşme, Haziran 2005.

¹⁸¹ Batman'da görüştüğümüz bir yerinden edilmiş kişi, başının belaya girmesinden korktuğu için babasının ölümünden dolayı uğradığı zarar için tazminat başvurusunda bulunmayacağını belirtmiştir, Haziran 2005.

¹⁸² Bengi Yıldız ile yapılan görüşme, Batman, 29 Haziran 2005.

¹⁸³ Nitekim, Batman ve Hakkâri'de görüştüğümüz avukatların çoğu ahlaki sorumluluklarının bilincindeydi; bu kişiler, müvekkillerinin yanlış beyanlarını düzeltmekte önemli bir görev üstlendiler. Bu süreçte yerinden edilmiş kişilere iddianamelerinde gerçeği söylemeleri telkininde bulunan STK'lar da önemli bir rol oynadılar.

kazanç kapısı olarak görmeleridir. Batman’da, yerinden edilmiş kişilerin başvurularına vekaletlere iki STK’nın adeta tekel oluşturmasına hakim olması, yalnızca meslek ahlakı açısından değil avukatlık hizmetlerinin kalitesine olumsuz etkisi açısından da kaygı vericidir. Bu STK’larla çalışan kimi avukatların elinde 600 kadar dosya bulunmaktadır ve bu durumda söz konusu avukatların müvekkillerinin her birinin menfaatini en iyi biçimde gözetmeleri mümkün değildir.¹⁸⁴ Her başvuru sahibinin özel durumunu yeterince yansıtmayan başvuru dilekçelerinin verilmesi, bu kişilerin düşük tazminat almaları ile sonuçlanabilir.

Avukatların müvekkillerine yönelik ahlaki görevlerini ne ölçüde yerine getirdikleri de kaygı konusudur. Kimi avukatlar açısından, hükümetle belirli bir uzlaşmaya varıp bir kaç sene içinde müvekkilleri ile önceden belirledikleri miktarda komisyon almak, uzun, zahmetli ve önceden kestirilemeyecek bir mahkeme sürecine kıyasla daha cazip gelebilir. Oysa, sayıları az olmakla birlikte kimi yerinden edilmiş kişiler, uğradıkları manevî zararlar için tazminat almak veya devlete karşı dava kazanmak umuduyla idari mahkemelere ve ardından AİHM’ye başvurmayı tercih etmektedir. Diğer bazı avukatlar ise, ideolojik bir tutum takınarak müvekkillerine komisyonlarla uzlaşmamaları ve devlete karşı dava açmaları telkininde bulunabilmektedirler.¹⁸⁵ Yine başkaları ise, vekalet ettikleri başvuruların sonuçlandırılma sürecini hızlandırmak amacıyla komisyonlarla klientalist ilişkilere girebilmektedir.¹⁸⁶ Bu örnekler, devletle yerinden edilmiş kişiler arasındaki karşılıklı güvensizlik hislerini daha da derinleştirmeye yol açabilecekleri için kaygı vericidir.

6.2.5 Tazminatlar

TESEV Araştırma Grubu’nun görüştüğü hemen bütün avukatlar ve STK’ların paylaştığı ortak görüş, manevî tazminatın öngörülmemesinin Tazminat Yasası’nın başlıca eksikliklerinden biri olduğudur. Devlet, AİHM’de dava kazanan¹⁸⁷ veya dostane çözüme ulaşan¹⁸⁸ birçok yerinden edilmiş kişiye manevî tazminat ödemişken aynı hakkı Tazminat Yasası kapsamında başvuru yapanlara tanımamakla, benzer mağduriyetler yaşamış kişiler arasında fiilen ayrımcılık yapmaktadır. TESEV Araştırma Grubu’nun görüştüğü STK’lar ve avukatlar, manevî tazminatın ödenmesinin, mağdurların adalete inancını pekiştirme ve toplumsal mutabakat sağlanması açısından büyük önem taşıdığını vurgulamışlardır (bakınız, aşağıda “Toplumsal Mutabakat”). Manevî tazminatın öngörülmesi ayrıca, kendilerine ait toprakları olmayan, ancak ekip biçtikleri ve üzerinde yaşadıkları topraklardan kopartılmış olan çok sayıda kişinin de uğradıkları zararların tazmin edilmesini sağlayacaktır. Benzer biçimde, kişilerin toprak üzerindeki mülkiyet haklarının ispat edilemediği durumlarda da manevî tazminat, mağduriyetleri bir ölçüde telafi edebilecektir.

Yasa, ölüm ve yaralanmalar için son derece düşük tazminatlar öngörmektedir. Görüştüğümüz bütün avukatlar, mağdurlar ve kimi kamu görevlileri, ölüm karşılığı ödenen 14.000 YTL’nin (10.350 ABD Doları)¹⁸⁹ “insan yaşamının değeri olamayacağını” belirtmişlerdir.¹⁹⁰ Avukatlar ayrıca, ölüm, yaralanma ve sakatlanmalarda önceden belirlenmiş sabit bir tazminatın öngörülmesinin Türkiye’de tazminat hukukunun genel ilkelerine aykırı düştüğünü belirtmişlerdir.¹⁹¹ Bu genel ilkelere göre, idare mahkemelerdeki yaygın uygulama, maktulün varislerine veya yaralanan kişiye ödenecek tazminatın maktulün veya yaralanan kişinin yaşı, gelir düzeyi, eğitim durumu gibi öznel koşullarının dikkate alınarak belirlenmesi şeklindedir.

¹⁸⁴ Mazlum-Der ile yapılan görüşme, Batman, 24 Haziran 2006. Diyarbakır’da kimi avukatlar da, bazı meslektaşlarının bu yasa çerçevesinde yapılan başvuruları bir kazanç kapısı olarak gördüklerini, bu nedenle müvekkillerinin çıkarlarını gereğince korumadıklarını teslim ettiler. Diyarbakır’da yapılan görüşmeler, Şubat 2006.

¹⁸⁵ Hakkâri’de bir avukat, komisyonları ve idari mahkemeleri aşarak doğrudan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) başvuracağını belirtti. Hakkâri’de yapılan görüşme, 21 Ekim 2005. Böyle bir yasal strateji, AİHM’nin “iç hukuk yollarının tüketilmesi” ilkesi ışığında son derece riskli olmakla kalmamakta, avukatların müvekkillerinin çıkarlarını gözetme sorumluluğu bakımından da etik bir takım sorunlar yaratmaktadır. Nitekim, AİHM, *İçyer Türkiye’ye Karşı* davasında, tazminat komisyonlarının etkili bir iç hukuk mekanizması oluşturduğuna ve başvuru sahiplerinin Strasbourg’da dava açmadan önce bu yolu tüketmeleri gerektiğine karar vermiştir. AİHM, *İçyer Türkiye’ye Karşı* (2006) Başvuru No: 18888/02, 12 Ocak.

¹⁸⁶ Diyarbakır Barosu’nda yapılan bir toplantıda bir araya gelen yaklaşık 50 avukatın mutabık kaldığı sonuçları açıklayan bildirge, 2 Şubat 2006 (bundan böyle “Avukatlar Bildirgesi” olarak anılacaktır). TESEV Araştırma Grubu’nun kayıtlarında mevcut.

¹⁸⁷ AİHM’nin “güvenlik güçlerinin başvuru sahibinin evini ve mülkünü kasıtlı olarak tahrip ettiklerini ve ailesini köyden ayrılmaya zorladıklarını” tespit ettiği (para. 194) bir davada, bu durumun “Sözleşme’nin 13’üncü maddesini [ulusal bir makama etkili başvuru hakkı] ve 1. Protokol’ün 1’inci maddesini [mülkiyet hakkının barışçıl kullanımı] ciddi şekilde ihlal ettiği” (para. 239) sonucuna varılmış; başvuru sahibinin oğullarının “güvenlik güçlerince ikrar edilmeksizin göz altına alınmasının” (para. 168) ardından “güvenlik güçlerinin elinde ikrar edilmeyen ve varsayılan ölümlerinin” (para. 237) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) 2’nci [yaşam hakkının korunması], 5’inci [kişinin özgürlük ve güvenlik hakkının korunması] ve 13’üncü maddelerine aykırı olduğu tespit edilmiş (para. 168, 191 ve 201) ve ilgili taraflara “yaşadıkları acı ve ıstırap” nedeniyle manevî tazminat ödenmesi kararlaştırılmıştır. AİHM’nin buna benzer biçimde manevî tazminat kararı verdiği diğer örnekler şöyledir: *Hasan İlhan Türkiye’ye Karşı* (2005) Başvuru No: 22494/93, 9 Kasım; *Menteşe ve Diğerleri Türkiye’ye Karşı* (2005) Başvuru No: 36217/97, 18 Ocak.

¹⁸⁸ Örneğin bakınız, AİHM, *Kemal Güven Türkiye’ye Karşı* (2001) Başvuru No: 31847/96, 25 Mayıs; AİHM, *Cemal ve Nurhayat Güven Türkiye’ye Karşı* (2001) Başvuru No: 31848/96, 22 Mayıs; AİHM, *Aygördü ve Diğerleri Türkiye’ye Karşı* (2001) Başvuru No: 33323/96, 22 Mayıs; AİHM, *İnce ve Diğerleri Türkiye’ye Karşı* (2001) Başvuru No: 33325/96, 22 Mayıs.

¹⁸⁹ Bu miktar, 2006 yılında kamu görevlilerinin maaş katsayısındaki artış ile orantılı olarak bir miktar artacak ve 16.000 YTL’ye (11.800 ABD Doları) çıkacaktır. Diyarbakır Barosu Göç Koordinatörü Mahsunî Karaman ile yapılan telefon görüşmesi, 25 Şubat 2006.

¹⁹⁰ Batman’da bir vali yardımcısı ile yapılan görüşme, 23 Haziran 2005.

¹⁹¹ Batman ve Diyarbakır’daki avukatlar, 17 yaşında hayatını kaybeden bir kişiyle 60 yaşında ölen bir kişi için veya küçük çiftçi ile büyük toprak sahibi için aynı miktarda tazminat ödenmesinin hakkaniyet ilkeleri ile bağdaşmadığını belirtmişlerdir. Batman ve Diyarbakır’da yapılan görüşmeler, Haziran 2005 ve Şubat 2006.

6.2.6 Uygulamadaki Sorunlar

TESEV Araştırma Grubu'nun saha çalışması, uygulamadaki sorunların üç temel nedenden kaynaklandığını göstermektedir: 1) İyi niyetle ve gayretle çalışan kimi komisyonların, yasadaki sorunlar ve gerekli finansal ve insani kaynakların bulunmayışı nedeniyle fazla bir manevra alanlarının bulunmaması; 2) İyi niyetli olsalar da diğer bazı komisyonların, sürecin iyileştirilmesi ve hızlandırılması için hükümetten net bir siyasi talimat beklemesi; 3) Mağdurları yasayı suistimal etmek isteyen fırsatçılar ve/veya PKK işbirlikçileri olarak gören bazı komisyonların önyargılı olmaları.

Komisyonların tutumlarındaki farklılıkların ve uygulamalarındaki uyumsuzluğun başlıca nedeni, hükümetin komisyonlara Tazminat Yasası'nın uygulaması konusunda net bir talimat vermemiş olmasıdır. 2005 yılı yazında, Dışişleri Bakanlığı yayımladığı bir genelgede, AİHM'de köy boşaltmalarla ilgili yaklaşık 1.500 dosyanın beklediği uyarısında bulunarak İçişleri Bakanlığı'ndan başvuruları değerlendirme sürecinin hızlandırılmasını, ispat yükü konusunda esnek davranılmasını ve tazminat miktarlarında daha cömert olunmasını istemiştir.¹⁹² İçişleri Bakanlığı, bu talebe yanıt olarak, yayımladığı bir genelgede komisyonlara bu yönde talimatlar vermiş ve hükümetin AİHM'ye emsal olarak sunabileceği sulhnameler düzenlemelerini istemiştir.¹⁹³ Sonuçta AİHM, hükümetin sunduğu emsal komisyon kararlarına dayanarak, *İçyer* kararında komisyonların "etkili bir iç hukuk yolu" olduğuna karar vermiş ve yerinden edilmiş kişilerin Strasbourg'a başvurmadan önce bu yolu tüketmeleri gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁴ Bu örnek kararların siyasi baskı altında alındığını ve *İçyer* davasının ardından bu baskının ortadan kalktığını¹⁹⁵ belirten avukatlar, uygulamanın daha şimdiden yavaşladığını ve kötüye gittiğini¹⁹⁶ ve tazminat miktarlarının önemli ölçüde düştüğünü¹⁹⁷ kaygıyla dile getirmektedirler.

Çerçeve Metin'de yasanın "etkin şekilde uygulanmasının" hükümetin bir hedefi olarak belirtilmesi olumlu olmakla beraber, bugüne kadarki uygulama bu konuda ihtiyatlı olunmasını gerektirmektedir. Hükümetin yasaya ilişkin olarak net ve bağlayıcı bir siyasi irade göstermesi; uygulamada yeknesaklığın sağlanması amacıyla yasanın uygulanması konusunda komisyonlara açıklayıcı notlar hazırlaması ve ulusal ve uluslararası STK'larla işbirliği içinde yalnızca valilere ve vali yardımcılara değil komisyonların bütün üyelerine eğitim vermesi zorunludur. Bu tür önlemler, komisyonların daha şimdiden "rehavete" girmesine yol açtığı anlaşılan AİHM'nin *İçyer* kararından sonra özellikle gerekli olmuştur.¹⁹⁸

6.2.7 Ağır İspat Yükünden Kaynaklanan Yüksek Ret Oranları

İspat yükü, uygulamadaki sorunların en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen köy boşaltmalarını ispat etmenin olanaksızlığı, bugüne dek uygulamada farklı sonuçlar alınmasına yol açmıştır. Sorunun özünde yatan, güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen köy boşaltmaları TBMM Raporu'nda çok önceleri saptanmış olmasına karşın,¹⁹⁹ yetkililerin bu durumdan doğan sorumluluklarını üstlenme konusunda isteksiz davranmalarıdır.²⁰⁰ Esasen, Özel Temsilci de, "aralarında güvenlik güçleri tarafından tahliye edilenlerin de bulunduğu" yerinden edilmiş kişilere tazminat ödenmesini öngören bir yasa tasarısının hazırlanmasını memnuniyetle karşıladığı 2002 raporunda bu duruma işaret etmiştir. Hükümetin sorumluluğunu üstlenmemede gösterdiği bu tutum, köylerinin jandarma tarafından boşaltıldığını iddia eden yerinden edilmiş kişilerin başvuruları açısından özellikle önemlidir. Bugüne kadarki uygulamalara bakıldığında, komisyonların bu konuda iki yoldan birini seçtikleri görülmektedir: yerinden

¹⁹² "İsteddiği Tazminatı Alamayan AİHM'e Başvuruyor," *Akşam*, 4 Ağustos 2005. O sıralarda AİHM, önünde bekleyen yığınla dosyayı ele almadan önce Tazminat Yasası'nın uygulamasını dikkatle izlemekteydi.

¹⁹³ Yaygın olarak bilinen bu "sır," TESEV Araştırma Grubu'na bir çok avukat tarafından dile getirilmiş; en son Batman (telefon görüşmesi, 15 Şubat 2006) ve Diyarbakır barolarından (yazışma, 14 Mart 2006) birer avukat tarafından iletilmiştir.

¹⁹⁴ Bakınız dipnot 185.

¹⁹⁵ Batman Barosu'na kayıtlı bir avukat, hükümetin önceleri komisyonlarla düzenli olarak sürdürdüğü iletişimin *İçyer* kararından sonra kesildiğini belirtmiştir. Telefon görüşmesi, 15 Şubat 2006.

¹⁹⁶ Biri tazminat komisyonlarında üye olarak görev yapan iki Diyarbakır Barosu üyesi, Diyarbakır'daki komisyonların o zamana dek örnek sayılabilecek çalışmalarının son dönemde AİHM'nin kararının ardından bozulduğunu belirtmiştir. 14 Mart 2006 tarihli yazışma.

¹⁹⁷ Diyarbakır Barosu Göç Koordinatörü Mahsuni Karaman, Diyarbakır'da tazminat miktarlarındaki azalmaya örnek olarak, benzer başvurularda hükmedilen tazminat miktarlarındaki farklılıklara işaret etmiştir: Bir dönümlük arazi için ödenen tazminat bedeli 85 YTL'den 50 YTL'ye (63 ABD Doları'ndan 37 ABD Doları'na); bir ceviz ağacı için ödenen tazminat bedeli ise 35 YTL'den 20 YTL'ye (26 ABD Doları'ndan 15 ABD Doları'na) düşmüştür. Telefon görüşmesi, 25 Şubat 2006.

¹⁹⁸ Avukatlar Bildirgesi.

¹⁹⁹ Bakınız dipnot 9.

²⁰⁰ TESEV Araştırma Grubu'nun Batman ve Hakkâri'de görüştüğü valiler ve vali yardımcılarını, güvenlik güçlerinin köy "boşaltmadığı," bu köylerin "boşaldığı"nda ısrar etmişlerdir. Benzer bir vurgu, bir İçişleri Bakanlığı yetkilisi tarafından da yapılmıştır, telefon görüşmesi, 10 Şubat 2006.

edilmiş kişilerin köylerinin gerçekten jandarma tarafından boşaltıldığını gösteren ve jandarma tarafından temin edilen olay tutanağı istemek veya mahallinde keşif yapmak ve/veya sözüne güvenilir tanıkların ifadelerini kanıt olarak kabul etmek. Komisyonların bu iki yoldan hangisini tercih ettiği, başvuruların sonucunu da belirleyebilmektedir. Örneğin, Diyarbakır’da komisyonların yerinde keşifler yapması başvuruların olumlu sonuçlanmasına yol açmışken,²⁰¹ Hakkâri’de jandarma tarafından temin edilen bilgilerin kesin delil olarak kabul edilmesi başvuruların reddedilmesine yol açmıştır (bu konuda bir sonraki bölüme bakınız).

Yönetmelikte son dönemde yapılan yerinde bir değişiklik,²⁰² yerinden edilmiş kişilerin uğradıkları zararları ellerindeki her türlü bilgi ve belge ile ispat etmelerini mümkün kılmaktadır. Ne var ki, bu değişikliğin kimi komisyonların üzerinde pek az etkili olduğu görülmektedir. Diyarbakır ve Batman’daki komisyonlar, yönetmelik değiştirilmeden önce bile ispat kaidelerini katı biçimde uygulamamışlardı. Bu nedenle, bu iki ilde tek bir başvuru bile bilgi-belge eksikliği gerekçesiyle reddedilmemişti.²⁰³ Buna karşılık, Şırnak, Mardin ve Hakkâri’deki komisyonlar yönetmelikte değişiklik yapıldıktan sonra bile, yerinden edilmiş kişilere ağır ispat yükü getirmeye devam etmektedirler.²⁰⁴ Bu yaklaşım, bilgi ve belge eksikliği gerekçesiyle çok sayıda başvurunun reddedilmesine yol açmıştır. Örneğin, 31 Ocak 2006 tarihi itibarıyla, Hakkâri’de yapılan 1.325 başvurudan 844’ü reddedilmiştir. Bu ret kararlarının çoğu daha önce tazminat almış olan güvenlik güçlerinin başvurularına ilişkin olmakla birlikte,²⁰⁵ 309’unun gerekçesi “bilgi ve belge eksikliği”ne dayanmaktadır.²⁰⁶ Hakkâri Valiliği, bu ikinci grup retlere ilişkin açıklama istenmesi üzerine, genel olarak bu başvurularda “olayın vuku bulduğuna dair olay yeri tespit tutanaklarının olmadığı ile ilgili Askeri, Emniyet ve Savcılıklardan alınan yazılarda bu tür bilgilerin bulunmadığı” açıklamasını yapmıştır.²⁰⁷ Başka bir deyişle, her dört başvurudan en az biri, yerinden edilmiş kişiler köylerinin güvenlik güçleri tarafından boşaltıldığını veya güvenlik endişesiyle köylerini terk etmek zorunda kaldıklarını ispat eden resmi belge ibraz edememeleri sonucunda reddedilmiştir. Vali yardımcısı, az önce söz edilen ikinci kategorideki başvuruların reddedilmesini “güvenlik endişesi”ni kanıtlayabilecek herhangi bir belgenin bulunamayacağı olarak açıkladı.²⁰⁸ İlk kategori için yaptığı açıklama ise daha basittir: güvenlik güçleri tarafından boşaltılan köy yoktur.²⁰⁹ Vali yardımcısı, yerinden edilmiş kişilerin iddialarını, sözüne güvenilir tanıklar yoluyla kanıtlamalarına imkan tanınmasını da kategorik olarak reddetmiştir.²¹⁰ Uygulamada getirilen bu farklı standartlar, idareye tanınan takdir yetkisinin iller arasında nasıl tutarsız uygulamalara yol açabileceğini göstermektedir.

Hükümetin yasanın suistimal edilmesini önleme gayretinin meşruiyeti şüphe götürmez. Ancak, bu meşru amaç, yerinden edilmiş kişilere ağır ispat yükü getirilmeden de gözetilebilir. Mağdurlardan mevcut olmayan veya, jandarmanın suçunun ikrarı gibi, temin edilmesi olanaksız belgeler istenmesi, bazı mağdurların adalete erişimini fiilen imkansız kılmaktadır. Bu uygulama sürdükçe, hükümetin, Özel Temsilci’nin “güvenlik güçleri tarafından tahliye edilen” kişilere de tazminat verilmesi yolundaki tavsiyesini yerine getirdiğini iddia etmesi mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda, yukarıda önerildiği gibi, komisyonlara açıklayıcı notların gönderilmesi ve komisyonların eğitilmesi daha da büyük önem kazanmaktadır.

6.2.8 Köy Boşaltma İddialarının Değerlendirilmesinde Jandarmanın Bilgi Kaynağı Olmasının Sakıncaları

Komisyonların, özellikle taşınmaz mallara gelen zararlara ilişkin başvurularda, jandarma tarafından sağlanan bilgileri kanıt olarak değerlendirmesi, farklı illerdeki uygulamalar arasında tutarsızlıklar yaratmış olması nedeniyle kritik bir meseleye işaret etmektedir. Bu bağlamda belirleyici etmen, komisyonların başvuruların değerlendirilmesinde jandarmanın sağladığı bilgilere başvuruların sonucunu belirleyen bir önem verip vermediğidir. Diyarbakır’da komisyonlar, jandarmadan alınan bilgileri de dikkate almakla

²⁰¹ Örneğin, komisyonlar Lice ve Kulp ilçelerinin Şaklat ve Narlıca köylerindeki yerinden edilmiş kişilere tazminat ödenmesini kararlaştırmıştır.

²⁰² Bakınız dipnot 158.

²⁰³ İçişleri Bakanlığı Belgesi. Bakınız dipnot 171.

²⁰⁴ Diyarbakır Barosu’na mensup bir avukat ile telefon görüşmesi, Ekim 2005.

²⁰⁵ Tazminat Yasası, Madde (II) (daha önce diğer yasal yollarla karşılanan zararları kapsam dışında bırakılmaktadır).

²⁰⁶ Hakkâri Valiliği’nden alınan yazılı bilgi, 10 Şubat 2006.

²⁰⁷ A.g.k. Yazım hataları yazarlara ait değildir.

²⁰⁸ Hakkâri’de bir vali yardımcısı ile yapılan görüşme, 19 Ekim 2005.

²⁰⁹ A.g.k.

²¹⁰ A.g.k. Bununla birlikte olumlu bir gelişme, Hakkâri’deki komisyonların bu konudaki tutumlarını son dönemde görünüşte değiştirmiş olmasıdır. Komisyonların, başvuru sahiplerinin sözüne güvenilir tanıklar göstermelerine izin vererek ispat yükü konusunda daha esnek davranmaya karar verdikleri anlaşılıyor. Görüldüğü kadarıyla, komisyonlar daha önce reddedilen başvuruların yeniden değerlendirilmesi için de bir çözüm düşünmeye başlamışlardır. Hakkâri’de bir avukat ile yapılan telefon görüşmesi, 31 Ocak 2006.

birlikte, keşif raporlarını kesin kanıt olarak kabul etmektedirler.²¹¹ Buna karşılık Hakkâri'de, jandarmanın görüşü başvuruların sonucunu kendi başına belirleyebilmektedir.²¹²

Hakkâri'den çarpıcı bir örnek, jandarmanın verdiği bilgilere bel bağlamanın tehlikesine işaret etmektedir. Bu ildeki komisyonlardan biri, 7 Mart 2005 tarihli bir kararında, köyünün 1996 yılında güvenlik güçleri tarafından boşaltıldığını, bu sırada mallarına zarar geldiğini ve o günden bu yana köyündeki mallarına ve arazisine ulaşamaması nedeniyle zarara uğradığını iddia eden yerinden edilmiş bir kişinin talebini reddetmiştir.²¹³ Komisyon ret kararını, jandarma tarafından verilen bilgiye dayandırmıştır. Jandarma yetkilileri, köylülerin başvuruya konu olan Otluca köyünün Tümsek mezrasında 1987'den bu yana yaşamakta olduğunu, mezraya halen ulaşılabilirliğini ve başvuru sahibinin 1997 yılında mezrayı kendi isteğiyle terk ettiğini belirtmiştir.²¹⁴ Komisyonun avukat üye dahil iki üyesi karara muhalefet şerhi koymuştur. Bu kararda çarpıcı olan, Otluca köyünün 24 Ağustos 1996 tarihinde Hakkâri Dağ ve Komando Tugayı tarafından boşaltıldığına ve o tarihten bu yana köye giriş-çıkışların özel izne tabi olduğuna hüküm getiren kesinleşmiş bir mahkeme kararına ters düşmesidir.²¹⁵ Komisyon, başvuru dosyasında yer alan mahkeme kararını kanıt kabul etmek yerine, boşaltma olayının faili olduğu iddia edilen jandarmanın verdiği bilgiyi esas alarak hukuk dışı bir karara varmıştır. Başvuru sahibi komisyonun kararını takiben yargı yoluna giderek karara itiraz etmiştir.²¹⁶ Mahkemelerin, bu ve benzer ret kararları konusunda verecekleri nihai kararlar, Tazminat Yasası çerçevesinde oluşturulan iç hukuk mekanizmasının gerçekte ne kadar etkili ve yeterli olduğunu da gösterecektir.

Hükümet, komisyonların retler dahil bütün kararlarını, itiraz edilmesi halinde, yeniden değerlendirecek idari bir organ oluşturmalıdır. Böyle bir organın varlığı, başvuruları değerlendirme süresi makul bir zaman dilimi ile sınırlandırılması halinde, ayak direyen komisyonlar üzerinde olumlu anlamda bir baskı oluşturacak ve yasanın uygulanmasına engel oluşturmadan komisyonların denetlenmesini sağlayacaktır. Dahası, Tazminat Yasası komisyonlar tarafından alınan kararlara ilişkin olarak yargı yolunu açık tutmakla birlikte, dava açmanın maliyeti²¹⁷ ve yargı sürecinin uzunluğu²¹⁸ başvuru sahiplerini yargı yoluna gitmekten caydırabilecektir. Nitekim, eldeki resmi rakamlara göre, bugüne dek yerinden edilmiş kişilerin büyük çoğunluğu komisyonlarla uzlaşma yolunu seçmiştir.²¹⁹ Bu bağlamda, yerinden edilmiş kişilerin idare mahkemelerinde açacakları davalarda harçtan muaf tutulmaları ve maddi durumu yetersiz olanlara adli yardım sağlanması, komisyonların başvuruları daha dikkatli ve titiz değerlendirmelerini sağlayabilir. Böylesi bir adım, maddi açıdan darboğazda olan çoğu yerinden edilmiş kişi açısından uzun ve masraflı bir yargı sürecinin gerçekçi bir seçenek olmaması nedeniyle özellikle gereklidir.

6.2.9 Zarar Tespit Komisyonları: Yapıları, Kaynakları ve Çalışma Koşulları

Komisyonların ağırlıklı olarak kamu görevlilerinden oluşması, tarafsızlıklarına ve bağımsızlıklarına gölge düşürmektedir. Bu durum, ayrıca, komisyonların performansını yetkililerin tutumlarına tabi kılarak uygulamada keyfiliklere ve tutarsızlıklara yol açmaktadır. Batman ve Diyarbakır'daki kamu görevlilerinin iyi niyetleri sonucunda bu illerdeki komisyonlar, yasanın elverdiği ölçüde hızlı, eşgüdümlü ve adil biçimde çalışmaktadırlar.²²⁰ Buna karşılık, Mardin ve Şırnak'taki komisyonların başvuruların çoğunu reddettiği ve yavaş çalıştığı bildirilmektedir.²²¹ Başvuruların eşitlikçi ve adilane ele alınması, ancak, yerinden edilmenin yol açtığı zararların değerlendirilmesinde ehil olan bağımsız uzmanların yardımlarıyla mümkün olabilir.

²¹¹ Diyarbakır Barosu Başkanı Sezgin Tanrıkulu ile yapılan görüşme, 14 Mart 2006.

²¹² Bakınız dipnot 214'e denk düşen metin.

²¹³ Hamdi Alçiçek'in 25.08.2004 tarihli başvurusu üzerine verilen, 07.03.2005/4433 tarihli ve 2005/16 sayılı karar. 1 no'lu Zarar Tespit Komisyonu, Hakkâri Valiliği.

²¹⁴ Hakkâri İl Jandarma Komutanlığı'nın 17.12.2004 tarihli raporu.

²¹⁵ Van İdare Mahkemesi'nin 30.09.1999 tarih ve 1999/913 sayılı kararı.

²¹⁶ Van İdare Mahkemesi'nde beklemeye alınmış başvuru.

²¹⁷ Olumlu bir husus, Tazminat Yasası'nın yerinden edilmiş kişileri zarar tespit komisyonlarına yaptıkları başvurularda harçtan muaf tutmasıdır.

²¹⁸ Avukatlar, Güneydoğu bölgesindeki iki bölge idare mahkemesinin mevcut iş yükü nedeniyle, idare mahkemelerinde bir davanın sonuçlandırılmasının 4-6 yıl aldığını belirtmişlerdir. Avukatlar, bu mahkemelere Tazminat Yasası çerçevesinde yapılacak başvuruların bu süreyi daha da uzatabileceğine dikkat çekmektedirler.

²¹⁹ Ülke genelindeki resmi sayılara göre, 2005 yılı sonu itibarıyla 4.003 başvuru sahibi kendilerine önerilen sulhnameleri imzalamış, 261'i ise bunu reddetmiştir. İçişleri Bakanlığı Belgesi, bakınız dipnot 171.

²²⁰ Bununla birlikte, bu illerdeki komisyonların çalışmalarının, AIHM'nin İçyer kararından sonra yavaşladığı bildirilmektedir. Bakınız, yukarıda "Uygulamadaki Sorunlar." Başvuruların büyük çoğunluğunun henüz işleme alınmamış olmasına karşın, son dönemde Diyarbakır'daki komisyonların sayısı dörtten üçe indirilmiştir. Diyarbakır Barosu'ndan Murat Güzel ve Tahir Elçi ile yazışma, 15 Mart 2006.

²²¹ Diyarbakır'dan bir avukat ile yapılan telefon görüşmesi, Ekim 2005. Nitekim, resmi verilere göre, Mardin'de 847 başvurudan 732'si, Şırnak'ta ise 1.415 başvurudan 1.224'ü reddedilmiştir. İçişleri Bakanlığı Belgesi, dipnot 171. Ayrıca, Şırnak'taki komisyonlar köy boşaltmalara ilişkin başvuruları değerlendirmeye henüz başlamadıkları gibi, henüz keşif de yapmamışlardır. Diyarbakır Barosu'ndan Murat Güzel ve Tahir Elçi ile yazışma, 15 Mart 2006.

Komisyonlara belediye yetkililerinin, insan hakları avukatlarının ve konuyla ilgili çalışmalar yapan STK'lardan temsilcilerin dahil edilmesi yalnızca bu amaca hizmet etmekle kalmayacak, ayrıca komisyonların yerinden edilmiş kişiler gözünde meşruiyet kazanmalarına da yardımcı olacaktır.

Ancak, komisyonların etkili çalışabilmeleri için kendilerine gerekli çalışma koşullarının ve kaynakların sağlanması da gerekir. Komisyon üyelerinin bu kamu hizmetini asli görevlerine ek olarak ve anlamlı bir ücret almaksızın vermeleri, süreci yavaşlatmakla kalmıyor, komisyonların performansını üyelerin iyi niyetine tabi kılıyor.²²² Diğer üyelerden farklı olarak düzenli bir gelirleri olmayan avukatların ise ayrıca bir mağduriyeti bulunuyor. Komisyonlara ödenek ayrılmaması, personel ve teknik donanım eksiklikleri de yavaşlamaya neden olmaktadır. Yasanın uygulamasında olumlu bir örnek teşkil eden Batman'da bile, 25 Ekim 2005 itibarıyla 7.843 başvurudan sadece 410'u sonuca bağlanabilmişti.²²³ Başka bir deyişle, Batman'da ilk komisyonun oluşturulmasının üzerinden geçen bir yıldan fazla sürede, toplam başvuruların yüzde 10'u bile sonuçlandırılmamıştı. Diyarbakır'daki durum ise daha da kaygı vericidir. 15 Şubat 2006 tarihi itibarıyla bu ilde yapılan toplam 31.830 başvurudan yalnızca 1.690'ı, yani yüzde 5'ten biraz fazlası sonuçlandırılmıştır.²²⁴ Kimi illerde bugüne dek değerlendirilen başvuruların büyük bir kısmını zarar tespiti gerektirmeyen görece “kolay” dosyalar olduğu²²⁵ ve komisyonların İçyer kararının ardından yavaşladıkları dikkate alınır, sonuçlandırılmayı bekleyen başvuruların yasada öngörülen iki yıllık süre içerisinde ele alınmasının imkansız olduğu ortadadır.²²⁶ Hükümetin Tazminat Yasası'na başvuru son tarihini 3 Ocak 2007'ye kadar uzatması çok yerinde bir karardır.²²⁷ Sürecin adil bir şekilde ilerlemesi açısından, başvuruların değerlendirilmesi için konulan iki yıllık sürenin uzatılması da yerinde olacaktır.

Çözüm Bekleyen Sorunlar/Yeni Tavsiyeler:

Tazminat Yasası'nın yetersizlikleri ve uygulamadaki sorunlar bu yasanın önemine gölge düşürmektedir. Yasa kapsamı, ister zorla yerinden edilmiş ister silahlı çatışmalar yüzünden yerlerinden ayrılmak zorunda kalmış bütün kişileri içine alacak şekilde genişletilmelidir. Yaşam, özgürlük ve güvenlik ile mülkiyet hakları ihlal edilmiş olan yerinden edilmiş kişilerin uğradıkları manevi zararların da AIHM içtihatı doğrultusunda tazmin edilebilmesi için yasada gerekli değişiklikler yapılmalıdır. Hükümet, STK'lar ve yerel yönetimlerle işbirliği halinde, yasaya ilişkin Türkçe ve Kürtçe bilgilendirme kampanyası başlatmalıdır. Türkiye Barolar Birliği ve bölge baroları üyelerini mesleki etik kurallarına sadık kalmaları konusunda uyarmalı ve avukatların yasaya ilişkin faaliyetlerini izlemelidirler. Baro yönetimleri, üyelerine yol gösterici ilkeler hazırlamakta ve yerinden edilmiş kişilere yasa çerçevesindeki haklarını anlatan broşürler tasarlamak için uluslararası kuruluşlardan yardım isteyebilirler. Zarar tespit komisyonları, her türlü zararda ödenecek tazminat miktarlarını, başvurunun öznel koşullarını dikkate alarak ayrı ayrı belirleyebilmelidir. Başvuruların değerlendirilmesi için belirlenen iki yıllık süre daha gerçekçi bir zaman dilimine uzatılmalıdır. Hükümet, uygulamada birliğin sağlanabilmesi için, yasa konusunda net bir tutum geliştirmeli, komisyonlara yasanın uygulamasına dair bağlayıcı nitelikte açıklayıcı notlar göndermeli ve başvuru sahiplerine ağır ispat yükü getirmemeleri ve ispat konusunda esnek davranmaları talimatını vermelidir. Hükümet ayrıca sivil toplumla işbirliği yaparak sadece valiler ve yardımcılarını değil komisyonların bütün üyelerini kapsayan eğitimler vermelidir. Hükümet, başlangıç olarak, yasanın etkili ve adil uygulanmasına yönelik siyasi desteğini açık biçimde ilan etmelidir. Komisyonlar ise, jandarma tarafından verilen bilgilere başvuru sonuçlarını belirleyici önem atfetmemelidir. Komisyonların verdikleri kararları gözden geçirmek üzere bir idari temyiz mercii oluşturulmalı ve bu mercinin kararları değerlendirme süresi 2-3 ay ile kısıtlanmalıdır. Yerinden edilmiş kişiler, adalete erişimlerinin sağlanabilmesi için, idari mahkeme harçlarından muaf tutulmalı ve gerektiğinde kendilerine adli yardım temin edilmelidir. Zarar tespit komisyonlarının yapısı, sivil toplumla kamu kesiminin dengeli temsilini sağlayacak şekilde değiştirilmelidir. Komisyonlar profesyonelleştirilmeli, sayıları artırılmalı ve çalışma koşulları iyileştirilmelidir.

²²² Tazminat Yasası'nda kısa bir süre önce yapılan değişiklikle komisyon üyelerine her oturum için yaklaşık 22 YTL ödeme yapılması öngörülmüş olmakla birlikte, bir ay içinde ödeme yapılacak oturum sayısı altı ile sınırlanmıştır. Bu ödeme, komisyon üyelerinin bu işe ayırdıkları uzun mesai saatlerini karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Dahası, yasa değişikliğinin ileri dönük olması, komisyon üyelerinin Tazminat Yasası'nın yürürlüğe girmesinden bu yana bir yılı aşkın süredir yaptıkları çalışmaların tazmin edilmeyeceğini göstermektedir. Yasada yapılan değişiklik için bakınız, 5442 Sayılı Yasa, dipnot 158.

²²³ Batman Valiliği tarafından temin edilen yazı, 25 Ekim 2005.

²²⁴ Diyarbakır Valiliği tarafından temin edilen bilgi, 19 Şubat 2006.

²²⁵ Örneğin Şırnak'ta durum böyledir. Diyarbakır Barosu'ndan Murat Güzel ve Tahir Elçi ile yazışma, 15 Mart 2006. Aynı durum 2005 yazı ortalarına kadar Batman ve Diyarbakır için de geçerliydi. A.g.k. ve Batman'daki saha çalışması, Haziran 2005.

²²⁶ Geçici Madde 1.

²²⁷ 5442 Sayılı Yasa, bakınız dipnot 158.

7. ULUSLARARASI ORTAKLARLA İŞBİRLİĞİ

7.1 Özel Temsilci'nin İlgili Tavsiyeleri

Türkiye Hükümeti'ne:

Uluslararası kuruluşlarla işbirliği: Hükümetin, yerinden edilmiş kişilerin güncel gereksinimlerini karşılama ve geri dönmelerini ve yeniden yerleşimlerini kolaylaştırma çabaları açısından, uluslararası kuruluşlarla olası işbirliği alanlarını araştırması kuvvetle tavsiye edilir. Bugüne dek uluslararası toplum geri dönüş konusunda hükümete yardım sağlamamış, hükümet de bu tür bir uluslararası yardım talebinde bulunmamıştır. Bununla birlikte, hükümetin önündeki iş yükü, uluslararası kuruluşların yapacakları yardımı çok değerli kılabileceği ölçüde büyüktür. Hükümet, uluslararası kuruluşlar ve Dünya Bankası ile potansiyel ortakların temsilcilerinin de katıldıkları bir toplantı düzenleyerek, yerinden edilmiş kişilerin gereksinimlerinin karşılanmasında uluslararası toplumun ne tür yardımları olabileceğini araştırabilir.

Birleşmiş Milletler'e:

BM kuruluşlarının artan rolü: Yukarıda söylenenler bağlamında, ülkedeki BM kuruluşlarının, faaliyetlerini gözden geçirerek, hükümetin yerinden edilmiş kişilere yardım çabalarına verdikleri desteği nasıl artırabileceklerini değerlendirmeleri tavsiye edilir. Özel Temsilci, BM Kalkınma Yardım Grubu'na, Daimi Temsilci'den Birleşmiş Milletler Ülke Takımı (UNCT) ile işbirliği içinde, hükümete özellikle yerinden edilmiş kişileri geri döndürme ve yeniden yerleştirme konusundaki çabalarında yardımcı olma konusunda bir strateji geliştirmesini açıkça talep etmesini tavsiye etmektedir. Ayrıca, hükümetle BM kuruluşları arasındaki işbirliğinin kolaylaştırılması açısından, Daimi Temsilci ve UNCT, yerinden edilmiş kişilerle ilgili bir tematik grup oluşturmayı düşünmeye teşvik edilmektedir. Bu grup, BM ve hükümetten ilgili aktörleri bir araya getirecek ve bu konuda düzenli diyalog sağlanması için iyi bir mecra oluşturacaktır.

7.2 Birleşmiş Milletler ile İşbirliği

Özel Temsilci'nin Türkiye ziyaretinin en somut sonucu, hükümetin BM başta olmak üzere uluslararası toplumla işbirliğine istekli hale gelmesi olmuştur. Süreç yavaş gelişse de hükümet UNDP ile yakın mesai içindedir. UNDP TGYONA'nın hazırlanmasına teknik danışmanlık sağlamış ve kapasite geliştirme çabalarını desteklemiştir. UNDP, yerinden edilmiş kişilere yönelik politikalar geliştirmesinde hükümete yardımlarını sürdürmeyi planlamaktadır.

Hükümet, Özel Temsilci'nin raporunda yer alan tavsiyeler doğrultusunda Aralık 2003 ve Ocak 2004'te Dışişleri Bakanlığı'nda uluslararası kuruluşların da katılımıyla bir dizi toplantı yapmıştır. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), Uluslararası Göç Örgütü (IOM), UNDP, Dünya Bankası ve Avrupa Komisyonu temsilcilerinin yanı sıra ilgili hükümet birimlerinden yetkililer bu toplantılara katılmıştır. Bu işbirliğinin en net sonucu, daha sonraki ulusal ve uluslararası yerinden edilme programlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında temel teşkil etmesi beklenen TGYONA'nın başlatılmasıdır. Bir başka sonuç, Yol Gösterici İlkeler'in ve bunlarla ilgili Açıklayıcı Notlar'ın Türkçe'ye çevrilmesi ve kaymakamlarla İçişleri Bakanlığı görevlilerinin İlkeler'in nasıl kullanılacağı konusunda eğitilmesidir. İşbirliğinin bir başka ürünü, yerinden edilmiş kişiler konusunda İçişleri Bakanlığı'nı eşgüdüm mercii olarak belirleyen Çerçeve Metin'dir.

Dışişleri Bakanlığı, kısa süre önce UNDP ile uluslararası bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmanın resmîyet kazanması için Bakanlar Kurulu'nun onayı beklenmektedir. “Türkiye’de Yerinden Olmuş Kişiler Programının Geliştirilmesine Destek” başlığını taşıyan bu anlaşmaya göre UNDP iyi tanımlanmış bir geri dönüş programı geliştirmesinde Türkiye hükümetine birkaç şekilde yardım edecektir: (i) danışmanlık ve tavsiyeler yoluyla uluslararası standartlara uygun bir yerinden olmuş kişiler anketinin hazırlanmasına ve uygulanmasına destek; (ii) Doğu veya Güneydoğu bölgelerindeki seçilecek bir ilde, hükümetin geri dönüşü ve/veya toplumsal entegrasyonu destekleme çabalarına yardım etmeye yönelik bir pilot proje; (iii) UNDP'nin, istendiği takdirde, hükümetin ve UNCT'nin²²⁸ teknik ve diğer uzmanlık gereksinimlerini karşılaması; ve (iv) Yol Gösterici İlkeler'in tanıtılması, İlkeler hakkında bilinç ve farkındalığın artırılması amacıyla yapılacak etkinliklerin desteklenmesi ve kapasite geliştirilmesinin desteklenmesi. Yukarıda açıklandığı gibi (bakınız, “Veri Toplama”), hükümet TGYONA konusunda UNDP ile işiştare içinde hareket etmiştir.

Özel Temsilci Walter Kälin'in 4-6 Mayıs 2005 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında NRC Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi, UNDP ile işbirliği içinde, yerinden edilmenin yaşandığı 14 ilin vali yardımcılara yönelik olarak Yol Gösterici İlkeler'i konu alan bir eğitim çalışması gerçekleştirmiştir. UNDP ve NRC Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi, gelecek aylarda yerel STK'lara yönelik olarak Yol Gösterici İlkeler'in kullanımı konusunda bilinç ve kapasite geliştirme çalışmaları planlamaktadır.

BM temsilcileri İçişleri Bakanlığı'nın işbirliğine hazır olduğunu ve tavsiyelerine kulak verdiğini kaydetmektedir. Ancak, anlaşma Bakanlar Kurulu tarafından onaylanıncaya kadar bu işbirliğinin “sistemik” hale geldiği söylenemez. Bu anlaşma “resmî” mahiyet kazanıncaya kadar BM'nin yerinden edilmiş kişiler konusunda hükümetle görüş alışverişleri ad hoc nitelik taşıyacaktır.

Özel Temsilci'nin raporu, ayrıca, hükümetle uluslararası kuruluşlar arasındaki işbirliğinin ilk aşamalarındaki toplantılarda temsilcileri hazır bulunan Dünya Bankası dahil, uluslararası kuruluşlarla bir toplantı yapılmasını da tavsiye etmektedir. Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili, Banka'nın bu yönde adım atması durumunda, hükümetin Dünya Bankası ile yerinden edilmiş kişilere yönelik çeşitli projelerde işbirliğine açık ve istekli olacağını belirtmiştir.²²⁹

7.3 Avrupa Komisyonu ile İşbirliği

Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi sonucunda Türkiye'nin AB aday ülkeler arasına katılmasıyla birlikte, Türkiye'nin yerinden edilmiş kişiler konusuna yaklaşımının gelişmesinde AB'nin rolü önem kazanmıştır.²³⁰ Burada kaydedilmesi gereken nokta, Özel Temsilci'nin ziyareti ve ardından gelişen uluslararası işbirliği dahil bu alandaki bütün önemli gelişmelerin Helsinki Zirvesi sonrasında gerçekleşmesidir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini²³¹ yaşama geçirmede kaydettiği ilerlemeleri ve yapılması gerekenleri belirten Avrupa Komisyonu yıllık ilerleme raporları yerinden edilmiş kişilerin koşullarına da değinmektedir. Örneğin, AB'nin Aralık ayında Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlanacağını ilan etmesinden hemen önce açıklanan 2004 İlerleme Raporu'nda Komisyon, Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki durumun gerek güvenlik gerekse temel hak ve özgürlükler açısından 1999 yılından bu yana giderek düzeldiğine, olağanüstü halin kaldırıldığına ve geri dönüşlerin devam ettiğine değinmektedir. Ancak aynı rapor yerinden edilmiş kişilerin durumunun halen kritik olduğundan da söz etmektedir.²³²

Avrupa Komisyonu, hükümetle olan siyasi diyalogu aracılığıyla, hükümete yerinden edilme sorununu ele alma çağrısında bulunan başlıca uluslararası aktör olmuştur. Buna karşılık, Türkiye hükümeti politikalarını açıklığa kavuşturma ve geliştirme açısından bu çağrıya görece yavaş karşılık vermiştir (bakınız, yukarıda “Ulusal Politikanın Açıklığa Kavuşturulması ve Tanıtımı”).

²²⁸ BM Ülke Takımı (UNCT), Türkiye’de faal bütün BM kuruluşlarının baş temsilcilerinden oluşmaktadır.

²²⁹ Dışişleri Bakanlığı'ndan bir görevli ile yapılan görüşme, 13 Şubat 2006.

²³⁰ Avrupa Birliği'nin, Türkiye'nin konuya ilişkin politikalarını nasıl etkilediğine ilişkin daha ayrıntılı bir tartışma için bakınız, Ayşe Betül Çelik, “Transnationalisation of Human Rights and Its Impact on Internally Displaced Kurds”, *Human Rights Quarterly*, 27:3 (2005): 969-996.

²³¹ Kopenhag'daki Avrupa Konseyi Toplantısı (21–22 Haziran 1993), Başkanlık Makamı Kararları, SN 180/1/93 Rev 1, <http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf>.

²³² Avrupa Komisyonu, “Türkiye İlerleme Raporu” (6 Ekim 2004), <<http://europa.eu.int/comm/enlargement/turkey/docs.htm>>.

7.4 Birleşmiş Milletler Kuruluşlarının Artan Rolü

BM Ülke Takımı, Özel Temsilci'nin tavsiyeleri doğrultusunda 2003 yılında yerinden edilmiş kişilerle ilgili bir tematik grup oluşturmuştur. Bu grupta BMMYK, UNDP, BM, UNICEF ve IOM'den temsilciler yer almakta, ayrıca zaman zaman ILO temsilcileri de toplantılara katılmaktadır. Yerinden Olmuş Kişiler Çalışma Grubu'nun hedefi, yerinden olmayla ilgili politika ve tanıtım çalışmalarında ulusal kuruluşlara yol göstericilik sağlamaktır. Grubun başında BM Daimi Temsilcisi Jakob Simonsen bulunmaktadır. Grup, çalışmalarında Yol Gösterici İlkeler'i ve Açıklayıcı Notları temel almaktadır.

Tematik grup, ulusal kuruluşlara yol göstericilik açısından yıllık çalışma planını ve stratejisini belirlemiştir. BM görevlilerine göre Türkiye hükümeti bu süreçte BM grubu ile tam bir işbirliği içinde hareket etmiştir (ayrıca bakınız, yukarıda "Ulusal Politikanın Açıklığı Kavuşturulması ve Tanıtımı").²³³ Yukarıda da değinildiği gibi UNDP, Yol Gösterici İlkeler'in pratikte kullanılması konusunda STK'lara kapasite geliştirme eğitimi vermeyi planlamaktadır. Bununla birlikte, BM'nin sivil topluma yardımı, bu tür bilinç-farkındalık geliştirme etkinlikleriyle sınırlı kalmamalıdır. STK'lar, geri dönüş sürecinde yetkililer ve yerinden edilmiş kişiler arasında karşılıklı güven oluşturulması noktasında ve kentlerdeki yerinden edilmiş kişilerin toplumsal entegrasyonlarını sağlamaya yardım konusunda yapıcı roller üstlenebilirler. UNDP, bu alanlarda işbirliği için hükümetle sivil toplum arasında köprüler oluşturulmasına yardımcı olmalıdır.

Çözüm Bekleyen Sorunlar/Yeni Tavsiyeler:

Özel Temsilci Deng'in 2002 yılında yaptığı ziyaretten bu yana yerinden edilmiş kişiler konusunda BM ile hükümet arasında aktif bir işbirliği gelişmiş ve 2005 yılında UNDP ile hükümet arasında "Türkiye'de Yerinden Olmuş Kişiler Programının Geliştirilmesine Destek" başlıklı bir anlaşma imzalanmıştır. Ancak BM hükümetle bu konuda istişarelere devam ederken, BM ile STK'lar arasında da daha sistematik ve şeffaf bir işbirliğine gerek vardır. BM ve hükümet, geri dönüş ve kentlerde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin toplumsal entegrasyonu gibi alanlarda yerinden edilmiş kişileri hedefleyen politikaların uygulanmasında yer almaları için STK'ları özendirmelidir.

Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığının ilan edildiği 1999 Helsinki Zirvesi'nden bu yana Türkiye'yi yerinden edilmiş kişiler sorununu ele almaya özendirerek önemli bir rol oynamıştır. Komisyon, yerinden edilmiş kişiler hakkındaki politikası konusunda hükümete tavsiye ve yol göstermede daha aktif rol almalıdır. Hükümet de, yerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü ve toplumsal entegrasyonu ile ilgili sosyo-ekonomik ve diğer projelerin uygulanması sürecine AB'yi dahil edebilir. Avrupa Komisyonu, her yıl yayımlanan ilerleme raporlarına ek olarak, yerinden edilmiş kişilerle ilgili bilgilendirme ve görüş belirtme çalışmalarını sıklaştırmalıdır.

8. TOPLUMSAL MUTABAKAT

Özel Temsilci'nin hükümete ilettiği tavsiyeler arasında "toplumsal mutabakat" konusu yer almıyordu. Hükümet tarafından hazırlanan Çerçeve Metin; yerinden edilme sırasında, güvenlik güçleri, köy korucuları ve PKK üyeleri tarafından gerçekleştirilen mal-mülkün yakılıp tahrip edilmesi, cinayetler, kaybolmalar ve işkence gibi insan hakları ihlalleri konusuna değinmemektedir. Bununla birlikte, TESEV Araştırma Grubu'nun saha çalışması, çatışmanın tarafları arasında toplumsal mutabakat sağlanması yönündeki gereksime cevap vermek için hükümetin adım atması için gerçek ve acil bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

²³³ Bir UNDP görevlisi ile yapılan görüşme, 14 Şubat 2006.

Tazminat Yasası'nın Genel Gerekçesi'nde toplumsal mutabakatın gerekliliğine dolaylı olarak değinilmektedir. Genel Gerekçe'de, yasanın “Devlete olan güveni pekiştirece[ği], vatandaş-Devlet kaynaşmasını artıracak[ı] ve terörle mücadeleye ve toplumsal barışa önemli katkı” sağlayacağından söz edilmektedir.²³⁴ Buna karşılık Tazminat Yasası maddi zararın tazminiyle sınırlı kalmakta, manevi zararları tazminat kapsamı dışında bırakmaktadır (bakınız, yukarıda “Tazminat Yasası”). Ne var ki, toplumsal mutabakat ve kalıcı barışın sağlanması, geçmişteki insan hakları ihlalleriyle yüzleşmeyi ve adaletin yerini bulmasını gerektirir.

Tazminat Yasası; güvenlik güçlerinin zorla köy boşaltma uygulamalarının ve başka insan hakları ihlallerinin yetkililer tarafından kamuoyu önünde kabullenilmesi ve failerin yargı önüne çıkarılması ya da en azından manevi tazminat ödenmesi yönünde, yerinden edilmiş kişiler, STK'lar ve hukukçular arasında beklentilere yol açmıştır.²³⁵ Yasa, tazminata konu olan fiillerde idarenin kusurlu sorumluluğunu öngörmemekte, “objektif sorumluluk anlayışına dayalı sosyal risk” ilkesine dayanmaktadır.²³⁶ Ancak, adaletin yerini bulması açısından, ihlallerden sorumlu olanların tespit edilerek yargı önüne çıkarılması şarttır. TESEV Araştırma Grubu, Batman ve Hakkâri'de, özellikle akrabaları faili meçhul cinayete kurban giden kimi ailelerin, failer yargı önüne çıkartılmadıkça adaletin yerini bulmayacağını düşündüklerini gözlemiştir.

Yerinden edilmelerin meydana geldiği dönemde insan hakları ihlalleri işleyen güvenlik güçleri, köy korucuları ve PKK üyeleri, nadiren yargı önüne çıkarılmıştır.²³⁷ Son dönemde ulusal medyada geniş yer bulan bir olay olan Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlı bir köyün yakınlarında bir toplu mezarın bulunması, öldürülen 11 köylünün katillerinin yargı önüne çıkarılmasına yönelik büyük bir talebe yol açmıştır. Bu köylüler, 1993 yılında köyleri boşaltılmadan birkaç gün önce güvenlik güçleri tarafından gözaltına alınmışlardı. İHD Diyarbakır Şubesi, Diyarbakır Barosu ve iki TBMM üyesi, olayın faillerinin yargı önüne çıkarılması çağrısında bulunmuştur. AIHM de, yerinden edilme süreci içinde güvenlik güçlerinin işlediği insan hakları ihlallerine ilişkin davalar hakkında karar verirken, geçmişte sık sık aynı yönde çağrılarda bulunmuştur.²³⁸ İHD ve Diyarbakır Barosu, bu olay hakkında adli kovuşturma yapılmasını ve bir meclis araştırması başlatılmasını talep etmektedir.²³⁹ Sivil toplumun baskısıyla bu konuda yargı süreci başlatılırsa, bu, önemli bir emsal oluşturacaktır. Bu olaya ve OHAL sırasında meydana gelen çeşitli ihlallere ilişkin kamuoyunda gelişen tartışmalar, adalet ile ilgili beklentilerin ele alınacağı bir toplumsal mutabakat mekanizması oluşturulması konusunda samimi bir tartışma başlatma zamanının geldiğine işaret etmektedir.

Çözüm Bekleyen Sorunlar/Yeni Tavsiyeler:

Yerinden edilmiş kişiler, STK'lar ve hükümet, Tazminat Yasası'nın Genel Gerekçe'sinde de belirtilen hedefler olan “vatandaş-Devlet arasında güven”in ve “toplumsal barış”ın sağlanması gerekliliğini ifade etmektedirler. Çatışmaların ve yerinden edilmenin getirdiği travma ortamının ardından toplumsal rehabilitasyonun gerçekleşmesi, zarar tazmini, geri dönüş ve toplumsal entegrasyon gibi konularla sınırlı kalamaz; bu sürece toplumsal mutabakat da dahil edilmelidir. Toplumsal mutabakata varılması uzun zaman gerektirse bile, hükümet bu süreci başlatacak adımları atmalıdır. Devletin köy boşaltmalardaki sorumluluğunu açıkça ilan etmesi, manevi zararların tazmin edilmesi ve yerinden edilme ve geri dönüş sırasında meydana gelen insan hakları ihlallerinin faillerinin belirlenip – eğer hukuken mümkünse – yargı önüne çıkarılması bu tür adımlar arasında yer alabilir. Toplumsal mutabakatın sağlanması için bir yapı oluşturulması amacıyla, başka ülkelerdeki hakikat ve toplumsal mutabakat komisyonları örnekleri de dikkate alınarak, sivil toplumla hükümet arasında diyalog başlatılmalıdır.

²³⁴ Tazminat Yasası, Genel Gerekçe.

²³⁵ Örneğin, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nun yasa tasarisına ilişkin olarak hazırladığı 13 Temmuz 2004 tarihli raporda “Tasarıda sadece uğranılan maddi zararların karşılanmasından söz edilmektedir. Oysa kimi zaman kişilerin uğradığı manevi zararlar çok daha büyüktür. Dolayısıyla sadece maddi zararların değil manevi zararların da karşılanması gerekir” denilmektedir. *Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun Tasarısı Hakkında Plan ve Bütçe Komisyonu Raporu*, <<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss650m.htm>>.

²³⁶ Tazminat Yasası, Genel Gerekçe.

²³⁷ TESEV Araştırma Grubu'nun görüştüğü yerinden edilmiş kişilerin pek çoğu köy korucularının veya jandarmanın evlerini yaktığını, kendilerini tehdit ettiğini, herkes içinde aşağıladığını veya taciz ettiğini ve ardından zorla evlerinden/köylerinden çıkartıldığını ifade etmişlerdir.

²³⁸ AIHM, AIHS'nin 13'üncü maddesinde güvence altına alınan “etkili başvuru hakkı”nın, uygun görülen vakalarda tazminat verilmesine ek olarak, insan hakları ihlallerinin faillerinin tespitini ve cezalandırılmasını mümkün kılacak etraflı ve etkili bir soruşturulma yapılmasını da gerekli kıldığını vurgulamıştır. Örneğin bakınız, AIHM, *Hasan İlhan Türkiye'ye Karşı* (2005) Başvuru No: 22494/93, 9 Kasım; AIHM, *Menteşe ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı* (2005) Başvuru No: 36217/97, 18 Ocak; AIHM, *İpek Türkiye'ye Karşı* (2004) Başvuru No: 25760/94, 17 Şubat; AIHM, *Orhan Türkiye'ye Karşı* (2002) Başvuru No: 25656/94, 18 Haziran.

²³⁹ Zihni Erdem ve Ahmet Kıvanç, “Katliam Emrini Kim Verdi”, *Radikal*, 14 Şubat 2006, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=178653>>.

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı

1994 yılında kurulan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), İstanbul'da bulunan ve akademik araştırmalarla politika geliştirme süreçleri arasında köprü oluşturan bağımsız bir düşünce üretim kuruluşudur. TESEV'in çalışmaları, üç program üzerinden yürümektedir: Demokratikleşme, Dış Politika ve Yönetişim. TESEV Demokratikleşme Programı, Türkiye'de demokratikleşmenin önündeki başlıca engeller olarak gördüğü beş alanda projeler yürütmektedir: ülke içinde yerinden edilme ve Kürt sorunu; azınlık hakları ve anayasal yurttaşlık; güvenlik sektörünün demokratik denetimi; din-devlet-toplum ilişkileri ve demokratikleşmeyi engelleyen toplumsal algılar ve zihniyetler.

"Ülke İçinde Yerinden Edilme ve Toplumsal Rehabilitasyon Projesi," TESEV Demokratikleşme Programı bünyesinde 2004 yılında başlatılmıştır. Değişik disiplinlerden beş akademisyenden oluşan bağımsız bir Araştırma ve İzleme Grubu tarafından geliştirilen ve uygulanan projenin hedefi, Türkiye'de ülke içinde yerinden edilme sorununa demokratik ve adil bir çözüm getirilmesini desteklemektir. TESEV Araştırma ve İzleme Grubu, bu projeye hükümete, medyaya, sivil topluma ve kamuoyuna yönelik araştırma, savunuculuk ve izleme faaliyetleri gerçekleştirmektedir.

Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi

1998 yılında Norveç Mülteci Konseyi tarafından kurulan Ülke İçinde Yerinden Edilme Merkezi (IDMC), tüm dünyada, çatışmalardan kaynaklanan ülke içinde yerinden edilme olaylarını izleyen başlıca uluslararası kuruluştur. IDMC, yaptığı çalışmalarla, dünyanın dört bir yanında çatışmalar veya insan hakları ihlalleri sonucunda kendi ülkelerinin sınırları içerisinde yerinden edilmiş milyonlarca insanın korunmasına ve bu insanlara yardıma yönelik ulusal ve uluslararası kapasitenin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Cenevre'de bulunan IDMC, Birleşmiş Milletler'in talebi üzerine hazırladığı, yaklaşık 50 ülkedeki yerinden edilme durumlarına ilişkin kapsamlı bilgi ve analiz içeren bir online veritabanına sahiptir. IDMC, izleme ve veri toplama çalışmaları temelinde, yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu olumsuz duruma uluslararası standartlara uygun kalıcı çözümler bulunmasını savunmaktadır. IDMC ayrıca, ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin gereksinimleriyle ilgilenen yerel aktörlerin kapasitelerini geliştirmek amacıyla eğitim çalışmaları yürütmektedir. IDMC, çalışmalarında, yerel ve ulusal sivil toplum girişimlerine destek vermekte ve bunlarla işbirliği yapmaktadır.